

NÄRINGSLIVET UTMANAT

**En SNS-undersökning av
studentkritik mot företag
och samhälle**

**Göran Albinsson
Sigvard Herber**

**Torgny Segerstedt
Daniel Tarschys**

STUDIER
OCH
DEBATT

Näringslivet utmanat

Näringslivet utmanat

*En SNS-undersökning av studentkritik
mot företag och samhälle*

Av

GÖRAN ALBINSSON
SIGVARD HERBER

TORGNY SEGERSTEDT
DANIEL TARSCHYS

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Studier och debatt

utges av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2 · 114 27 Stockholm · Telefon 08/23 25 20
Postgiro 35 62 60

Nr 4 1968 · 16:e årg.

Tryckt hos Bohusläningens AB, Uddevalla 1969

SNS — STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE

är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv, fristående från politiska partier och intresseorganisationer. Genom vetenskaplig forskning, konferenser samt studier och debatt i lokala grupper vill SNS sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till individuella ställningstaganden i den allmänna debatten.

Innehåll

FÖRORD	7
SAMHÄLLE OCH STUDENTMILJÖ	9
Förändringar i samhället	10
Förändringar i universitetsmiljön	13
Förändringar i studentmiljön	16
VÄNSTERKRITIKEN MOT FÖRETAGEN	28
Kritikens källor	29
Kritikens motivation och inriktning	30
Kritikens adressering	34
Kritikens innehåll	37
Näringslivet och vänsterkritiken	48
STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET	52
Enkätens uppläggning och genomförande	54
Hur skall svaren tolkas?	55
Studenternas (närings)politiska sympatier	58
Studenternas familjebakgrund	66
Företagen över en kam	69
Näringslivskarriär	72
Samhällsansvar och maktkoncentration	76
Moral i utrikesaffärer	85
U-länder	95
Statens inflytande över näringslivet	102
Reklam	111
Miljöförstöring	119

Skoleffekt kontra partieffekt	124
En kontrollundersökning	128
Efterskrift	132
BILAGA 1. RADIKALA ORGANISATIONER OCH OPINIONS- TIDSKRIFTER	138
BILAGA 2. UNDERSÖKNINGENS UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE	146
BILAGA 3. VISSA STATISTISKA FEL	161

Förord

Att kritisera näringslivet är en högst legitim sysselsättning i ett demokratiskt samhälle. Det är näringslivet självt som främst har glädje av en inträngande och konstruktiv kritik. I medvetande här-om har vi också inom SNS satsat mycket på självkritisk analys av näringslivets verksamhet. Vi har genom utredningar och konferenser försökt stimulera företag och organisationer till reformer och självsanering.

Under senare år har kritiken mot näringslivet från utomstående grupper vuxit i styrka och fått en allt hätskare karaktär, en logisk konsekvens av den allmänna vänsterradikalisering som kommit att präglade så många ideologiskt tongivande personer. Det är ungdomen som i stor utsträckning går i spetsen.

Det är lätt att finna exempel på grov okunnighet och måttlösa överdrifter i kritiken mot företagen. Det är också lätt att känna avsmak inför den oförsonliga hätskhet som stundom präglar debatten. Detta befriar dock inte företagsledningarna från skyldigheten att med öppet sinne studera kritiken. Irritation över överdrifter får inte leda till att de avstår från att lyssna. Vi får också komma ihåg att bristen på artikulering ofta har sin grund i djup och äkta indignation över förhållanden vilka upplevs som oefterrättliga.

Denna bok handlar i huvudsak om den akademiska ungdomens kritik av och inställning till näringslivet. Till viss del är det fråga om en tribut till den nya och inflytelserika folkrörelse som universitetsexpansionen har lagt grunden till. Studenternas betydelse som en ny maktfaktor förstärks av den roll de spelar som idégivare för

FÖRORD

andra grupper. Memoarer och objektiva undersökningar lär oss att de ideal och den samhällsbild som utformas under studieåren gärna blir en följeslagare för livet. Dagens studenter är morgondagens regeringsledamöter, riksdagsmän, redaktörer, TV-reportrar och kommunalråd.

Det är ett vitalt samhällsintresse att företagen kan hävda sig i konkurrensen om den begåvade och välutbildade arbetskraften. Det får inte bli så att duktiga studenter på grundval av vanföreställningar undviker verksamhet inom företagen.

Bokens huvuddel består av tre uppsatser. Den första, med rubriken "Samhälle och studentmiljö", är en beskrivning av den akademiska tillvarons omvandling. Kunskap om dagens universitetsmiljö är nämligen nödvändig för en förståelse av dagens studenter. Uppsatsen är skriven av professor Torgny Segerstedt, rector magnificus vid Uppsala universitet. Den andra uppsatsen har rubriken "Vänsterkritiken mot företagen" och är författad av fil. lic. Daniel Tarschys. Med kongenial respektlöshet katalogiseras och analyseras argumenten för och emot.

De båda inledande uppsatserna reser många frågor. Hur stora är de militanta vänstergrupperna? Vad anser andra studentgrupper om näringslivet? Är studentoppositionen en följd av den bredade universitetsrekryteringen? etc. Den tredje uppsatsen, "Studenterna om näringslivet", författad av undertecknad, refererar en enkät bland stockholmsstudenterna och är direkt inriktad på att belysa inställningen till företagen. Undersökningen gör inte anspråk på att i alla avseenden fylla gängse vetenskapliga krav.

Ekon. stud. Sigvard Herber har lett genomförandet av enkäten. I en bilaga redogör han för detta arbete.

Om några skall särskilt tackas för sina insatser i samband med denna bok är det de nära 900 studenter som så beredvilligt plitit i våra frågeformulär.

Stockholm i februari 1969.

Göran Albinsson
Verkst, direktör i SNS

Samhälle och studentmiljö

AV TORGNY SEGERSTEDT

Från nästan alla världens hörn får vi nu rapporter om studentoroligheter. Studenterna, deras värderingar och attityder tilldrar sig därför ett betydande intresse. Ungdomens oro är intressant i och för sig, men den har dessutom betydande konsekvenser inte bara i nuet utan även för framtiden. Vårens Pariskravaller skakade generalens välde och många anser att den nu aktuella franc-krisen har sina orsaker i studentupproret. En studentstrejk kan således rubba hela utvecklingen inom en betydande samhällssektor. Det är därför av stort intresse att undersöka studenters attityder och värderingar. Min avsikt med detta kapitel är att skissera en allmän bakgrund från vilken studenternas reaktioner och värderingar kan begripas.

Skall man få ett sådant allmänt grepp kring studentoron och om vad som skett och sker tror jag att det är bra att se den sociala förändringen ur tre olika synvinklar, nämligen:

1. Förändringar i samhället
2. Förändringar i universitetsmiljön
3. Förändringar i studentmiljön

Givetvis råder det en växelverkan mellan dessa tre aspekter av utvecklingen. Förändringar i universitetens forskningsmiljö påverkar samhället och samhällets förändringar studentmiljön. Men förändringar av studentmiljön av det slag vi nu bevittnar påverkar självklart universitetets forskningsmiljö och får därför konsekvenser för samhället.

Förändringar i samhället

Samhällets allmänna förändringar har varit ett ofta behandlat ämne i SNS skrifter. Det var sålunda huvudtemat i Agne Lundquists och min bok *Människan i industrisamhället*. Nyckelorden i den framställningen var industrialisering och urbanisering. Det kan inte vara någon mening i att än en gång rekapitulera hela industrialiserings- och urbaniseringsprocessens historia. Men det kan dock vara värt att framhålla att dagens student växer upp i ett helt annat samhälle än det som omgav de studenter som hjälpte mig och Agne Lundquist med Huskvarna-Katrineholmundersökningen, och att även de studenter som skrev in sig vid universitetet 1955, det år då sista volymen av *Människan i industrisamhället* utkom, levde i ett annat samhälle än dagens. Då var ännu cirka 20 procent av landets befolkning sysselsatta inom jord- och skogsbruk mot dagens knappa 10 procent. Då fanns det vidare totalt 24 000 studenter vid universitet och högskolor. Denna höst är det troliga antalet någonstans mellan 80 000 och 90 000. Vi har länge talat om flykten från landsbygden, men nu kan knappast någon människa undgå att notera dess konsekvenser för natur- och kulturlandskapet och ordet landskapsvård har fått en påträngande betydelse. Man kan ha vilken uppfattning man vill om förbuskningens politiska innebörd — ingen stadsbo på sommarnöje kan undgå att uppleva dess realitet. Lika litet kan vi undgå att observera urbaniseringsprocessen. Allt pekar på att vi verkligen får tre eller fyra storstadsregioner i detta land. Redan nu växer många studenter upp i Mälardalen, Göteborgsområdet, Örestadsregionen och Sundsvallsregionen. Denna utveckling är internationell och återfinns både i rika och fattiga länder. I många länder innebär urbaniseringen att väldiga slumdistrikt växer fram, men även om man genom planering och sociala åtgärder kan undvika förslumning, så medför stadsbyggandet behov av stora investeringar både för bostadshus och för arbetslokaler (fabriker och kontor), för samfärdsmedel och för att lösa storstadens psykiska och fysiska hälsoproblem.

Den urbana miljön är till en väsentlig del en skapelse av forsk-

ningsresultat, dvs. av grundforskning omsatt i teknik. Storstaden och den industriella miljön visar att vetenskapen både löser och skapar problem, att vetenskapen har ett slags självalstrande förmåga. Vi känner detta alldeles särskilt livligt då vi begrundar sådana företeelser som jord-, vatten- och luftföroreningar. De svårigheter vi möter har tekniken skapat och vårt hopp står, inför svårigheternas upptorning, åter till forskning. Den och endast den kan befria oss från våra självskapade plågor.

Luft-, vatten- och jordförstörelsen är en del av det man skulle kunna kalla den biologiska vetenskapens revolution. Det är den just nu mest påträngande.

Jag tror ändå att man skulle kunna säga att vi från andra världskrigets slut fram till 60-talets början framförallt har upplevt den elektroniska vetenskapens revolution. Den har haft enorm betydelse för samfärdseln genom radio och TV och på så sätt ingripit djupt i vårt dagliga liv. Man har med rätta framhållit att Vietnamkriget är det första krig som trängt in i våra vardagsrum. Därav den våldsamma reaktionen mot alla dess grymheter. Frågan är bara när avtrubbnigen sätter in. Kanske kan vi redan notera en börjande oförmåga att reagera när vi granskar reaktionerna inför kriget i Nigeria och ockupationen av Tjeckoslovakien. Ur denna inledningssynvinkel kan det i synnerhet vara värt att notera att elektroniken frigör människan från en rad rutinjobb. Det är ju det som är den elektroniska datamaskinens uppgift. Men därigenom påverkar den genomgripande människans möjligheter att få sysselsättning eller naturen av hennes sysselsättning. Är man optimistisk kan man säga att den mänskliga energin frigörs för andra, viktigare uppgifter genom att datamaskiner av olika slag övertar rutinarbetet. Den tidigare industrialismen har kännetecknats av att man har exploaterat mänsklig arbetskraft, t.ex. genom kolonialism av den färgade arbetskraften, men elektroniken gör producenten oberoende av den. Man behöver inte mänsklig arbetskraft, inte ens för exploatering. Detta, säger man ofta, gäller framförallt för den okvalificerade, billiga arbetskraften. Men man måste då komma ihåg att elektroniken höjer gränsen för okvalificerad arbetskraft. Hur man nu än bedömer denna utveckling, så måste man inse att

den får politiska konsekvenser genom sin stora betydelse för hela den sociala strukturen. Elektroniken möjliggör en perfekt social kontroll av varje medborgare, den möjliggör en väldig förstörelse om den kombineras med atomfysikens resultat och den möjliggör en stor produktion med en ringa insats av mänsklig arbetskraft. Håller vi oss endast till den sista konsekvensen måste denna nya form av produktion skapa stora sociala problem. Vi kan få inte bara större klyftor mellan rika och fattiga nationer, utan även mellan den lilla producerande eliten och den stora massan. Uppenbarligen blir fördelningsfrågan en allt viktigare politisk angelägenhet.

Vilken betydelse i det avseendet som den påbörjade *biologiska revolutionen* kan få är svårt att förutsäga. Vi har den just nu särskilt nära inpå oss i form av miljöförstöring och narkotika. Men den har givetvis även stora positiva möjligheter. Psykofarmaka har redan visat det. Troligen kan man inom en inte alltför avlägsen framtid påverka vår inlärningsförmåga och vårt minne och direkt eller indirekt vår personlighet. Vilken betydelse detta kommer att få för att påverka genetiska anlag eller för att skapa nya kan vi endast ana. Men även här skymtar man enorma politiska konsekvenser — på gott och ont.

Håller vi oss mera nyktert på jorden — men jag bör väl då tillägga att jag är tveksam om det är nyktert och rationellt att inte försöka sätta sig in i de enorma konsekvenserna av de här antydda revolutionerna för människans villkor — och frågar vad detta får för konsekvenser för den framtida sysselsättningen med tanke på att studenter skall utbildas till vissa yrken eller att man genom undervisning skall förmedla grundläggande kunskaper för vissa yrken, så kan man notera följande:

Allt talar för att jord- och skogsbrukets behov av arbetskraft kommer att minska. Sysselsätter denna näringsgren i dag ca 10 procent av befolkningen, så kommer den siffran troligen att sjunka under 70-talet. Detsamma gäller för den egentliga industriproduktionen. Den kommer, menar man, att sysselsätta högst 30 procent av arbetskraften. Resten kommer i möjligaste mån att sysselsättas inom serviceyrken. Jag har i andra sammanhang funnit det ända-

målsenligt att skilja mellan *kommersiell service* och *social service*. Med kommersiell service menar jag de olika samfärdsmedlen och den betjäning som dessa kräver. Hit hör även massmedia, även om gränsen mellan det kommersiella och sociala ofta kan vara relativt svår att dra. Det gäller t.ex. TV. En del är underhållning, en del utbildning och såtillvida är gränsen flytande. Till den sociala servicen räknar jag de olika vårdformerna samt samhällets utbildnings- och bildningsverksamhet. Vården av gamla, sjuka och barn blir alltmer en samhällets angelägenhet, inte minst därför att familjen i det urbaniserade och industrialiserade samhället får allt mindre resurser att sköta dessa angelägenheter och utbildning blir, genom samhällets ökade behov av kvalificerad arbetskraft, även den en viktig samhällsangelägenhet. Därjämte måste man räkna med att bildningsbehovet samt förströelse- och rekreationsbehovet i ökad utsträckning måste tillfredsställas genom gemensamma insatser. Detta inte minst genom den frigörelse av mänsklig arbetskraft som följer i teknikens spår.

Det finns ett likartat drag inom alla tre sysselsättningsområdena: deras beroende av forskning och i teknik omsatt forskning. Det moderna samhället är i växande utsträckning beroende av vetenskap. Det gör att den fortsatta forskningens och teknikens framsteg måste följas mycket noga, ty de resultat man når fram till kommer att få vidsträckta sociala konsekvenser. Vi kan notera ett stigande intresse för framtidsforskning. Även om det just nu kan förefalla vara en modesak, tror jag man får vara försiktig att nedvärdera dess betydelse. Väntade vetenskapsgenombrott kan förändra våra livsvillkor. Under alla förhållanden kommer kunskapsmassan att fortsätta att öka. Man brukar säga att den fördubblas vart tionde år — troligen sker tillväxten ännu snabbare. Denna allmänna förändring av samhället måste starkt återverka på universitetsmiljön.

Förändringar i universitetsmiljön

Samhällets beroende av vetenskapen gör att universiteten får en central ställning både med avseende på forskning och utbildning.

Universitetsforskningen har ökat markant. Detta visar sig både i ökad produktion, i ökad personal och i ökade anslagsbehov. Man får inte glömma att många universitetsinstitutioner har blivit stora arbetsplatser med hundratals anställda. Dessa anställda är dels etablerade forskare, dels forskare i karriär, dels teknisk personal och kontorspersonal. När man diskuterar studenternas problem har man väl en viss tendens att bara tänka på unga studenter, den stora massan som får sin grundläggande utbildning. Men givetvis är det lika viktigt att komma ihåg den grupp som samtidigt som den är under utbildning fyller viktiga uppgifter både i fråga om forskning och utbildning. Det är denna kategori som känner brist på anslag eller för små anslag som ett hot mot den egna tryggheten. Samtidigt är det ju ofta så att denna grupp är den mest produktiva. Den moderna vetenskapen ställer stora krav på den mänskliga hjärnans friskhet och fräschhet och därför är unga forskare speciellt värdefulla. Får dessa av någon anledning sitta emellan i anslagspolitiken eller i den allmänna universitetspolitiken, upplever de sin situation som starkt frustrerande. Men även om man har detta klart för sig, så är det först och främst universiteten som utbildningsinstitutioner som dragit intresset till sig, och det är först och främst utbildningens organisation som studenterna anser att de i ökad grad bör bestämma. Den situationen åter är en följd av den ökade studenttillströmningen.

Det växande studentantalet är en internationell företeelse. Vi kan notera samma tendens både i öst och väst och även bland u-länderna. Överallt har man samma uppfattning om den högre utbildningens betydelse. Det kan inte här vara nödvändigt att ge alltför många statistiska belägg på denna tes. Vi kan begränsa oss till vårt eget land. 1927 fanns vid rikets samtliga universitet och högskolor 7 700 studenter, 1947 hade siffran stigit till 9 300. Detta var alltså en relativt liten ökning. 1967 var siffran uppe i minst 72 000 och nu ligger den, som sagt, troligen någonstans mellan 80 000 och 90 000. Så sent som läsåret 1960/61 var antalet nyinskrivna 8 000 och senaste läsåret (1967/68) 26 000. Det är möjligt att dessa siffror inte kommer att öka lika rekordartat under 70-talets första år, men de bestyrker min tes att dagens student möter

ett annat samhälle och en annan universitetsmiljö än vad som var fallet för bara tio, tolv år sedan. Utvecklingen har gått från universitet via multiversitet till megaversitet. Under alla förhållanden är det en helt annan miljö än den som de 7 000—8 000 studenterna levde i under 30-talet och även under 40-talets första tid. Då var ännu professorn den dominerande läraren och även om han hade mycken prestige och var klart allenarådande, så hade den enskilde studenten inte destomindre många gånger ett personligt förhållande till honom — professorn kände till hans intressen och inriktning och kunde ta del av hans uppsatser och avhandlingar på ett tidigt stadium. Det fanns möjligheter för läraren att genom samtal, ofta vid postseminarier, pejla opinionen och intresseriktningen. Den våldsamma universitetsexpansionen har gjort detta omöjligt. I Sverige har studenttillströmningen bemästrats genom den s.k. automatiken. Den har inneburit att tillströmningen mötts med att universitetet fått öka antalet lärare i relation till studenttillströmningen. Det systemet har räddat universitetet från katastrof. Men lärarfrågan kunde endast lösas genom att ett stort antal unga människor, i realiteten studenter, fick undervisa samtidigt som de utbildade sig själva. Antalet fasta tjänster har inte ökat i samma takt. Visserligen har relativt många universitetslektorat inrättats och det har givit stabilitet åt systemet. Men lektorerna undervisar så stora grupper studenter att man knappast kan räkna med att de skall kunna intressera sig för den enskilde studenten och även om de skulle vilja det och har ambitioner åt det hållet räcker tiden inte till.

Megaversitetet kännetecknas inte bara av stora studentmassor, många lärare och en intensiv forskningsverksamhet, utan även av ett stort antal administrativa funktionärer. En växande administration är väl i och för sig en naturlig följd av både forskningens och undervisningens tillväxt, men den administrativa apparaten kan både bland lärare och studenter upplevas såsom opersonlig och rörelsehindrande. Inte minst gör den det om den i allt väsentligt dirigeras av centrala instanser. Ser vi på utvecklingen under 60-talet, så kan man utan vidare slå fast att universitetet har förlorat alltmer av sin lokala autonomi. Centraliseringen har emellertid intressanta och inte helt entydiga tendenser. Med det menar jag att

de lokala universiteten har förlorat sin självbestämmanderätt inte åt *ett* centralt verk, i detta fall hade det väl varit naturligt att Universitetskanslersämbetet gripit makten, utan åt *ett halvt dussin* ämbetsverk. Detta är inte en parodisk överdrift. Förutom Universitetskanslerämbetet griper följande verk in i universitetens liv: Skolöverstyrelsen, Byggnadsstyrelsen, Bostadsstyrelsen, Statskontoret, Riksrevisionsverket, LUP-nämnden, TRU-nämnden och Arbetsmarknadsstyrelsen. Ett ärende kan hamna hos alla eller irra kring hos några av dessa verk. Därtill kommer då att utbildningsdepartementet sedan alla dessa myndigheter sagt sin mening ytterligare utreder frågan och sällan kan besluta utan att inhämta finansdepartementets uppfattning. För de på det lokala planet verksamma är det svårt att se att ärendet vinner särskilt mycket på denna omständliga handläggning. För den enskilde forskaren och studenten ter sig väl den ofta mer än årslånga väntan som ett utslag av den lokala förvaltningens maktlöshet. Till allt detta bör man även lägga de fackliga organisationernas intressen och synpunkter, som ju ytterligare kan komplicera ärendena.

Förändringar i studentmiljön

Det är givet att uppdelning i universitetsmiljö och studentmiljö aldrig helt går att upprätthålla. Studenten kan gradvis övergå från studentmiljö till universitetsmiljö. Det sker i samma mån som han inlemmas i något utbildnings- eller forskningsprojekt.

Jag kan här bara antyda några av de mest framträdande dragen i studentmiljöns förändringar. Det finns många sidor som vore väl värda en närmare sociologisk analys — det ligger verkligen en hel del i påståendet att universiteten vet mycket om andras problem men föga om sina egna. Följden har blivit att vi vet relativt litet om hur samhällets snabba förändring har påverkat studenterna.

Vi kan dock säkert säga att den stora tillströmningen måste ha inneburit en demokratisering i den bemärkelsen att antalet första-generationsakademiker måste ha ökat. Men i vilken grad detta innebär att vi fått ett ökat antal studenter som är främmande för den

akademiska miljön och därför har anpassningssvårigheter till den, vet vi inte med säkerhet. För tio år sedan skulle jag med bestämdhet ha hävdat att förstagenerationsstudenterna hade den största anpassningssvårigheten. Jag är emellertid inte så säker på den saken längre. Visserligen finns det anledning tro att studenter från högre socialgrupper klarar sina studier bättre än studenter från lägre socialgrupper, men det finns andra tecken som tyder på att över- och medelklasstudenterna har större anpassningsproblem. Jag skulle ändå kunna ha haft rätt för tio år sedan. Vad det då gällde var i stort sett att anpassa sig till det traditionella universitetet, dvs. till samma universitet som far och mor hade upplevt och skildrat. Då hade studenten med akademisk hemtradition det lättare än förstagenerationsstudenten. I dag har universitetet försvunnit och ersatts av megaversitetet. Studenten med akademisk bakgrund återfinner inte det universitet hans föräldrar berättat om och detta skapar anpassningsproblem. Förstagenerationsstudenten har inte några förutfattade meningar och förhoppningar och han finner att i mångt och mycket utgör universitetet en fortsättning på den skola han redan anpassat sig till.

Det finns dock vissa olikheter. En skillnad mellan skola och universitet är bl.a. den att eleverna är mera anonyma i universitetsmiljön. Denna anonymitet har sitt rent påtagliga uttryck i den moderna ungdomens vana att *dua* alla jämnåriga, vilket medför att man ofta inte lär sig sina studiekamraters namn. En följd av det är att det kan bli mycket svårt att identifiera en student som av en eller annan anledning försvunnit från undervisningen eller kamratkretsen. Sin djupaste orsak har dock denna anonymitet i den alltmera försämrade relationen lärare—student på grund av det stigande antalet studenter per lärare. Hur denna utveckling ter sig med avseende på situationen vid Uppsala universitet 1958 och 1968 visar nedanstående siffror. Den första tabellen anger antalet studenter på det totala antalet lärare, den andra antalet studenter på antalet fast anställda lärare:

SAMHÄLLE OCH STUDENTMILJÖ

TABELL I. *Antal studenter per lärare*

	1958	1968
Teol. fak.	23	36
Jur. fak.	31	32
Med. fak.	13	12
Hum. fak.	36	43
Samh.vet. fak.	13	59
Naturvet. fak.	16	27

TABELL II. *Antal studenter per fast anställd lärare*

	1958	1968
Teol. fak.	43	68
Jur. fak.	47	47
Med. fak.	19	18
Hum. fak.	114	136
Samh.vet. fak.	38	226
Naturvet. fak.	38	74

Dessa siffror visar att det inom humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna — de fakulteter inom vilka studentoron är mest utvecklad — är fysiskt omöjligt för en professor, laborator eller lektor att ha personlig kontakt med alla sina elever.

Den stora anhopningen av studenter har dessutom den följden att udda och originella individer lätt helt försvinner i den stora mängden. Detta nödvändiggör att man inrättar nya befattningar som skall fylla nya eller gamla funktioner i studentmiljön. Innan jag beskriver förändringar i studiemiljön med avseende på tjänster och funktioner, bör vi kanske observera förändringar i *den yttre studiemiljön*.

Den mest påtagliga förändringen har ägt rum inom bostadsmiljön. Fram till andra världskrigets slut bodde de allra flesta studenterna i studentrum, spridda över hela staden och uthyrda av den bofasta befolkningen. Nu har en stor del sin bostad i speciella studenthus, som fyller kvarter efter kvarter. Man har sagt att det leder till isolering från det övriga samhället. Jag tror emellertid att det är fråga om en mindre historieförfalskning, om man vill göra gällande att forna tiders hyrestanter och studentstäd lämnade någon mera betydelsefull information om det omgivande samhället och dess problem. Dessutom är det helt orealistiskt att kräva en återgång till äldre förhållanden: hur skulle man kunna blanda in 20 000—25 000 studenter i de vanliga bostadsområdena?

En faktor som bl.a. även påverkat sättet att bo är det växande antalet studentskor. Det stora antalet kvinnliga studenter har i

många avseenden ändrat studentlivets vanemönster. Förr var spriten den allt överskuggande nöjesfaktorn. Även om sprit och narkotika även nu spelar en stor roll, så har studentskorna säkerligen framförallt påverkat det sexuella livet och den erotiska atmosfären. Förr kunde de sexuella behoven i stort sett endast tillfredsställas genom olika former av prostitution. I dag är situationen en annan, till en del beroende på den nya preventivtekniken, som givetvis har påverkat livet i studentstäderna, vilka rymmer en oerhörd anhopning av unga människor. Men man skall inte tro att denna utveckling undanröjt sexualnöd och skuld känslor. Studentkuratorer och studentpsykiatriker torde kunna intyga det. Ofta är det väl så att sexualnöd ersätts av sexualterror.

Många studenter söker sig av det ena eller andra skälet till äktenskap, och antalet studentäktenskap och studentfamiljer har ökat betydligt. På ett sätt innebär detta ett förborgerligande av studentlivet, men givetvis även en splittring av studieintresset. Därjämte skapar det bostadsproblem.

En utveckling som säkerligen givit upphov till en del av dagens problem är den pågående sammankopplingen av studieresultat, studiemedel och studentbostad. Denna sammankoppling innebär att dåliga studieresultat får katastrofala följder för studenten, som blir utan både pengar och bostad. Givetvis måste det förhållandet leda till ökade studieneuroser och en växande stress. Denna press på studenten kommer ovedersägligen att öka genom fasta studiegångar.

Den antydda utvecklingen har nödvändiggjort en specialisering och utbyggnad av den kurativa verksamheten inom studentkårerna. Det naturligaste, och troligen ur många synpunkter bästa, hade varit om lärarna hade haft tid för den, men den ovan visade ogynnsamma relationen lärare—student gör detta omöjligt och man måste därför tänka sig att inrätta specialisttjänster.

Denna funktionsspecialisering präglar även den egentliga studiemiljön. En rad uppgifter som tidigare naturligt utförts av läraren har genom samhällets, universitetets och studentmiljöns förändring övertagits av annan personal. Det finns numera särskilda *yrkesrådgivare*, och rådgivning av det slaget måste spela en allt viktigare

SAMHÄLLE OCH STUDENTMILJÖ

roll ju snabbare samhällets yrkespanorama förändras. Denna förändring borde genom yrkesrådgivning snabbt återverka på ämneskombinationerna och leda till en så ofta upprepad revision att fasta kombinationer halvt om halvt visade sig meningslösa. Rådgivningen kan även avse *studieteknik*. Man kan anta att många studenter får dåliga studieresultat därför att de inte vet *hur* studier skall bedrivas i rent bokstavig mening. När systemet nu blivit sådant, att dåliga studieresultat får konsekvenser både för ekonomi och bostad kan man inte längre låta studieresultaten bero på *trial and error* ifråga om sättet att läsa. Kravet på utbildning i studieteknik kopplas ofta samman med krav på bättre pedagogisk utbildning av universitetslärarna. Ur det kravet växer det fram ett allmänt behov av välplanerade och effektiva studier.

Man har för de filosofiska fakulteternas vidkommande ofta fäst sig vid de dåliga studieresultaten, och det har påpekats att avbrottsfrekvensen är mycket hög. Detta förhållande uppmärksammades bl.a. av *1955 års Universitetsutredning*, men situationen förefaller ännu vara densamma om man får tro en senare undersökning utförd av UPU (Universitetspedagogiska utredningen). Emellertid har forskardocenten Urban Dahlöf gjort en intressant analys av materialet som ger en delvis annan bild. Dahlöf har delat upp de undersökta studenterna i den grupp som direkt efter studentexamen sökt sig till universitet eller högskola och den grupp som först varit yrkesverksam kortare eller längre tid. En sammanfattning av Dahlöfs studie fanns publicerad i Dagens Nyheter den 10 september 1968. I den artikeln återfinns följande tabeller (s. 21 och 22).

Dessa siffror säger inte något om studietidens längd, men väl att ett helt acceptabelt antal studenter avlägger examen och att fasta studiegångar därför framförallt kommer att öka pressen på studenten, med allt vad det medför av neurosmöjligheter.

En fråga som med nödvändighet tränger sig på när man diskuterar universitetens produktivitet och effektivitet är: effektivt för vad, från vilken utgångspunkt? En sådan frågeställning aktualise-

TABELL III. *Antal studenter samt andelen direktinskrivna vid olika lärosäten bland naturvetare och humanister i universitetspedagogiska utredningens material från 1966*

Fakultet och lärosäte	Totalt antal		Därav direktinskrivna (Procent)	
	M	Kv	M	Kv
<i>Naturvetare</i>				
Uppsala och Lund	229	101	69	88
Göteborg och Stockholm	156	61	61	87
<i>Humanister (inkl. samhällsvetare)</i>				
Uppsala och Lund	406	647	72	86
Göteborg och Stockholm	400	628	56	71

TABELL IV. *Examensfrekvenser bland naturvetare och humanister vid olika lärosäten med uppdelning på direktinskrivna och äldre. Procent examinerade av totala antalet inskrivna i respektive undergrupp*

Fakultet och lärosäte	Direktinskrivna		Äldre	
	M	Kv	M	Kv
<i>Naturvetare</i>				
Uppsala och Lund	71	74	62	25
Göteborg och Stockholm	62	67	58	29
<i>Humanister</i>				
Uppsala och Lund	79	65	53	27
Göteborg och Stockholm	45	43	23	20

rar en närmare bestämning av utbildningens mål. Skall utbildningen vara primärt yrkesutbildning, ett sätt att anpassa människan till det givna samhället, eller skall utbildningen ge studenten en chans till självständiga värderingar, som kan leda till en omvandling av samhället? Man kan även fråga: skall universiteten ge

SAMHÄLLE OCH STUDENTMILJÖ

TABELL V. *Examensfrekvenser bland direktinskrivna studenter med uppdelning efter studentbetyg*

Fakultet och lärosäte	Studentbetyg					
	Lägre än Ba		Ba — AB		AB och högre	
	M	Kv	M	Kv	M	Kv
<i>Naturvetare</i>						
Uppsala och Lund	51	44	70	78	97	89
Göteborg och Stockholm	47	44	69	64	75	83
<i>Humanister</i>						
Uppsala och Lund	62	25	78	60	89	86
Göteborg och Stockholm	31	22	41	39	66	60

yrkesutbildning, allmänbildning eller personlighetsbildning? Det är klart att frågor som dessa kan leda till val bland ideologier. Under alla förhållanden kan kravet på överblick och orientering och den faktiskt förekommande utbildningen visa på en djup klyfta mellan vad studenten vill veta och vad han erbjuds för utbildning vid universiteten. En rad av de populära, av studenterna själva organiserade teach-in-dagarna visar detta. Dessa har visserligen ofta haft en politisk inriktning, men har många gånger uppenbarligen framsprungit ur en önskan att bättre lära känna t.ex. internationella förhållanden.

Samtidigt som studenterna tar dessa lokala initiativ kan man notera en ökad önskan från de centrala myndigheterna att föreskriva och bestämma. De lokala universitetsmyndigheternas synpunkter negligeras i ökad grad. En representant för studentopinionen, den lundensiske sociologen Herman Schmid, uttrycker detta, enligt ett referat i Svenska Dagbladet den 29 september 1968, på följande sätt:

En viktig orsak [till studentoron] är den tilltagande byråkratiseringen i samhället. Ser vi på Sverige utgjorde t.ex. folk-rörelser som LO och nykterhetsrörelsen på 30-talet reella kanaler för medinflytande. Efterkrigstiden har medfört att de

byråkratiserats, medlemmarnas aktiviteter är försvunna. Detta har gjort att vi i alla stora korporationer har en ledande elit med liknande intressen att bevaka. Kvar har vi en skendemokrati, folkviljan har blivit topparnas vilja. Allt större grupper är utan inflytande och demonstrationerna har blivit deras sätt att reagera.

Att studenterna går i spetsen beror på att de fortfarande till vissa delar utgör en privilegierad grupp. De har chans till ideologisk debatt, de har inga familjer som binder. Men det finns mycket som tyder på att missnöjet inte enbart är begränsat till studenterna.

Från detta uttalande av en av den svenska studentrevoltens centralfigurer kan man anteckna en rad intressanta synpunkter. Schmid delar Marcuses och andra studentideologers uppfattning att studenten genom sin opposition kämpar för att behålla privilegier. De privilegier man vill behålla är ett visst mått av frihet och självbestämmanderätt. Frihet i fråga om val av ämne och ämneskombination, självbestämmanderätt över studietakt och kurslitteratur. Det kan synas en smula paradoxalt att man framförallt angriper de akademiska lärarna och det s.k. professorsväldet. Vad som verkligen skett, framförallt under 60-talet, är att de lokala universiteten, som jag redan påpekat, förlorat alltmer av sin autonomi till en rad centrala myndigheter. Denna centraliseringstendens går givetvis även ut över studenterna, men eftersom dessa i regel har erfarenhet endast av lokala myndigheter ger de dessa skulden för sakernas tillstånd.

Känslan av att inte ha någon medbestämmanderätt har skapat en allmän negativ attityd, en attityd av misstro mot det etablerade samhället och dess myndigheter, trots att många av studentrevoltörerna själva kommer från över- och medelklass. Det finns, så vitt jag vet, inte någon undersökning över de svenska radikala studenternas sociala ursprung, men undersökningar från USA och Frankrike ger anledning att förmoda att en stor del av dem är överklassbarn och även i det avseendet en grupp som försvarar privilegier.

Historiskt — och här är det fråga om historia med kort perspek-

tiv — började denna misstro att utkristallisera sig kring Vietnamkriget. Hur Vietnamrörelsen nådde Sverige är jag inte säker på, men jag förmodar att impulserna till denna som till så mycket annat i dagens radikala studentrörelser kom genom erfarenhet och inflytande från det i övrigt så föraktade USA, främst från Berkeleyuniversitetet. När man där ville protestera mot kriget i Vietnam mötte man det etablerade samhällets överlägsna resurser. Samma erfarenheter gjorde man i fråga om medborgarrättigheter och rasproblem. För Sveriges del var det framförallt vid demonstrationer mot USA:s Vietnampolitik och vid rasdiskrimineringsprotester som man kom i kollision med det etablerade samhället. Som jag redan har antytt var Vietnamkriget det första krig som genom TV-rutan utspelades inför oss i vardagsrummet och därför har det blivit aktuellt och reaktionerna häftiga. Ungdomen ansåg sig inte få tillräckligt stöd av de maktavande och inflytelserika. Samma ljumhet tycker man sig finna ifråga om u-landshjälp och i en rad rasfrågor. Ingen politiker tycks vilja eller kunna föreslå en dämpning av vår egen standardhöjning till förmån för den nödlidande tredje världen. Vår egen standard och lyxkonsumtion ökar och vi tycks helt obekymrade av tidens nöd. Det är upplevelser av denna typ, verkliga eller inbillade, som ligger bakom en rad av ungdomens attityder. Känslan av maktlöshet inför det etablerade har sedan lett fram till den höga värderingen av direkta aktioner. Man tror sig inte kunna vinna gehör för sina synpunkter genom den vanliga demokratiska proceduren. På samma sätt anser man att de tillgängliga massmedia inte tillåter de oppositionella att uttrycka sina åsikter, därav väggtidningspropagandan, plakatbärandet och talkörerna. Den blomstrande Kinaromantiken får ses som ett utslag av denna inställning, samtidigt som man menar att svenska massmedia systematiskt vilseför oss i fråga om Kinainformation. I Maos Kina anser man sig först och främst finna en nation med samma värdering av Nordvietnam och FNL som den som ungdomen hyser, vidare finner man där en beredskap att dämpa den egna konsumtionen till förmån för sämre ställda och i viss mån till förmån för kommande släkten. Kina har även blivit mönsterlandet för den direkta demokratin. Alla dessa attityder

samlas i en anti-parlamentarisk och anti-kapitalistisk doktrin. Man anser sig manipulerad av det bestående och det bestående anser man präglad av finansintressen. Den internationella storkapitalismen är för dessa radikala den stora busen. I UKAS förslag såg man ett typiskt utslag för denna önskan att indoktrinera och manipulera. De fasta studiegångarna är ett uttryck för de etablerades önskan att utbilda studenterna för det bestående samhällets behov. Misstron mot samhället har spritt sig till en misstro även mot vetenskap och teknik. Inom den radikala studentopinionen ifrågasätter man en objektiv vetenskaps möjligheter. Under rubriken "Manipulativa funktioner" återger en författare, Lars Dencik i Lundagård 1968:17, följande tankegångar från ett symposium i Lund sommaren 1968 med anledning av universitetets 300-årsjubileum:

När det gäller den positivistiska vetenskapstraditionen är den manipulativa funktionen särskilt starkt framträdande. Ställes detta faktum i samband med maktstrukturen i samhället (världen) kan man urskilja två olika inriktningar för det vetenskapliga arbetet. Detta kan anta antingen en *repressiv* karaktär om det framförallt tjäna den maktägande klassens intressen, eller det kan anta en *emancipatorisk* karaktär. För att avgöra vilken karaktär forskningen i ett givet samhälle på det hela taget har i det här avseendet är det nödvändigt att ställa forskningsobjekten, problemställningar, hypotesställandet, teori-konstruktionerna, metodval och teknologisk exploatering i relation till den rådande samhällsstrukturen. Begreppet kontroll är i det här sammanhanget viktigt. Herman Schmid fastslog i sin symposieuppsats *Science and the control of social systems* att forskningens funktion är att producera kunskap för kontroll. Detta gäller såväl den naturvetenskapliga som samhällsvetenskapliga kunskapsproduktionen — även om viktiga principiella skillnader råder dem emellan — och omfattar såväl grundforskning som tillämpad forskning.

Repressiv forskning

I ett socialt system kommer olika typer av kunskap — och

följaktligen olika typer av forskningsprojekt — att tjäna olika typer av social kontroll. Antingen kan kunskapen tjäna kontroll uppifrån och ner i ett socialt system, vi har då att göra med vad som ovan har kallats forskning av repressiv karaktär, eller kan kunskapen tjäna för kontroll av andra sociala system på samma hierarkiska nivå, eller kan kunskapen tjäna för kontroll nerifrån och upp i det sociala systemet och vi kommer då nära vad som ovan har kallats forskning av emancipatorisk karaktär. Schmid visar i sin uppsats på hur forskning med dessa olika slags inriktning kommer att skilja sig åt när det gäller metod, teori och institutionella former. Eftertryckligt visas på hur lite företrädd forskning syftande till kontroll nedifrån och upp i den sociala hierarkin är och hur sådan forskning i vårt system inte ens tillerkänns epitetet vetenskap. Denna typ av forskning lever nu ett undanskymt liv i universitetens undervegetation av aktionskommittéer av olika slag och syftar till att kullkasta status quo genom social kritik och subversion. Tillgången till data och färdiga teorier för sådan forskning är liten eller obefintlig och i flera fall kommer sådan forskning att komma i motsättning till det etablerade samhällets normsystem när det gäller forskning. Det kommer här att röra sig om forskning av en medveten politisk karaktär som kontrast till den forskning som tjänar kontrollen uppifrån och ner i det hierarkiska systemet och som nästan alltid är aningslöst omedveten om sin politiska karaktär.

Det är i denna situation och med dessa attityder som bakgrund som studenterna kräver mera inflytande över universitetens styrelser. I regel avser man inflytande över den lokala organisationen, men i vissa fall kombinerar man yrkandet med ett krav på decentralisering. Givetvis blir demokratiseringen endast skenbar om den fortsatta centraliseringstendensen fortsätter och alla beslut i verkligheten fattas i finansdepartementet. Hur denna demokrati skall utformas och vilka olika personalkategorier som skall beredas vidgat inflytande är just nu föremål för diskussion vid alla universitet och högskolor.

Vid en sådan diskussion saknar man i allmänhet empiriskt be-
lagd kunskap om vilka ungdomens attityder verkligen är, dvs. hur
många procent som omfattar den ena eller den andra uppfatt-
ningen. Ur den synpunkten är attitydundersökningar av det slag
som refereras i Albinssons uppsats av stort värde — man kan bara
önska att de utvidgas och upprepas.

Vänsterkritiken mot företagen

AV DANIEL TARSCHYS

Det blåser snåla vindar kring företagen. Lite har det väl alltid blåst, men nu är de isigare än på länge. Just som ideologiernas död hade proklamerats i den lyckliga demokratin börjar den gemensamma överideologin knaka i fogarna. Gamla hederliga värdegemenskaper som lönsamhet, effektivitet och ekonomisk tillväxt är inte längre fridlysta. Näringslivet konfronteras med en högljudd och vältalig opinion som har fräckheten att attackera inte bara erkända skönhetsfläckar utan också systemets mest fundamentala principer. Blandekonomin döps om till blindekonomi, det affischeras och det ockuperas, kommersialismen hudflängs och växande studentskaror förklarar att de inte tänker bli ”slavdrivare åt kapitalismen”. Det är en svår tid för direktörer.

En socialistisk kritik är det, som förr om åren. Men det är inte samma gamla hemtrevliga socialism som näringslivet tidigare hade att tampas med, den som nu tryggt sitter förskansad i kanslihusets alla annex. Med de forna kämparna på planhushållningsbarrikaderna hade man ändå mycket gemensamt — de gled ju också smidigt in i direktörsleden efter hand. Nu är det kärvare bud. Med kämparna på de nya barrikaderna har direktörerna ofta inte mer gemensamt än att de i många fall råkar vara deras egna barn. Dagens antikapitalistiska aktivister kommer i påtaglig utsträckning från solida borgerliga miljöer.

Hur har näringslivet kommit i skottfältet? Vad är det som kritiker egentligen är ute efter? Vad är det de angriper företagen för? Till så enkla frågor finns många fler svar än vad som här kan serveras. Här är det bara fråga om att i några grova linjer teckna kon-

turerna av den aktuella socialistiska kritiken mot näringslivet. Efter ett par inledande synpunkter på oppositionens källor och avsikter följer en redovisning av några konventionella angreppspunkter.

Kritikens källor

VEM ÄR DET SOM SKJUTER PÅ NÄRINGSLIVET?

Den följande framställningen kommer främst att handla om den socialistiska vänstern. Men vänstern har naturligtvis inte något monopol på skottlossningen. Kritik mot individuella företags produkter, anställningsförhållanden, handelspraxis, reklam, investeringsplaner, beslutsordning etc. förekommer överallt i samhället, inte minst inom näringslivet självt. Företagen står för en betydande del av de samlade sociala och ekonomiska aktiviteterna, och att de ofta utsätts för punktkritik i opinionsmedia är då lika naturligt som att man av samma skäl kritiserar stat och kommun. Skyttarna finns alltså lite här och var: alla skjuter på näringslivet.

Men en del skjuter mer än andra. När man vill skapa sig en bild av vad det är som företagen angrips för är det goda skäl att granska just den socialistiska vänstern. Härifrån kommer den ettrigaste polemiken. I stor utsträckning fångar den upp och kondenserar de anmärkningar som flyger runt i den allmänna debatten. Vänsterkritiken mot företagen är också ofta så slagkraftig, onyanserad och rakt på sak att den är lättare att beskriva och analysera (och eventuellt bemöta) än den mera moderata detaljkritik som framförs av dem som inte står i opposition till den liberala blandekonomins grundläggande struktur och värderingar.

Under de senaste åren har den socialistiska idédebatten undergått en kraftig vitalisering. Det har skett en intellektuell klimatförskjutning. ”Trolösheten”, inbegreppet av det tidiga sextiotalets apolitiska och inåtvända kulturstämningar, har som honnörsord fått ge vika för ”engagemang”. Av en ”samtida intellektuell” krävs nu först och främst ett samhällsmoraliskt engagemang, en ”medvetenhet” om de politiska frontställningarna och en aktiv insats i kampen för ett bättre samhälle.

Med dessa imperativ har den intellektulla opinionen utvecklats i socialistisk riktning. Det har skett en omfattande *politisering* av kretsar som tidigare varit ointresserade av politik. Därutöver har en *vänsterglidning* inträffat bland de politiskt aktiva i så måtto att många tidigare liberalt sinnade dragits över i den socialistiska sfären. Båda dessa tendenser har varit mest märkbara bland studenter och kulturarbetare. En indikator på utvecklingen bland yngre akademiker är vänsterpartiernas framgångar i kärpolitiken. Konstnärernas, skådespelarnas och författarnas nymornade politiska intresse har redan gett starka utslag i kulturproduktionen. Politisk teater, politisk film, politisk bildkonst etc. har blivit allt vanligare, och tendensen är praktiskt taget undantagslöst "antikapitalistisk".

Mot denna bakgrund är det inte underligt att också den radikala kritiken mot näringslivet ökat både i kvantitet och kvalitet. Kritikerskaran har växt och kritiken har skärpts genom att många välartikulerade skribenter och konstnärer sällat sig till den socialistiska vänstern. Den ökade aktiviteten reflekteras i en markant utbredning av organisations- och tidskriftsfloran på vänsterkanten. De radikala ungdomsgrupperna har vuxit och förökat sig genom delning. Åtskilliga nya opinionsorgan har uppstått och några tidigare neutrala tidskrifter har "erövrats". Den som vill skapa sig en någorlunda fullständig bild av vänsterkritiken mot näringslivet måste utöver dagstidningarna följa sådana opinionsorgan som Clarté, Frihet, Gnistan, Häftet för Kritiska studier, Kommentar, Konkret, Liberal Debatt, Libertas, Marxistiskt forum, Ny Dag, Ord och Bild, Stormklockan, Tidsignal och Zenit — för att bara nämna de mest regelbundet utkommande. (Se s. 143 f.) Därtill kommer en växande boklitteratur.

Kritikens motivation och inriktning

VARFÖR SKJUTER MAN PÅ NÄRINGSLIVET?
VART SYFTAR KRITIKEN EGENTLIGEN?

Att det finns grupper som angriper ett rådande ekonomiskt system kan alltid förklaras på många olika sätt. Man kan helt neutralt

och banalt säga att vänstern kritiserar de kapitalistiska företagen därför att den tycker illa om deras metoder och verksamhet och vill ersätta dem med en annan samhällsordning. Men drivkraften bakom den radikala kritiken kan också beskrivas i mera partiska termer, på högerspråk eller på vänsterspråk. På den borgerliga kanten finns en viss förkärlek för psykologiserande förklaringar. De upproriska klassificeras som alienerade och missanpassade och deras avvikelser från normalt socialt beteende kan då analyseras med samma terminologiska apparat som man använder för att ställa diagnos på andra aparta grupper. Revolten kan också uppfattas som en mognadsfas, ett utlopp av "ungdomlig oppositionslusta" eller av välfärdssamhället frigjord "överskottsenergi". En tredje populär tolkning bygger på religionssociologiska paralleller med entusiastiska strömningar i kyrkohistorien.

Det säger sig självt att denna typ av förklaringar inte står vidare högt i kurs hos diagnosens objekt. Bland dessa odlas i stället framför allt en kunskapsteoretisk elitföreställning, uppbyggd på nyckelbegreppen "manipulation" och "medvetenhet". Medborgarna tänks sönderfalla i två grupper: å ena sidan de medvetna, å andra sidan de manipulerade massorna. Trots vänsterns behjärtade ansträngningar sitter de senare fångna i åldriga värderingar. Orsaken är att de har manipulerats av de samhällsbevarande krafterna. Endast en liten skara har lyckats frigöra sig ur den borgerliga indoktrineringens grepp och vunnit "medvetenhet" om hur världen *egentligen* är beskaffad. "Medvetenhet" innebär från denna utgångspunkt närmast insikt om att systemet fungerar så som vänsterns teoretiker säger att det fungerar. De "medvetnas" överlägsna kunskaper om verkligheten gör dem skickade att visa vägen in i framtiden, men manipulatorerna blockerar vägen. För att sprida ljuset vidare måste man exponera den kommersiella indoktrineringen och väcka massorna ur deras omedvetenhet.

Naturligtvis utformas denna "avslöjande" verksamhet med starka bitankar till de dramatiska effekterna. Från näringslivshåll anmäls därför ofta irritation över vänsterpolemikens allmänna ton och karaktär. Det hävdas att kritiken är destruktiv. Radikalerna öser på och slungar förkastelseord över näringslivet utan att

VÄNSTERKRITIKEN MOT FÖRETAGEN

sätta sig in i dess problem och svårigheter. De är mer intresserade av att *påtala* fel än av att undanröja dem. Konstruktiva alternativ och reformförslag saknas; i stället är det ett evinnerligt domderande om företagens och "kapitalismens" tarvlighet och ondska.

Denna bild innehåller, i all sin förgrovnig, en del sanningar om den socialistiska kritiken av näringslivet. Men bakom denna mer "nedrivande" än "uppbyggande" inriktning ligger motiv som från socialistiska utgångspunkter är fullt rationella. För att förstå den "negativa" kritiken är det nödvändigt att se den ur kritikernas eget perspektiv. Två synpunkter bör då understrykas.

Distinktionen mellan konstruktiv och destruktiv kritik är ur socialistisk synvinkel inte meningsfull.

Den socialistiska vänstern vill omvandla hela samhället. Den syftar inte till partiella reformer utan till en total förändring. Partiella reformer *kan* vara steg på vägen mot en total förändring. Men de kan också verka i motsatt riktning. Genom att förbättra det nuvarande samhället stärker man kanske kapitalismen och fördröjer därigenom dess sammanbrott. Därför måste man noggrant pröva från fall till fall om det lönar sig att lappa på det ruttna system som nu existerar eller om man i stället bör låta det förfalla och koncentrera sina krafter på att förbereda den större omvälvningen genom opinionsbildning. Denna prövning utfaller olika för olika personer, beroende på den politiska positionen: för åtskilliga på yttersta vänsterflygeln ter sig nästan varje påplåstring av det kapitalistiska samhället som ett felsteg, för mera socialdemokratiskt sinnade vänstermän är "lappverket" däremot en acceptabel metod för övergången till socialismen.

Vad som är konstruktivt och destruktivt blir från denna utgångspunkt en fråga om tidsperspektiv. Att försöka förbättra det bestående samhället genom "mikro-reformer" blir destruktivt om det förhålar "makro-reformen". Att underminera det kapitalistiska systemet kan däremot vara mycket konstruktivt, nämligen om det påskyndar revolutionen. Nedrivande kritik kan av detta skäl te sig både berättigad och nyttig.

”Mikro-kritik” är nödvändig även om ”mikro-reformer” inte är möjliga eller önskvärda.

Många socialister anser att det nuvarande kapitalistiska samhället inte kan eller bör förbättras genom ”mikro-reformer”, som t.ex. förändringar av företagens policy i vissa frågor, lagändringar, statliga punktingrepp etc. De missförhållanden som råder kan bara sopas bort i en drastisk totalreform. Ändå är det nödvändigt att ständigt kritisera dessa missförhållanden för att bilda opinion mot det rådande systemet.

Detta kan synas paradoxalt, men det finns en rent kommunikationsteknisk förklaring. Det är svårt att predika revolution på ett abstrakt plan. ”Kapitalism”, ”imperialism”, ”storfinans”, ”finansoligarki”, ”socialism”, ”demokratisering”, ”arbetarmakt” etc. duger som invektiv respektive honnörsord för invigda och troende, men de har inte samma självklara emotionella verkan på de oengagerade som måste vinnas för saken. För att dessa skall övertygas krävs en mer konkret och åskådlig argumentering. Det fordras påtagliga, jordnära exempel för att påvisa hur kapitalismen fungerar. Huvudlinjen i denna agitation är att rikta strålkastarljuset mot samhällets missförhållanden och därefter ”binda ihop dem” med det rådande ekonomiska systemet, blottlägga ”skulden” till människornas olyckor och därmed konstruera en karta av kausalrelationer som främjar uppfattningen att en total samhällsomvälvning är oundgänglig om det skall bli någon varaktig förbättring. Det onda som människor upplever måste föras tillbaka till dess rot, kapitalismen, och det rådande missnöjet måste länkas in i politiskt gynnsamma banor. Ty konkurrensen i missnöjesbranschen är skarp — den borgerliga oppositionen, den kommersiella nöjesindustrin, narkotikahandlarna, de religiösa rörelserna och många andra spekulerar också i vantrivsel och offererar botemedel mot missanpassning. Därför räcker det inte att belysa och exponera samhällets svagheter, det gäller också att varna för falska profeter. Den konkreta analysen blir här ett viktigt verktyg.

”Mikro-kritiken” fyller alltså en högst speciell funktion. Angreppsmålet är mindre de missförhållanden som påtalas än de personer eller institutioner eller det ”system” som görs ansvariga.

Syftet är att diskreditera dessa för att på längre sikt, med den nya anti-kapitalistiska opinionens hjälp, åstadkomma större resultat. Någon omedelbar rättelse av det som är fel siktar man inte till. Ibland skulle man närmast beklaga en sådan rättelse — då bortföle ju ett tillfälle till kritik. All socialistisk ”mikro-kritik” har naturligtvis inte denna inriktning. En avsevärd del, kanske merparten, siktar till omedelbara rättelser och reformer. Att för varje fall avgöra vad som är det ledande motivet — att påtala en brist eller att med bristen ge belägg för en mer fundamental vrånghet — kan ofta vara svårt, och för det mesta finns väl både den ena och den andra avsikten med i bakgrunden. Men åtskilliga socialistiska debattinlägg kan inte uppfattas annat än som ansträngningar att medelst punktbevisning ge bevis för den grundläggande uppfattningen att företagen och företagarna inte handlar i enlighet med ”det allmänna intresset” och att det därför är nödvändigt med hårdare bandage mot kapitalismen.

Kritikens adressering

VARFÖR SKJUTER MAN JUST PÅ FÖRETAGEN? VARFÖR SKALL NÄRINGSLIVET LASTAS FÖR ALLA FEL I SAMHÄLLET?

Näringslivets vanligaste kontraargument mot vänsterkritiken går inte ut på att den är oberättigad, utan på att den är feladresserad. Varför skylla på oss? Det är inte *vårt* fel att folk vill köpa våra varor. Det är *vårt* fel att marknadsläget är pressat. *Vi* kan inte höja våra löner oberoende av konkurrenterna. *Vi* kan inte negligera marknaden. Att bestämma över handelsbojkotter är statens sak; vill ni förbjuda all import från något land får ni vända er till riksdag och regering. Det är inte *vår* firmas sak att driva utrikespolitik. Det är inte *vår* firmas sak att sörja för miljövård. Etc.

Några riktigt starka kontra-kontra-argument mot denna invändning har inte framförts, utöver manipulationsteorin. Man kan driva med tanken, som Dr Gormander i denna utläggning om kvällspressen (Tidsignal 1968, nr 44):

När man kritiserar blaskor av det här slaget så brukar dom svara att man är en elitmänniska. Titta, folk köper ju våra tidningar, säger dom. Det är ju vad folk vill ha. Ni är emot folket.

Det är samma sak som när man kritiserar bilfabrikanter för att dom gör livsfarliga bilar. Då svarar fabrikanterna att man är emot demokrati. Folk köper ju våra bilar. Folk vill ha våra bilar.

Att kritisera fabrikanterna och industrin är detsamma som att kritisera folket.

Eller man kan hävda att företagen med sitt stora sociala och ekonomiska inflytande måste ha ett särskilt ansvar, att de måste följa en snävare moral än lagens bokstav bjuder, att de måste bidra till att utveckla konsumenternas smak i stället för att slaviskt underkasta sig dess nycker, att de inte får ledas bara av krassa kommersiella motiv osv. Sådana krav avvisas normalt från företagens sida på samma grunder som ovan, varefter dialogen rinner ut i sanden — och kritiken fortsätter.

Bakom denna dispyt om vem som är rätt adressat för kritiken mot näringslivet ligger säkert mindre faktiska meningsskiljaktigheter i skuld- och ansvarsfrågor än vad som framgår ur argumentationen. Vänsterkritikerna vet lika väl som företagen själva hur de ekonomiska mekanismerna fungerar. Det kan givetvis råda skillnader i uppfattningen om vilket ansvar ett företag har för de produkter det saluför, för de värderingar det främjar, för sin köpspolitik osv. — skillnader som då normalt yppar sig i att kritikerna anser att företaget har ett stort ansvar medan företaget självt har en mera blygsam inställning till sina moraliska förpliktelser. Men även fränsett sådana åsiktsdifferenser i ansvarsfrågan finns det *strategiska skäl* för den socialistiska vänstern att rikta sin samhällskritik mot näringslivet, även om den inser att det enskilda företaget är en kugge i ett stort maskineri som det i de flesta avseenden inte nämnvärt kan påverka. Dessa skäl är främst följande:

Behovet av en "fientlig" motståndare

Att angripa ett missförhållande är alltid angenämare om någon

VÄNSTERKRITIKEN MOT FÖRETAGEN

man tycker illa om kan lastas för det. För t.ex. socialdemokratiskt sinnad ungdom av det mera partitrogna slaget kan det ta emot att lasta regeringen för det man ogillar i samhället. Inte heller kan oppositionspartierna — vars politiska insatser ju ändå består av ord mer än av gärningar — framställas som skyldiga till det rådande eländet. Att skylla t.ex. missriktad konsumtion på ”folks dumhet” är heller inte förenligt med de flesta radikalers världsåskådning. Återstår då ”manipulatorerna”, näringslivet.

Behovet av en konkret motståndare

Mikro-kritiken mot missförhållanden som man tror ändå inte kan undanröjas genom mikro-reformer är — som påpekats ovan — ett utslag av behovet att konkretisera kritiken, att förankra den på det plan där människorna upplever vrångheter i samhället. På samma sätt är det nödvändigt att finna en ansvarig eller en syndabock som är tillräckligt påtaglig för att kunna visualiseras. ”Imperialismen”, ”kapitalismen” m.m. är alltför abstrakta begrepp — Wallenberg, Asea o.d. är väsentligt bättre som måltavlor. Skuldförhållanden är lättare att framställa om man kan utpeka skyldiga av kött och blod, eller ännu hellre ett företag som är tillräckligt stort för att inte väcka medlidande.

Behovet av en närbelägen motståndare

Kritiken av avlägsna diktatur- och militärregimer har fått ett proportionellt allt större omfång i den svenska vänsterns aktivitet. Denna kritik bjuder på särskilda konkretiseringsproblem som sammanhänger med de stora geografiska och psykologiska avstånden. Det är i längden frustrerande att kritisera en fiende som inte reagerar på kritiken. En avsevärd del av tillfredsställelsen i protestarbete ligger just i att den man angriper visar någon irritation över attackerna. Om denna irritation uteblir kan det vara frestande att söka måltavlor på närmare håll. När den ruritanske diktatorn inte svarar väljer man i stället att gå till storms mot ett svenskt företag med ruritanska handelskontakter eller liknande. Företaget får bli stand-in för den tyrann man kritiserar; som profitör på det ruritanska folket är det medansvarigt till hans missgärningar. Framför

diktatorn har företaget den fördelen att det kan nås till fots, per telefon och per post och att det därför kan pressas till att besvara kritiken med den irritation och de enfaldiga ursäkter för sina egna principer (och i bästa fall också för den ruritanska politiken) som ger kritikerna lön för sin möda och stimulans till nya insatser.

Kritikens innehåll

VAD ÄR DET DÅ SKOTTLOSSNINGEN GÄLLER?

Att ens i största sammandrag redogöra för de mycket mångfasetterade resonemang som på den socialistiska kanten förs om privatkapitalismens funktionssätt och näringslivets herravälde över samhället är ogörligt i en kort uppsats. "Vänstern" är en samlingsbeteckning som spänner över många åsiktsschatteringar, och avstånden i ståndpunkter mellan olika grupper är långt större än vad det ofta verkar på dem som står utanför den socialistiska idésfären. Därtill kommer att polemiken framförs på många abstraktionsnivåer, från enklaste slagord till krångligaste teori. De vetenskapliga och demagogiska ytterlighetsvarianterna i debatten skall här förbigås, liksom frågan om vem som tycker vad — i stället ges blott en opretentiös inventering av några standardinslag i kritiken. Avsikten är att referera, inte att värdera.

Indoktrinering, reklam, manipulation

Det neokapitalistiska samhället övar inte längre förtryck genom fysiskt våld eller våldshot utan genom psykisk påverkan. Detta är en grundtes i den nya vänsterns samhällssyn som under de senaste åren utvecklats i en hel rad teoretiska analyser: i studier av den återupptäckte italienske kommunisten Antonio Gramscis teorier om hegemonin, i Göran Therborns m.fl. omstöpning av denna tanke till en tes om "den borgerliga hegemonin" i Sverige, i Göran Palms bok om "västindoktrineringen", i Herbert Marcuses skrifter om den manipulerade, "endimensionella" människan och i den militanta studentideologi som på senare tid vuxit fram i olika delar av världen.

VÄNSTERKRITIKEN MOT FÖRETAGEN

Några grundläggande påståenden om manipulationerna:

- Det kapitalistiska samhället formar individerna så att de passar företagets profitintressen. Alla sociala institutioner är anpassade till detta ändamål. Skolväsendet — från kindergarten till universitetsnivån — står i kapitalismens tjänst. Den bibringar eleverna de värderingar som behövs för att göra dem till fogliga slavar i produktionsmaskineriet och till lydiga och liknöjda konsumenter. Samma roll spelar press, radio, TV, kyrka, organisationer, etc.
- De aktuella utbildningsreformerna — särskilt UKAS — är utslag av det kapitalistiska systemets strävan efter ännu större profiler. Genom att målinrikta och klavbinda studenterna på ett tidigt stadium vill man pressa in dem i trånga yrkessfärer. Därigenom motverkar man aktivt tendenser till kritiskt tänkande och stabiliserar systemet. UKAS är också ett försök av näringslivet att övervältra kostnaderna för yrkesutbildningen på skattebetalarna. Vad företagen vill ha är viljelösa akademiska produkter, färdigprogrammerade och dompterade för sina roller i kapitalismens sold.
- Det samhälleliga indoktrineringssystemet försöker också avskärma människorna från att få en riktig bild av vad som händer i världen. I skolan och massmedia framställs de imperialistiska länderna som ”den fria världen” medan de socialistiska länderna uppges vara diktaturstater. Falska och förvridna intryck förmedlas också om folkens befrielsekamp i den tredje världen.
- Borgerliga värderingar och konventioner genomsyrar hela samhället: ”en ofantlig mossvegetation av förvridna och hämmade verklighetsuppfattningar, attityder, idéer och förhoppningar, som omger oss, klibbar fast vid oss, växer in i oss och formar oss från vaggan till graven” (Göran Therborn).
- Toleransen och de liberala friheterna i det kapitalistiska samhället är i själva verket ett infernaliskt medel för förtryck. Obekväma åsikter är så hejdlöst tillåtna att ingen tar notis om dem;

de drunknar i floden av borgerlig propaganda. Yttrandefriheten invaggar också människorna i falska föreställningar om oberoende, medan de i själva verket är snärjda i det kapitalistiska samhällets konsumtionsmönster (Herbert Marcuse).

På sådana generella förutsättningar bygger sedan en hel del specifik kritik som drabbar de företag som deltar i indoktrineringsprocessen. I första rummet kommer bok- och tidningsförlag, filmindustrin och andra kulturföretag i skottgluggen. Den extrema vänstern fördömer praktiskt taget all produktion i denna bransch med motiveringen att dess funktion är att bereda folket artificiell förströelse och tillfredsställelse och därmed avtrubba massornas intresse för den politiska kampen. Masskulturen är opium för folket. I mer moderata kretsar anmärker man snarare på verksamhetens egentliga innehåll, t.ex.:

- Veckopressen lurar in sina läsare i en bisarr drömvärld av kungafjant, galapeteri, idolkult och romantisk verklighetsflykt. Veckopressen skapar och befäster klass- och könsrollsfördomar, tjänar kommersialismen och hjälper till att öka konsumtionen av överflödiga lyx- och modeartiklar.
- Pressens nyhetsbevakning har västlig slagsida — jämför t.ex. täckningen av den sovjetiska invasionen i Tjeckoslovakien med tidningarnas ytterst knappa petitnotiser om massmorden på kommunister i Indonesien 1965—66.

En stor angreppspunkt är reklamen. Vänsterns allmänna attityd till reklam är negativ; reklamen ses som ett otillbörligt instrument som används för att dirigera folket i kapitalismens samhälle. Några huvudlinjer i denna kritik är följande:

- *Reklamen fördyrar konsumtionen.* Kostnaderna drabbar till sist ändå konsumenterna. Talet om att reklamen skulle förbilliga genom att möjliggöra långa serier håller inte. Mycken reklam är ren kubbning mellan konkurrenter om marknadsandelar. Om Cloetta lägger ner en miljon på att öka sin portion av chokladmarknaden med tio procent och Marabou sedan en miljon på att återställa status quo är det konsumenterna

som har förlorat. Lika meningslösa och dyrbara för kunderna är de strider som utkämpas mellan bensinbolagen, tvättmedelsfabrikanterna och andra företag vars produkter är mer eller mindre identiska.

- *Reklamen förvrider konsumtionen.* Den mesta reklamen för konsumtionsartiklar har lågt informationsvärde. Den ger inget underlag för vettiga inköpsbeslut utan lurar tvärtom människor att köpa undermåliga varor. Genom reklamen kommer irrationella status- och prestigevärderingar in i konsumenternas tänkande. Folk drivs att köpa saker som de egentligen inte behöver och egentligen inte vill ha.
- *Reklamen ökar konsumtionen.* Kapitalisterna är beroende av ständigt expanderande marknader. Därför måste de skapa konstlade behov. På det sättet har Sverige blivit ett överflöds-samhälle som drivs till hejdlös överkonsumtion. Ivrigt påhejade av annonsörerna vräker vi i oss mer mat än vi behöver äta, dricker vi mer än vi behöver, köper vi mer kläder än vi kan ha på oss etc. Reklamen trissar upp den privata konsumtionen när den egentligen borde hållas nere — det är viktigare att vi satsar pengar på u-hjälp och att vi inom landet tar itu med bristerna på det offentliga området.
- *Reklamen förvrider värderingar och befäster fördomar.* Annonserna är en betydande källa för indoktrinering. Reklamen trumpetar ut vad som krävs av kvinnliga kvinnor och manliga män, driver fram neuroser hos dem som inte är säkra under armarna och drabbar människor med tusen och ett påbud om vad som förväntas av dem. Genom att utgå från befintliga värderingar blir reklamen en konserverande kraft som motverkar alla ansträngningar att bryta ner fördomar och annat reaktionärt bråte i människornas medvetande. — Press och reklam är den största maktfaktorn bakom skapandet och bevarandet av myten om hemmafrun. Och det betyder ytterst inget annat än näringslivet. Kvinnan offras för den ekonomiska vinstens skull. Krafter med ekonomisk makt bakom sig vill bevara ett auktoritärt, klass-

bundet samhälle. De vill ha nöjda konsumenter av överflödsvaror och inte kritiska kvinnor som kräver barndaghem, servicehus och kollektiva transportmedel. (Carin Mannheimer: Hjärntvätt av kvinnor, Arbetet 17.4.1968.)

En del reklam ger falska föreställningar om främmande länder, t.ex. resebyråannonser om solen i Grekland, Spanien och Portugal. Åtskillig reklam förhärliigar USA och amerikansk livsstil.

Av dessa punkter har den tredje fått en allt större tyngd i polemiken. I botten ligger det relativt vedertagna antagandet att reklamen stimulerar den ekonomiska tillväxten. Detta mål, som tidigare knappast betraktats som kontroversiellt, sätts nu ofta i fråga. För kommersialismens vedersakare är det ingalunda självklart att en ökning av nationalprodukten är önskvärd, i varje fall inte att en stor tillväxt bör eftersträvas. För detta anförs varierande argument, t.ex. att en fortsatt välståndsökning här skulle vidga klyftan mellan fattiga och rika länder, att vi tär alltför mycket på våra naturtillgångar, att produktionsökning blott medför ökad exploatering av löntagarna och större profiter för kapitalisterna eller att bruttonationalprodukten är ett alltför uselt mått på välstånd för att användas för formulering av mål för samhällsutvecklingen. En anseilig fraktion av vänsteropinionen har asketiskt-puritanska invändningar mot handeln med lyxvaror. Dessa invändningar drabbar både tillverkare, mellanled och konsumenter. Under senaste året har denna opinion vänt sig bl.a. mot "tonårsmarknaden" (t.ex. i aktionen "Stoppa mässan"), mot modet, som ses som ett kapitalistiskt knep för att upprätthålla en jämn och hög avsättning på kläder, och mot köphysterin kring julen.

Nära reklamkritiken faller anmärkningar mot företagens produkter som sådana. Låg kvalitet är den viktigaste attackpunkten. Beskyllningar för "skrotmakeri" och "inbyggd obsolescens" drabbar många branscher, liksom anmärkningar mot att fabrikanterna negligerar säkerhetsproblemen. Särskilt bilindustrin har brännmärkts för bristande hänsyn i dessa avseenden.

En snärtig sammanfattning av kritiken mot företagens manipu-

VÄNSTERKRITIKEN MOT FÖRETAGEN

lerande är följande fras, som ofta återkommer i socialistiska framställningar:

- Företagen producerar inte för de sociala behoven utan för sin egen profit (eller: företagen är inte intresserade av vad folk vill ha, de är bara intresserade av att tjäna pengar).

Utrikeshandel

Imperialismen utplundrar och utsuger de fattiga folken. Denna kardinaltanke i den socialistiska vänsterns idésystem har fått stor utbredning i radikala ungdomskretsar och återkommer i mer eller mindre förtunnad form i en stor del av dagens kulturproduktion. Anklagelserna drabbar i första hand *svenska investeringar utomlands*:

- Svensk industri utomlands exploaterar underbetald arbetskraft. En anställd vid en svensk fabrik i Portugal eller Latinamerika får träla i dagar för vad en svensk arbetare tjänar på en timme.
- Genom att investera i u-länder hjälper svenska kapitalister den inhemska överklassen att förtrycka folket. Svenska investeringar stabiliserar orättfärdiga samhällssystem och profiterar på orättfärdiga klassrelationer.
- Svenska investeringar i u-länder tjänar också den amerikanska imperialismen. Kapitalexport från Sverige (t.ex. i fallet Adela) bidrar till att stärka det amerikanska greppet över Latinamerika.
- Svenska företag utomlands faller också lätt in i en korrumperad handelspraxis — de använder bestickningar om det ingår i den inhemska bourgeoisins handlingsmönster.
- Ofta intar de svenska företagen en negativ attityd till fackföreningar (exempel Lamco) och förhindrar därmed sina arbetare att nå drägliga anställningsvillkor.
- En del svenska industrier i u-länder betalar bra och ger också goda sociala förmåner åt sina anställda. Men då blir följderna att det växer upp klassklyftor inom samhället. Kapitalintensiva

investeringar som ger försörjning åt ett litet fåtal arbetstagare har sociala skadeeffekter i ett fattigt land.

- Utländska företag i ett u-land hämmar landets egen industriella utveckling genom att skapa ett starkt konkurrenstryck.
- Ett företag av Lamcos typ plundrar Afrika på dess naturrikedomar utan att vinsten kommer folket till godo.
- Svensk kapitlexport till u-länder leder omsider till att kapital rinner ut ur de fattiga länderna när exportören kräver förräntning på investeringen eller ränta och amortering på lånet.

Ibland gäller kritiken de svenska utlandsinvesteringarnas effekter i Sverige:

- När textilföretagen investerar i Portugal bommar de igen sina svenska fabriker. Kapitalisterna tar arbetet ifrån svenska jobbare för att profitera på underbetald arbetskraft.
- De svenska glesbygderna behöver nya industrier. Är det rimligt att kapital som skapats här i landet, av svenska arbetare, skall rinna utomlands bara för att kapitalisterna vill tjäna pengar?
- Svenska företag som investerar i u-länder vältrar över en del av sina kostnader på de svenska skattebetalarna genom att låta Sida stå för t.ex. yrkesutbildning.

Invändningarna mot *svensk import* är mutatis mutandis nästan desamma. Även här riktar man sig emot exploateringen av lågbetald arbetskraft, samarbetet med utländska kapitalister, utplundringen, de låga priserna etc. Några angreppspunkter tillkommer:

- Handelsbolagen strävar efter att lägga under sig allt utbyte med u-länderna. De försöker hindra u-länderna från att själva marknadsföra sina produkter.
- Svenska importörer drar nytta av svackorna i världskonjunkturerna för att dra åt prisskraven mot de fattiga länderna.

En annan måltavla är protektionistiska tendenser inom svenskt näringsliv:

- I en del branscher motarbetas de u-länder som försöker exportera industriprodukter till Sverige. Det svenska näringslivet vill att u-länderna skall stanna kvar i sina ömkliga roller som leverantörer av billiga råvaror och att de skall förhindras att konkurrera med vår förädlingsindustri.

Någon gång framförs det att *svensk export* också har vissa av investeringarnas och importens negativa verkningar, t.ex. att de bidrar till att stabilisera ekonomisk utsugning. Denna kritik är emellertid ganska lågmäld. Främst riktas anmärkningar mot vapenexporten.

Näringslivets agerande dras ofta in i debatten om hur Sverige skall förhålla sig till diktaturregimer. Merparten av den radikala opinionen kräver bojkotter mot Grekland, Portugal, Spanien, Sydafrika, Rhodesia. Ibland diskuteras även andra länder: USA, amerikanska allierade i Asien, militärdiktaturer i Latinamerika. Argumentationen är här i stort sett ensartad. Genom att handla med förtryckarregimer stärker vi deras ekonomiska potential, befäster den privilegierade överklassens dominans, stimulerar utsugningen av de förtryckta, höjer landets internationella prestige. Ett avklippande av handeln skulle innebära avbräck för de ekonomiskt tongivande kretsarna, sänka diktaturregeringens anseende inom och utom landet och vara en uttrycklig manifestation av vår solidaritet med de kuvade. De svenska företag som handlar med dessa länder väljer att profitera på diktaturen i stället för att bekämpa den.

Några specialanmärkningar på detta område:

- I ett enda fall — utbrytarstaten Sydrhodesia — har en officiell svensk bojkott proklamerats på grundval av en FN-resolution. Ändå levererar Asea utrustning till ett kraftverk (Cabora Bassa) i Moçambique som kan förse Rhodesia med ström.
- Svenska företag bidrar till USA:s krigsinsats i Vietnam. Sentabs vägbyggen i Thailand tjänar den amerikanska krigsmakten.

Svenska resebyråer som arrangerar resor till vissa länder (Grekland, Spanien, Portugal, Rhodesia) kritiseras på samma grunder.

I det grekiska fallet stöder sig protesterna på uppmaningar till resebojkott från grekiska motståndare till den militära juntan, t.ex. Andreas Papandreou och Melina Mercouri.

Maktkoncentration, inkomstfördelning m.m.

Den ojämna fördelningen av förmögenheter, makt och inkomster är ett annat huvudtema i vänsterns samhällskritik. De femton (sjutton) familjerna gisslas i parti och minut. Främst ondgör man sig över:

- *Makten.* Storfinansen är — inom ramen för töjbara lagar och förordningar — enväldig härskare över det svenska näringslivet. Små grupper av bankdirektörer och kapitalister avgör tusentals människors öden genom beslut om industrinedläggningar, nyinvesteringar, kapitalexport, ”strukturrationaliseringar” och andra ingrepp i produktionen. Det är orimligt att blotta innehavet av pengar skall ge ett fåtal individer en sådan maktställning, särskilt om det är fråga om ärvda pengar som den enskilde kapitalisten inte själv förtjänat. Motargumentet att storfinansens makt är begränsad dels av konsumenternas krav och efterfrågan, dels av statsmakternas ingrepp är inte hållbart. I det neokapitalistiska samhället hypnotiseras konsumenterna att dansa efter kapitalets pipa. Staten är också ett instrument för kapitalisterna. Näringslivet får gehör för sina intressen både hos oppositionen och hos regeringen genom allhandla påtryckningar och tillmötesgåenden (”Harpundsdemokratin” m.m.). Därtill är byråkratin genomsyrad av borgerliga värderingar och full av ämbetsmän som klassmässigt är solidariska med storfinansen.
- *Rikedomen.* Inkomst- och förmögenhetsfördelningen är orimligt sned. Löneutvecklingen sniglar sig fram medan aktievinsterna ger stora tillskott åt kapitalägarna. Låglöneutredningens statistik visar att det sedan andra världskrigets slut knappast skett någon bruttolöneutjämning i Sverige, utan att fördelningen varit konstant eller kanske rent av blivit ännu mer ojämn. Skattelagstiftningen erbjuder många kryphål för företagare och

VÄNSTERKRITIKEN MOT FÖRETAGEN

stora förmögenhetsägare. Kapitalisterna motsätter sig en lösning av låglöneproblemet.

- *Bristen på socialt ansvar.* Storfinansen missbrukar sin makt. I sina beslut vägleds kapitalisterna endast av sina egna profitintressen. De åsidosätter samhällets och människornas krav. I stället för att producera vad folk vill ha producerar de sådant som ger profit. I stället för att ta samhällsekonomiska hänsyn tar de bara privatekonomiska hänsyn.

Tesen om näringslivets profitmoral och brist på socialt ansvar utvecklas och exemplifieras på en rad olika områden:

- *Miljöförstöringen.* Företagen bryr sig inte om de miljövärden de fördärvar. Träbolagens skövlingar i Norrland är bara ett historiskt exempel; långt värre saker pågår idag. Träförädlingsindustrin är ansvarig för vattenförstöring och luftföroreningar i stor skala. Flera andra industrigrenar släpper också ut förorenat avloppsvatten, rökgas i stora kvantiteter osv. Företagen handskas ovarsamt med biociderna och är ansvariga för bl.a. den fortskridande kvicksilverförgiftningen i naturen, för försurningen och den sjunkande magnesiumhalten i våra vattendrag, för den allt större svavelmängden i luften, etc. Oljebolagen bär skulden till den förpestade luften i många tätorter. Praktiskt taget alla föroreningar som näringslivet orsakar skulle kunna undvikas om tillgängliga tekniska metoder utnyttjades, men företagen är för snåla för att använda dyrare tillverkningsprocesser och för att satsa mer på rening av sitt avfall. I många fall har företagen ett direkt profitintresse av förorenande produkter (t.ex. biocidtillverkarna och förpackningsindustrin med dess engångsglas, oförstörbara plaster m.m.) och driver därför konsumenterna till att smutsa ner i naturen.
- *Företagslokaliseringen.* I beslut om företagsnedläggningar och nyinvesteringar kalkylerar storfinansen bara med snävt företagsekonomiska faktorer. De samhällsekonomiska återverkningarna av beslutet beaktas inte. Man tar ingen hänsyn till om en företagsnedläggning innebär att de offentliga serviceanlägg-

ningarna inte längre kan utnyttjas eller att de anställdas investeringar i egna hem kan bli praktiskt taget värdelösa. Inte heller tar man tillräckliga mänskliga hänsyn. Kapitalisternas egoism leder till ett samhällsekonomiskt slöseri som skulle kunna undvikas om demokratiskt valda organ och inte privatpersoner fått fatta besluten. Vid industrinedläggningar åker också företagen snålskjuts på skattebetalarna. Så länge affärerna går bra vill de inte ha med staten att göra — men när det börjar knaka i fogarna ropar de på arbetsmarknadsstyrelsen och låter myndigheterna ta hand om konkursboet.

- *Konsumentutplundringen.* Näringslivet talar varmt om den fria konkurrensen men gör i själva verket allt för att upphäva den. Genom monopolisering och samarbetsavtal sätts konkurrensen ur spel. Konsumenterna luras på olika sätt att betala för höga priser, t.ex.: (1) samma vara saluförs under olika namn och till olika priser, (2) affärerna betingar sig orimliga räntor på avbetalningsköp, vilket drabbar de allra fattigaste konsumenterna, (3) rika och förslagna kunder kan skaffa sig rabatter, men vanliga konsumenter får betala fulla priser, (4) vissa branscher har en överdimensionerad distributionsapparat (banker, bensinbolag) och kostnaderna för denna övervältras på konsumenterna, (5) på många områden finns ett så orimligt stort utbud av olika märkesvaror att konsumenterna inte har någon chans att välja rationellt (TV-apparater, tvättmedel m.m.), men de tvingas ändå att bära kostnaderna för dessa nyttolösa detaljvariationer.

Samma anklagelser för bristande socialt ansvar går igen i den kritik som riktas mot företagens *personalpolitik*. Här är emellertid variationerna större mellan olika vänstergrupper. Sida vid sida om påståenden om "utsvettning", ackordshets, monotona tempoarbeten och uppskruvad arbetstakt förekommer sådana åsikter som att arbetet visserligen blir lättare och bekvämare men att detta bara är ett trick av kapitalisterna för att pacificera löntagarna och stabilisera utsugningen. "Human relations"-filosofin stämplas således ibland som ett försök att invagga de arbetande i en falsk trygghet och tillfredsställelse. Uppfattningen är vanligast inom den nya

vänstern och bland de av Herbert Marcuse inspirerade student-revoltörerna.

Stora variationer uppvisar också de socialistiska synpunkterna på företagsdemokratin. Den nuvarande maktfördelningen inom företagen betraktas som stel, auktoritär och despotisk. De flesta socialister avvisar emellertid förslagen om medinflytande som en otillräcklig förändring av den nuvarande situationen; de anställda skall inte ha medbestämmanderätt utan reell bestämmanderätt över företagen. Programmet uttrycks ibland i slagorden arbetarmakt eller löntagarmakt.

Näringslivet och vänsterkritiken

Det finns en mer eminent än elokvent västtysk politiker om vilken det heter att han är skyldig tyska folket tiotusen hjälpverb. Det svenska näringslivet börjar dras med en liknande skuld. Det är skyldigt sina kritiker tiotusen svar på tal.

Det är en frustrerande uppgift att försöka beskriva näringslivets reaktion på vänsterkritiken. Mest tycks den bestå av huvudskakningar, rysningar, höjda ögonbryn, kvävda skratt och dova hostningar. När ansatta företag någon gång nödgas gå i svaromål blir det vanligen smidiga duckningar eller i värsta fall emotionella eruptioner från de reaktionära djupen. Den förra varianten har redan beskrivits. Man hänvisar till kunderna, som är *så* nöjda med företagets produkter. Eller man pekar med en svepande gest på staten: vill ni ändra på våra affärsprinciper så varsågod, det är bara att vända sig till herrarna i kanslihuset — ändras lagarna skall vi nog foga oss. Sådana svar kan ofta vara enkla att ge och formellt rimliga, men de tacklar inte kritikens sakliga innehåll. Den senare varianten, dra åt helvete-reaktionerna från de uppriktigt förbannade, står på samma klotterplanksnivå som den grövsta delen av vänsterpolemiken och kommer lyckligtvis inte alltför ofta i tryck.

Helt saknas naturligtvis inte ansträngningar att bemöta vänsterkritiken på ett substantiellt plan. Defensiven riktar sig då främst

mot polemikens överdrifter. Det är inte svårt att punktera överord i de socialistiska resonemangen; termer som "löneslaveri", "konsumenthypnos", "besinningslös utsugning", "kapitalistlakejer" etc. är uttryck som lätt punkterar sig själva i ett låt vara ofärdigt välfärdssamhälle som det svenska. Argumentationen mot de seriösare anmärkningarna följer ofta samma linje. De utpekade manipulatörerna blånekar inte till att de försöker och i någon mån lyckas påverka konsumenterna, men de avsvär sig såväl de ondskefulla avsikter som de storslagna framgångar i indoktrineringens konst som de tillskrivs av sina antagonister. De bestrider inte att det finns en kärna av sanning i vänsterns samhällskritik, men menar att den ligger djupt inbäddad i ett fantasifullt hölje av falska föreställningar om "kapitalisternas" moraliska halt och reella inflytande. Visst syftar företagen till ökad produktion — men den gynnar inte bara profithungriga ägare utan kommer hela samhället till godo. Visst försöker de höja sin försäljning — men det sker inte genom att det skapas "artificiella behov" eller att konsumenterna prackas på vad de inte vill ha utan på sin höjd genom att man kanaliserar befintliga eller latent köpd dispositioner till vissa varor eller märken. Visst strävar företagen efter ett rationellt utnyttjande av arbetskraften — men det innebär inte en samvetslös utsugning av de anställda, utan är tvärtom en nödvändig förutsättning för att de skall få bättre betalt. Visst har kapitalets ägare och förvaltare makt över dess användning — men den makten begränsas av så många andra krafter i samhället att den i realiteten inte är särskilt betydande. Visst är miljöförstöringen ett allvarligt problem och industrin skyldig till många föroreningar — men det görs i alla fall åtskilligt för att rena utsläppen och förresten måste huvudansvaret för miljövården till sist ändå vila på stat och kommun. Osv.

Efter sådana inlägg framstår avstånden mellan näringslivets positioner och dess kritikers på många områden som gradskillnader. Tvisterna reduceras till sådana frågor som om företagen har ett stort inflytande eller litet, om de uppför sig illa eller ganska hyggligt, om de utsätter konsumenterna för hårda påtryckningar eller bara uppvaktar dem med artiga propåer. Klart är emellertid att dessa kvantitativa skiljaktigheter i bedömningen ofta bottnar i

mer djupgående meningsdifferenser om "systemets" funktionsätt. Slående många av vänsterns anmärkningar mot företagen rimmar illa med den etablerade "liberala" nationalekonomin. Kritikerna beskylls därför ofta för bristande kunskaper om fundamentala ekonomiska sammanhang. En sådan okunnighet är i många enskilda fall väl dokumenterad, men åtskillig socialistisk polemik bygger på fullt seriösa konkurrerande föreställningar om de ekonomiska sammanhangen som tarvar ett allvarligare bemötande än vad de i allmänhet unnas. Åsiktskonflikten om utlandsinvesteringarna är ett exempel. Den socialistiska kritiken grundar sig här på en räckta egna teoretiker (Sweezy, Baran, Bettelheim, Mandel, Frank m.fl.) vilka menar att i-ländernas ekonomiska interventioner i u-länderna ofta skadar den fattiga parten. När företagen svarar (som i Lamco-debatten) hänvisar de till auktoriteter som hävdar den motsatta uppfattningen. Mera sällan förekommer försök att syna den socialistiska argumentationen i sömmarna, som t.ex. sker i Torsten Gårdlunds *Främmande investeringar i u-land* (Almqvist & Wiksell, 1968).

Hur kommer det sig att företagen är så ovilliga att gå i närkamp med sina vedersakare? För det första är de väl litet skrämnda av sina högljudda och vältaliga angripare — vänsterns bästa publicister har vassa pennor och en påtaglig talang att skära direktörer och politiker i småstrimlor för oöverlagda uttalanden. Därtill kommer att företagsledarna inte är riktigt hemma i den socialistiska jargongen och har svårt att sätta sig in i den argumentation som drivs emot dem. En tredje förklaring skulle kunna vara att de sitter fast i ett föråldrat PR-tänkande enligt vilket de själva kan isolera sig i sina direktionsrum och låta någon särskild sektion eller konsult ta hand om "relationerna med allmänheten". Den strategin kanske håller så länge påfrestningarna från "allmänheten" inskränker sig till klagomål från enstaka kverulanter, småskandaler och olycksfall i arbetet, men den står inte pall för några massiva attacker mot företagens grundläggande värderingar. Då får man hitta på något annat innan ockupanterna står i farstun.

Blir dialogen någonsin av? Ja, vänstern har sagt sitt — nu hänger det på om företagsledarna har mål i mun. De borde verkligen ha

flera skäl att ta upp handsken. För det första finns det mycket att lära. Det radikala stormanloppet mot den rådande samhällsordningen rymmer tillräckligt många träffande anmärkningar och fräscha insikter för att motivera ett mer än defensivt intresse från "kapitalisternas" sida. Även de många överdrifterna kan ofta tjäna som nyttiga provokationer. Den inkrökthet som odlas litet här och var i näringslivet skulle inte fara illa av att konfronteras med extremt avvikande idéer om hur samhället fungerar.

För det andra förblir alltför många stolligheter obemötta. Här har företagskretsarna i hög grad sig själva att skylla. De sitter inne med en sakkunskap som i många fall skulle avvärja kritikerna om den framfördes på ett slagkraftigt sätt. Men den framförs inte. Över huvud taget verkar de måttligt intresserade av att ens ta del av angreppen. Veckans Affärer och Industria håller på att bli favoritläsning bland socialister. När börjar direktörerna läsa Tid-signal? Det klagas över "bristande balans" i samhälls- och kulturdebatten. Det kanske är ett berättigat klagomål, men det kan i rimlighetens namn inte riktas mot vänstern. Det råder ingen brist på skriv- och talkunniga människor med andra åsikter, men så länge de sitter där och moltiger i sina direktörsstolar kan de ju inte gärna räkna med att bli strukna medhårs. Om företagarna och direktörs-assistenterna ville ägna litet mindre tid åt att företaga och direktörsassistera och litet mer åt att tala om vad de gör och varför, då kanske näringslivet skulle kunna rädda något av sitt dalande anseende. Det har inte en dålig sak att försvara. Men det försvarar sin sak dåligt.

Studenterna om näringslivet

AV GÖRAN ALBINSSON

Som ett led i den ordinarie verksamheten har SNS varje år anordnat ett antal studentkonferenser. Det kvantitativa målet har varit en konferens per läsår vid varje kårort. Huvudparten av de praktiska bestyren har ombesörjts av SNS lokalgrupper på respektive platser.

Syftet med denna konferensverksamhet har varit tvåfaldigt. För det *första* vill SNS skapa personliga kontakter mellan studenter och ledande personer i näringslivet. Det finns inget bättre sätt att undvika missuppfattningar om andra grupper än att personligen träffas och pratas vid. När det gäller studenterna och företagsledarna är behovet ömsesidigt. Båda grupperna kultiverar en blomstrande mytbildning om den andra sidan. För det *andra* syftar konferenserna till att vidga studenternas kunskaper om näringslivet och dess problem. Programmen har alltid varit sakligt inriktade och planerats i samråd med studenterna. För att ge balans åt informationen har företrädare för fackföreningsrörelsen och den offentliga förvaltningen regelbundet medverkat.

Deltagare i dessa kontaktkonferenser har i huvudsak varit sådana studenter som studerar för högre betyg i samhällsvetenskapliga ämnen. Vissa konferenser har riktats till studenter som varit särskilt aktiva i de politiska studentföreningarna. För att erbjuda möjlighet till en personligt präglad samvaro och till individuella samtal har konferenserna i allmänhet omfattat en hel dag. Gemensam middag med postseminarium har varit regel.

Att SNS studentkonferenser uppskattats och bedömts värdefulla har vi fått många vittnesbörd om. Den s.k. utbildningsexplosionen

har dock gjort dem otillräckliga. Vad betyder en konferens med 40 studenter, när antalet samhällsvetare och handelshögskolestuderande i Stockholm uppgår till 14 000? Ett annat utvecklingsförlopp som framtvingat en omprövning av formerna för SNS studentarrangemang är det alltmer vidgade intresset för samhällsfrågor. Det är inte längre enbart samhällsvetare som vill diskutera företagsdemokrati, utlandsinvesteringar och reklam med näringslivets företrädare. Genom hela studentvärlden går i dag en stark våg av s.k. samhällsengagemang.

Vilket innehåll och vilka former bör då näringslivets kontakter med den akademiska ungdomen ha i dag? När vi inom SNS började söka efter svaret blev resultatet i stället en allt längre lista på ytterligare frågor: Är kritiken mot näringslivet enbart av vänsterradikalt ursprung eller är det kanske fråga om en bred ungdomsopinion? I vilka avseenden är studenterna särskilt avoga mot företagen? Är kritiken mot företagen att betrakta som ett tillfälligt fenomen?

Det finns ett överlägset sätt att få kunskap, nämligen att ställa frågorna till dem som vet svaren, dvs. i detta fall studenterna. Våren 1968 arrangerade SNS en traditionell studentkonferens i Göteborg. Vid detta tillfälle distribuerades ett enkelt enkätformulär med frågor om studenternas syn på näringslivet. Efter en snabbbearbetning av svaren kunde resultaten ligga till grund för en kvälldiskussion som väckte stort intresse.

Efter detta lyckade experiment beslöts att SNS skulle göra en större undersökning. För fältarbetet engagerades ekonomie studeranden Sigvard Herber, som turligt nog planerade ett trebetygsarbete om studenternas syn på näringslivet. Vid ytterligare en konventionell studentkonferens, denna gång i Uppsala, prövades en starkt omarbetad variant av formuläret från Göteborg. Därefter ansågs tiden mogen för huvudundersökningen. Denna skulle dock inte vara större än att Herber själv kunde administrera dess detaljer.

Enkätens uppläggning och genomförande

I bilaga 2 redogör Herber för enkätens uppläggning och genomförande. Här skall endast ges en kort presentation.

Som lämpligt undersökningsobjekt valdes studenterna vid Stockholms akademiska läroanstalter. Några mindre högskolor — bl.a. Veterinärhögskolan och Skogshögskolan — uteslöts dock. Följande nio skolor och fakulteter med nära 40 000 studenter ingick i undersökningen:

Handelshögskolan	med cirka	1 300	ekonomer
Karolinska institutet	„ „	1 600	medicinare
Tandläkarhögskolan	„ „	500	odontologer
Socialhögskolan	„ „	800	socionomer
Tekniska högskolan	„ „	4 700	teknologer

Stockholms universitet:

humanistiska fakulteten	med cirka	10 200	humanister
juridiska f.	„ „	2 600	jurister
naturvetenskapliga f.	„ „	4 800	naturvetare
samhällsvetenskapliga f.	„ „	12 700	samhällsvetare

Till ett stratifierat sannolikhetsurval på nära 1 000 studenter skickades per post ett formulär med 29 frågor och påståenden. Den slutliga svarsprocenten blev 88,5, vilket måste betecknas som mycket tillfredsställande för en brevenkät.

Enkätformuläret återges på s. 155 ff. För påståendena gavs följande svarsalternativ: ”instämmer helt och hållet”, ”instämmer med viss tvekan”, ”tveksam”, ”tar med viss tvekan avstånd”, ”tar absolut avstånd” samt ”ingen uppfattning”.

I kommentarerna till tabellerna talas i allmänhet om att studenterna instämmer eller tar avstånd i den eller den omfattningen. Därvid har procentsatserna för de två graderna av instämmer respektive tar avstånd adderats.

En undersökning av detta slag har, så vitt vi vet, aldrig tidigare utförts i Sverige. Med hänsyn härtill är den närmast explorativ. Vi hoppas att denna undersökning skall följas av mer fullödiga vetenskapliga studier.

En ytterst central fråga är naturligtvis hur väl enkätens siffror återspeglar de som gäller för hela den studentpopulation varur stickprovet dragits. I en särskild bilaga kommenteras de "fel" en sådan här undersökning är bemängd med (s. 161). Där visas hur man enkelt kan beräkna slumpmarginaler för olika studentgrupper.

Med hänsyn till utredningens karaktär av provundersökning har vi inte ansett det vara motiverat att närmare redogöra för och reservera oss mot de olika statistiska metod- och mätfel som kan tänkas förekomma.

Enkätens påståenden redovisas efter en genomgående mall. För att inte tynga alla tabellerna med uppgift om antalet svarande studenter i varje grupp återges här särredovisningsgruppernas storlek:

Samtliga studenter	860		
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>		<i>Studenter med olika närings- politiska sympatier</i>	
Ekonomer	104	Vpk	62
Medicinare	98	S	175
Odontologer	72	Fp	235
Socionomer	84	C	40
Teknologer	105	H	254
Humanister	96	Ingen politisk uppfattning	94
Jurister	77		
Naturvetare	103		
Samhällsvetare	121		
<i>Studenter efter kön</i>		<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>	
Män	569	1967 och senare	241
Kvinnor	278	1966	158
Ej uppgivit	13	1965 och tidigare	461

Hur skall svaren tolkas?

Enkäten syftar endast i begränsad utsträckning till att testa regelrätta hypoteser om studenternas inställning till näringslivet. I hu-

vudsak är den rent deskriptiv. Enkäten är ett instrument att söka mäta om studenterna är positiva eller negativa till företagen och deras agerande. Studenterna gavs tillfälle att instämma i eller ta avstånd från en rad påståenden. Enkäten beaktar emellertid inte bara uppfattningarnas riktning utan också deras intensitet. Detta sker genom möjligheten att uttrycka olika grader av gillande eller ogillande. Svarsalternativen är som nämnts sex: ”instämmer helt och hållet”, ”instämmer med viss tvekan”, ”tveksam”, ”tar med viss tvekan avstånd”, ”tar absolut avstånd” samt ”ingen uppfattning”.

Näringslivet är en mångfasetterad företeelse som en del personer kan ha svårt att uppfatta som en enhet. Detta reser problemet i vilken utsträckning det är möjligt att tala om attityder till, åsikter om, inställningar till eller uppfattningar om totalen näringslivet. Attitydbegreppet och dess synonymer kan kanske bara knytas till begränsade aspekter av näringslivet? Denna fråga lämnas emellertid här åsido. Vi nöjer oss med att konstatera att studenterna beredvilligt uttryckt sin uppfattning om ”näringslivet” genom att kryssa för olika svarsalternativ.

De rent semantiska problem enkäten reser är viktiga men tyvärr praktiskt taget olösliga. Vi kan bara spekulera över hur studenterna uppfattat frågornas och påståendenas ordalydelse och valör. Det är möjligt att innebörden av ett nyckelord uppfattas olika av olika personer. Andra problem är: vad betyder ordningsföljden vid uppräkningsor? Är det lättare (eller svårare) att instämma i ett positivt påstående än att ta avstånd från ett negativt?

Som framgår av Sigvard Herbers redogörelse (s. 151) användes ett s.k. splithalf-förfarande för att i några fall studera om svarsbilden påverkats av olika formuleringar.

Vissa av påståendena har formulerats som en kunskapstext. I princip är det möjligt att objektivt bestämma om t.ex. släktförbindelser har mycket stor betydelse för en snabb karriär inom näringslivet (fråga 5). Vid bearbetningen visar det sig att dylika påståenden gärna besvaras i linje med respondentens allmänna inställning. De som instämmer i påståendet att reklamen i allmänhet är påträngande och smaklös (fråga 16) tenderar också att anse att rekla-

men ofta får folk att köpa vad de egentligen inte vill ha (fråga 23). Den förra frågan gäller reklamen ur estetisk synvinkel, den senare är en kunskapsfråga som i princip är möjlig att besvara med massmediaforskningens hjälp. Det kan alltså vara så, att den som är kritisk mot en företeelse — i detta fall reklamen — låter detta färga svaren på alla frågor om företeelsen.

Enkäten omfattar ett batteri påståenden om attitydobjektet näringslivet. Ett väsentligt problem är vilket samband det finns mellan studenternas verbala beteende (dvs. hur de fyller i frågeformuläret) och deras övriga beteende (dvs. hur de faktiskt agerar). I vilken utsträckning kan studenternas inställning till näringslivet sådant det framkommer i enkäten brukas som indikator på framtida handlande? Även denna fråga måste vi lämna öppen. Det är dock viktigt att observera att enkäten isolerar näringslivet. I den mån en student tycker ännu sämre om andra samhällsföreteelser kan kritiska attityder mot näringslivet väl förenas med positiva beteenden. En persons beteende styrs naturligtvis också av mycket annat än vederbörandes attityder. Även om en student helst skulle vilja arbeta någon annanstans än hos ett enskilt företag kan han eller hon ändå, med hänsyn till karriärmöjligheter, löneförmåner etc., finna det mest tilltalande att arbeta där.

Enkäten omfattar endast stockholmsstudenter. Detta reser frågan i vad mån resultaten kan tänkas gälla för studenter på andra kårorter. Svarsfördelningarna från provundersökningarna i Göteborg och Uppsala ansluter sig i väsentliga stycken till huvudenkäten. Det är dock naturligtvis inte berättigat att bruka stockholmsstudenternas svar som en allmän indikator på stämningarna mot näringslivet bland yngre akademiker. En bestämd varning utfärdas mot analogier.

En viktig aspekt på tolkningen av svaren utgör bedömningen av procentsatserna. 43 procent av studenterna anser att svenska företag inte bör starta fabriker i diktaturstater (fråga 17). Är detta att anse som en hög eller låg andel? Alldenstund vi saknar jämförelsematerial hur studenter tyckte för tio eller tjugو år sedan, hur studenter i andra länder tycker, hur andra befolkningsgrupper tycker etc. är sådana bedömningar svåra. Våra bedömningar av svaren

påverkas naturligtvis starkt av våra förväntningar. Jag har ett råd att ge den intresserade läsaren. *Avbryt läsningen här och fyll själv i formuläret på s. 155 ff.* Sedan blir det lättare att bedöma om studenterna bör anses som rabulister.

Studenternas (närings)politiska sympatier

Denna undersöknings tabeller ger många vittnesbörd om hur studenternas inställning till näringslivet varierar mellan olika skolor och fakulteter. Ett sådant förhållande syns av flera skäl helt följdriktigt. Huvudparten av eleverna vid ett par skolor — Handelshögskolan och Tekniska högskolan — utbildar sig för framtida verksamhet inom företagen. De studenter som söker inträde i dessa skolor bör vara disponerade att visa ganska positiva attityder till näringslivet. De ungdomar som är präglade av aversioner mot näringslivet kan däremot förmodas välja studiebanor som främst leder till arbete inom offentliga organ.

En intressant fråga är hur inställningen till näringslivet kan förmodas skifta under studietiden. I andra sammanhang har konstaterats, att ju mer kunskap en person har om en företeelse, desto mer förståelse brukar vederbörande visa. (Slående exempel på motsatta reaktioner finns naturligtvis också.) Med hänsyn till denna mekanism skulle man förvänta, att de som i någon mening har näringslivet som studieobjekt tenderade att med tiden bli mer positiva. Ett exempel från föreliggande undersökning, som passar in i en sådan bild, är medicinarnas inställning till ett förstatligande av den industribransch vars arbetsvillkor och resultat de bör vara mest förtrogna med, nämligen läkemedelsindustrin. Denna studentkategori framstår som en av de mot näringslivet mest kritiska. Endast bland socionomerna är det en större andel som instämmer i det allmänna påståendet att staten bör styra det enskilda näringslivet hårdare (fråga 12). När det däremot gäller det konkreta fallet att läkemedelsindustrin bör vara statlig (fråga 18), uppvisar medicinarna den största majoriteten avståndstagare och tveksamma, 68 procent. För socionomerna är motsvarande procenttal endast 14.

Sambandet kunskaper—attityder kompliceras av att vissa av de läroämnen vilka har näringslivet som studieobjekt ser detta ur historiska, ideologiska och politiska synvinklar. I studierna ingår inte bara att förstå hur det existerande samhället fungerar i olika avseenden utan även att göra jämförelser med andra — faktiska och tänkta — samhällssystem. Särskilt de mer avancerade studenterna får en benägenhet att med något av ett reformatoriskt sinne kritiskt analysera och värdera olika företeelser i samhället; det må vara näringslivet, den offentliga byråkratin eller organisationsväsendet. De ämnen som det här är fråga om — nationalekonomi, ekonomisk historia, sociologi etc. — utgör samhällsvetarnas huvudämnen. En inte orimlig hypotes vore därför, att samhällsvetarna och i viss mån handelshögskoleiterna som en följd av sina studier skulle tendera att bli mera negativa till näringslivet.

För att belysa hur åsikterna varierar mellan studenter med olika studietid kommer tabeller att återges där indelningsgrunden är inskrivningsår. Det är alltid frestande att ge dylika tabeller en analytisk tolkning i form av en prognos som bygger på antagandet att när dagens unga studenter blir äldre kommer de att anpassa sig till de mönster som de äldre studenterna av i dag visar. Därvid är emellertid att märka att det under senare år har skett en omvälvning i fråga om såväl studenternas rekrytering och studieförhållanden som deras ideologiska engagemang. Med hänsyn härtill är tabellernas prognosvärde betydligt nedsatt.

Relationen manliga—kvinnlige studenter varierar kraftigt mellan olika skolor och fakulteter. Blott några få procent av teknologerna är kvinnor. Bland socionomerna och humanisterna är däremot kvinnorna i majoritet. För att utröna om könsfördelningen spelar någon roll för skolornas svarsfördelningar har materialet även bearbetats med hänsyn härtill.

En persons attityder till näringslivet är bara en del av hans eller hennes allmänna samhällsuppfattning. Få människor torde ha arbetat sig fram till en konsekvent och täckande personlig syn på samhället. De flesta personer torde på grundval av sin inställning till några för dem centrala spörsmål solidariserat sig med ett politiskt parti. De delegerar sedan utformningen av sin samhällsideo-

logi i övrigt till partiets programskrivare. Att man vid enkäter finner påtagliga skillnader mellan de svarsfördelningar som framkommer när respondenterna grupperats efter partipolitiska sympatier, återspeglar därför inte enbart att dessa gjort självständiga ställningstaganden. Den ideologiska likriktning som kan konstateras bland ett partis sympatisörer beror delvis på att en sympatisör som har att ta ställning i en ny och främmande fråga gör detta efter vad vederbörande uppfattar vara partiets linje.

De skillnader som finns mellan svarsfördelningarna för olika skolor är endast till en del att se som resultat av studieinriktning, studietid och kön. Av stor betydelse för ställningstagandena till näringslivet är också som nämnts studenternas politiska sympatier, vilkas fördelning varierar från skola till skola. Med hänvisning till vad som sagts ovan dristar jag mig hävda, att studenternas beredvillighet att svara och ta ställning till de olika påståendena torde till stor del vara en reflex av partitänkandets betydelse. Har man själv inte funderat över lämpligheten att förstatliga affärsbankerna (fråga 15) ger man det svar som förväntas av en kommunist (socialdemokrat, folkpartist etc.). En sådan förklaring till de genomsnittligt låga andelarna för svarsalternativet "ingen uppfattning" går väl samman med det förhållandet, att de studenter som *inte* deklarerat någon (närings)politisk partisympati har höga frekvenser för detta svarsalternativ. — Det ligger också nära till hands att tro att benägenheten att ta definitiv ställning beror av ålder och studietid. Ju äldre en person är och ju längre vederbörande studerat desto mindre bör benägenheten bli att kryssa de extrema alternativen i formulär med standardsvar på komplicerade problem. Som framgår av tabellerna finns dock inget som tyder på att svarsalternativen "tveksam" och "ingen uppfattning" är definitivt vanligast bland de äldre studenterna.

Här har talats om det inflytande som studieinriktning och partisympatier kan tänkas ha på inställningen till näringslivet. Mellan dessa faktorer föreligger emellertid ett komplicerat samspel. Mer eller mindre medvetna politiska uppfattningar kan påverka valet av utbildningslinjer. Under studietidens gång kan sedan en ändring av den politiska inställningen ske, som i sin tur innebär en ändrad

syn på näringslivet. Att ha en skarp skiljelinje mellan å ena sidan "skoleffekter" och å andra sidan "partieffekter" är liktydigt med att rycka ut inställningen till näringslivet ur sitt allmänna ideologiska och politiska sammanhang. En empirisk illustration till denna diskussion av skol- kontra partieffekt ges på s. 124 ff.

Vilken bild ger då enkäten av studenternas politiska sympatier? Till att börja med kan då konstateras att det är fråga om en "indirekt" eller "härledd" bild. Det bedömdes som mindre lämpligt att direkt fråga respondenterna om deras partipolitiska sympatier. För dylika känsliga frågor är brevenkäten underlägsen den personliga intervjun. I det senare fallet är sannolikheten stor att erhålla många och ärliga svar genom möjligheten att simulera en konventionell hemlig röstprocedur. Det substitut som brukades i föreliggande undersökning innebar, att bland rader av frågor om synen på näringslivet fanns insprängd en fråga om vilket partis näringspolitik den svarande sympatiserade mest med (fråga 21).

Ett viktigt spørsmål är i vilken mån det går att sätta likhets-tecken mellan politiska och näringspolitiska sympatier. Det bör vara mycket sällsynt att någon sympatiserar med ett partis näringspolitik men röstar med ett annat parti. Under senare år har just näringspolitiken blivit en av de centrala politiska frågorna. Vidare bör den säkert betydande del studenter som har en dimmig uppfattning om skillnaderna i partiernas näringspolitiska program, ha svarat i enlighet med sina allmänna politiska sympatier. För enkelhets skull kommer i det följande ofta att talas om kommunister, socialdemokrater, folkpartister etc. *En gång för alla sägs nu ifrån att därmed avses studenter som sagt sig sympatisera mest med vänsterpartiet-kommunisternas, socialdemokratiska partiets, folkpartiets etc. näringspolitik.*¹

"Röstdeltagandet" blev 87 procent, vilket alltså innebär att 13 procent deklarerar "ingen uppfattning". Ett visst indicium på svarens ärlighet är det förhållandet att "valskolkandet" är störst bland de studentgrupper som a priori kan väntas ha minsta kunskaperna om innebörden av olika partiers näringspolitik. 17 pro-

¹ Enkäten ägde rum före högerpartiets namnbyte, vilket vi anser motivera det konsekventa bruket av det tidigare namnet.

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

cent av humanisterna avstod från att "rösta" mot blott 4 procent av ekonomerna. I övrigt är det naturligtvis obevisat att bruket av den indirekta i stället för en direkt valmetod tillförde fler ärliga väljare än som avskräcktes av frågans krav på speciell kunskap.

TABELL 1. *Studenternas näringspolitiska sympatier. Procentuell fördelning av svaren på fråga 21: Vilket partis näringspolitik sympatiserar Du mest med?*

Studentgrupper	Ingen Student som uttryckt upp- näringspolitiska sympatier						"Socialister"	"Borgerliga"
	Vpk	S	Fp	C	H	fattn.		
Samtl. studenter	8	19	25	5	30	13	31	69
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>								
Ekonomer	4	20	36	2	35	4	25	75
Medicinare	12	20	25	2	31	10	36	64
Odontologer	3	19	33	6	29	10	25	75
Socionomer	14	35	21	10	13	7	53	47
Teknologer	5	13	32	4	32	13	21	79
Humanister	10	19	18	7	29	17	35	65
Jurister	4	13	29	4	40	10	19	81
Naturvetare	4	23	26	4	28	15	32	68
Samhällsvetare	8	21	26	5	28	12	33	67
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>								
1967 och senare	8	18	19	7	37	10	29	71
1966	10	23	27	3	25	12	37	63
1965 o. tidigare	6	19	29	4	27	15	29	71
<i>Studenterna efter kön</i>								
Män	9	18	26	6	31	10	31	69
Kvinnor	7	22	20	3	27	20	37	63

I tabell 1 sammanfattas svaren på frågan om studenternas näringspolitiska sympatier. Därvid är att märka att enkäten ägde rum före den ryska ockupationen av Tjeckoslovakien. Valet i september blev ett klart förlustval för det kommunistiska partiet. Det är tänkbart att vänsterpartiet-kommunisterna även förlorade väljare bland studenterna. Det framstår dock inte som särskilt troligt, att de avfallna kommunistiska väljarna överlag ändrade sin inställning till det svenska näringslivet som en följd av den tjeckiska krisen.

Benägenheten att uttala (närings)politiska sympatier är högst bland ekonomerna och socionomerna, och lägst bland humanisterna och naturvetarna. Detta kan tolkas som att kunskaperna om partiernas näringspolitik — och därmed möjligheterna att överhuvud ha en uppfattning — varierar mellan studentkategorierna.

Eleverna vid Stockholms akademiska läroanstalter rekryteras i stor utsträckning från storstockholmsområdet. Med hänsyn härtill är den låga andelen (5 procent) centersympatisörer inte anmärkningsvärd. Centern är ju ett utpräglat landsortsparti.

De socialistiska partierna är i klar minoritet bland stockholmsstudenterna; 19 procent uttalar socialdemokratiska och 8 procent kommunistiska sympatier. Bortsett från dem som inte tagit ståndpunkt är relationen 31 procent för det socialistiska och 69 procent för det borgerliga blocket.

De olika skolorna och fakulteterna uppvisar påtagliga skillnader ifråga om fördelningen av partisympatier. Den borgerliga övervikten är störst bland juristerna (81 procent), teknologerna (79 procent), ekonomerna (75 procent) och odontologerna (75 procent). Socialhögskolan är den enda skolan med socialistisk majoritet.

Den s.k. studentrevoltens yttre manifestationer har i stor utsträckning initierats och präglats av den extrema vänstern. Detta förhållande gör det särskilt intressant att studera kommunistympatisörerna i enkäten. Absolut sett utgör de 62 personer, vilket innebär att några mer detaljerade uppdelningar av statistiska skäl inte ter sig meningsfulla. Det kan dock konstateras att kommunisterna är koncentrerade till vissa skolor. Av de tillfrågade studenterna är vid Socialhögskolan var sjunde, vid Karolinska institutet var åttonde, vid humanistiska fakulteten var tionde och vid sam-

hällsvetenskapliga fakulteten var elfte kommunist. Flera av de mer namnkunniga ledarna för aktiva vänstergrupper studerar samhällsvetenskapliga ämnen. Man kan därför spontant tycka att det är en förvånansvärt låg — om uttrycket tillåts — kommunisttätthet vid den samhällsvetenskapliga fakulteten. Främst bör då observeras att det i *absoluta* tal är minst lika många kommunistiska samhällsvetare som totala antalet studerande vid Socialhögskolan. För det andra tycks den yttersta vänstern vara särskilt manstark inom vissa samhällsvetenskapliga ämnen såsom sociologi och pedagogik. Enkäten medger emellertid inte någon prövning av denna tes.

En särskild avdelning i tabell 1 visar hur de politiska sympatierna skiftar mellan olika studentårgångar. De statistiska felmarginalerna är så vida att det inte är tillrådligt göra något nummer av att benägenheten att ta politisk ställning är störst bland de yngsta studenterna. En klar tendens är det däremot att andelen högerstudenter är större bland de relativt nyinskrivna än bland de äldre. Folkpartitättheten är däremot positivt korrelerad med studietiden.

En ytterst intressant fråga är det tidigare diskuterade prognosvärdet av en sådan här tvärsnittsstudie. Visar tabellen en process som t.ex. innebär att studentopinionens tyngdpunkt under de första studieåren förskjuts mot vänster? Undersökningar från andra länder (och med andra metoder) har visat att det är vanligt med åsiktsförskjutningar bland unga akademiker. Det vore förresten märkligt om inte unga människors kontakter med den akademiska miljön skulle sätta spår i deras världsbild.

Tyvärr lämnar tabell 1, som avser läget vid en given tidpunkt, ingen vägledning när det gäller frågan om det under senare år skett en ökning av andelen vänsterradikala studenter. Som en följd av den ökade tillströmningen till de akademiska lärobanorna innebär emellertid en oförändrad andel en stark absolut tillväxt.

Minskas antalet åldersgrupper från tre till två blir det försvarbart att redovisa några skolor och fakulteter. Av tabell 2 framgår att det särskilt bland ekonomer och samhällsvetare är fler högersympatisörer i den yngsta åldersgruppen än i den äldsta. Det finns grund för påståendet att de äldre samhällsvetarna har en åsiktsfördelning som är mer "vänstervriden" än de yngres. Bland handels-

TABELL 2. Studenternas näringspolitiska sympatier efter skola och inskrivningsår. Procentuell fördelning.

Studentgrupper	An-Vpk	S	Fp	C	H	Ingen upp- fattn.	Studenter som ut- tryckt näringspo- litiska sympatier "Social- "Borger- lister" liga"		
<i>Ekonomer</i>									
Inskr. 1966 o. sen.	41	7	17	29	—	44	3	25	75
„ 1965 o. tid.	63	2	22	40	3	29	4	25	75
<i>Medicinare</i>									
Inskr. 1966 o. sen.	27	7	33	26	4	22	8	44	56
„ 1965 o. tid.	71	14	15	24	1	34	12	33	67
<i>Socionomer</i>									
Inskr. 1966 o. sen.	56	18	32	20	13	13	4	53	47
„ 1965 o. tid.	28	7	40	25	4	14	11	52	48
<i>Humanister</i>									
Inskr. 1966 o. sen.	47	17	21	11	6	32	13	44	56
„ 1965 o. tid.	49	4	16	25	8	27	20	26	74
<i>Samhällsvetare</i>									
Inskr. 1966 o. sen.	57	5	12	25	9	39	10	20	80
„ 1965 o. tid.	64	11	28	28	2	19	13	36	64

högskoleiterna inskränker sig vänstervridningen till en övergång från högerpartiet till folkpartiet bland dem som studerat några år. Den radikalering som kan konstateras bland medicinarna innebär att det är fler kommunister och färre socialdemokrater bland de äldre än bland de yngre. Det är de yngsta socionomerna som visar de största kommunist sympatierna. Hos humanisterna är det socialistiska blocket starkast bland de yngre.

Den enda statistiskt säkerställda skillnad som framkommer när studenterna spaltas efter kön rör andelen ”ingen uppfattning”. Var femte kvinna — mot var tionde man — avstår från att deklarerat någon näringspolitisk sympati. Tendensen är densamma vid alla skolor och fakulteter.

Studenternas familjebakgrund

Torgny Segerstedt pekar i sin uppsats på den betydelse som familjebakgrunden otvivelaktigt spelar för studenternas anpassning och studieresultat. I föreliggande sammanhang är det utvecklingen av studenternas samhällsuppfattningar och dessas beroende av uppväxtförhållandena som står i förgrunden. Att i enkäten få utrymme för relevanta och lättbesvarade frågor om föräldramiljön reste stora svårigheter. Det alternativ som valdes innebar att studenterna tillfrågades om föräldrarnas utbildningsnivå. Ett av de främsta skälen till detta är de föreställningar som finns om skillnader i attityder och beteenden mellan å ena sidan förstagenerationsakademiker och å andra sidan studenter vars föräldrar har högre utbildning. Till bilden hör att det föreligger en starkt positiv korrelation mellan en persons utbildning och sociala status samt inkomster.

Det är känt att en mycket stor del av studenterna vuxit upp i miljöer som brukar klassas som socialgrupp 1. Med hänsyn härtill betraktas det som naturligt att huvudparten av studenterna har "borgerliga" sympatier. Den senaste tidens diskussion har främst gällt den roll hemmiljön kan ha haft för studenternas vänsterradikaliserings.

Det finns två huvudteorier. Den ena, som främst initierats av amerikanska undersökningar, menar att föräldraopposition är en viktig drivkraft. Vänsterradikalerna sägs främst rekryteras bland barn till välutbildade och välbärgade föräldrar. I Sverige har man fäst sig vid att så många av de ledande i olika vänsterföreningar har en ganska exklusiv social bakgrund. Särskilt pikanta exempel utgör några ätteläggar till ledande borgerliga politiker. Eftersom föräldraprotest antas vara en viktig drivkraft ifrågasätts äktheten i "salongskommunisternas" engagemang.

Som en del av denna teori anses de studenter som kommer från arbetarhem och motsvarande miljöer i stor utsträckning ha starka utbildningsambitioner. De utgör en modern variant av den klassiske bondestudenten. De är starkt karriärmedvetna och antas besatta av en vilja att anpassa sig till den nya miljön.

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

TABELL 3. Studentföräldrarnas utbildning. Procentuell fördelning av svaren på fråga 29.

Studentgrupper	En eller båda föräldrarna			Ingen uppfattning
	Studentexamen	Realexamen	Folkskola	
Samtliga studenter	42	16	38	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>				
Ekonomer	43	16	36	5
Medicinare	63	9	25	3
Odontologer	40	25	32	3
Socionomer	26	14	57	2
Teknologer	42	18	37	3
Humanister	42	16	41	2
Jurister	48	12	38	3
Naturvetare	34	18	42	6
Samhällsvetare	43	16	36	6
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>				
Vpk	31	21	45	3
S	33	13	52	2
Fp	36	21	41	1
C	28	18	46	—
H	57	15	27	1
Ingen pol. uppfattning	42	9	29	21
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>				
1967 och senare	40	16	42	3
1966	54	12	31	3
1965 och tidigare	40	17	38	5
<i>Studenterna efter kön</i>				
Män	42	15	41	3
Kvinnor	38	11	33	5

Den andra huvudteorin utgår från att vänsterradikaliseringen vid universiteten i huvudsak förklaras av den breddade rekryteringen till den högre undervisningen. Liksom barnen ur socialgrupp 1 och 2 tenderar bli högersympatisörer och folkpartister tenderar barnen ur socialgrupp 3 bli socialdemokrater och kommunister.

Prognosinnehållet i dessa två teorier är påtagligt. Om den förra teorin har en hög grad av realism framstår studenternas vänsterradikalisering som något övergående; en modeströmning som kan avlösas av något annat lika lätt som en flowerpower-rörelse kan vissna bort. Beskrivs däremot verkligheten bäst av den senare teorin blir framtidsperspektivet annorlunda. Den alltmer demokratiserade studentrekryteringen kommer att sätta långsiktiga spår i fördelningen av studenternas politiska sympatier. En växande andel studenter kommer att vara vänsterinriktade.

I tabell 3 sammanfattas de fakta varmed SNS-enkäten kan beläsa hithörande problem. Av stockholmsstudenterna kommer som synes cirka 40 procent från hem där en eller båda föräldrarna avlagt studentexamen. En lika stor andel kommer från familjer i vilka ingen förälder har mer än folkskola som formell bakgrund. Med en generös definition — endast en del av föräldrarna med studentexamen har naturligtvis akademisk utbildning — kan cirka 60 procent sägas vara förstagenerationsstudenter. Vi har då utgått från att om föräldrarna haft olika utbildning har man markerat det högsta alternativet.

Märkligt nog stöder inte enkäten antagandet att denna i och för sig höga andel förstagenerationsstudenter ökat under senare år. Gruppen studenter som skrevs in 1965 och tidigare uppvisar praktiskt taget samma fördelning av svaren på frågan om föräldrarnas utbildning som den grupp som skrevs in 1967 och senare. Handels-högskolan är den enda skola för vilken enkäten pekar på en ökad andel förstagenerationsstudenter under senare år.

Högerstudenterna har i större utsträckning än andra studenter föräldrar som själva avlagt studentexamen.

Det är uppenbart att SNS-enkäten är ett alltför trubbigt analysinstrument för att medge något slags testning av de ovan skisserade teorierna. Hur skall de variationer förklaras som kan urskiljas

mellan de olika skolorna och fakulteterna? Lägsta andelen första-generationsstudenter, 37 procent, registrerar tabell 3 för medicinarna. Den högsta andelen, 74 procent, har de blivande socio-nomerna. Därvid är att märka att tillströmningen till medicinarut-bildningen styrs av mycket höga betygsspärrar. Socialhögskolan har den största andelen studerande som inte avlagt studentexamen.

Som tidigare framhållits är det just medicinarna och socio-nomerna som uppvisar de största andelarna kommunistympatisörer!

Tabell 3 påminner oss om att vissa studenter utbildar sin sam-hällssyn i opposition mot och andra i harmoni med föräldrarnas uppfattningar. Det är därvid att märka att även en student från ett arbetarhem, som en medveten eller omedveten protesthand-ling, kan ansluta sig till vänsterradikala idéer. Det kan t.ex. vara fråga om en reaktion mot ett könsrollspräglat och materiellt inrik-tat familjeliv.

Företagen över en kam

I egenskap av organisatörer av en enkät med "näringslivet" såsom undersökningsobjekt vore det för oss en önskedröm om alla res-pondenter menade samma sak med detta begrepp. Som tidigare framhållits är emellertid näringslivet ett samlingsbegrepp med del-vis olika innehåll för olika människor. De problem enkäten tar upp handlar om sådant som dominerar den offentliga debatten: maktkoncentration, utlandsinvesteringar, miljöförstöring, reklam, socialisering etc. Genomgående är det därvid de större och medel-stora företagen som står i centrum. Enkätens första fråga utforma-des med hänsyn härtill.

Följande företag fanns med i en undersökning av allmänhe-tens attityder till svenska företag. Syftet var att få dem rang-ordnade efter deras "anseende". Om Du hade varit med i testet, vilken rangordning skulle Du ha gjort? (Markera med 1, 2, 3 etc. Om Du är indifferent mellan några företag ge dem samma placering.): PLM, Enskilda Banken, Folksam, Asea, Findus, Tetra Pak, Epa, Astra.

Syftet med denna fråga var flerfaldigt. För det första var den avsedd att indirekt definiera begreppet näringsliv. De åtta företagen representerar industri, distribution och övrig service. Ett kooperativt och ett utlandsägt företag är med.

Ett annat syfte med denna fråga var att få belyst i vilken utsträckning studenterna har åsikter om individuella företag. Drar de näringslivet över en kam eller tycker de bra om vissa företag och sämre om andra?

Däremot syftar frågan *inte* till att belysa just de utvalda företagens inbördes popularitet. Kunskapen härom är en biprodukt som knappast torde ha något intresse utanför de berörda företagens krets. Vi hade lika gärna kunnat ha åtta andra företag med.

Ett fåtal av studenterna avstår från att rangordna åtminstone några av företagen efter "anseende". (Då syftet som ovan framhållits inte var att få fram någon "poplista" anser vi oss befriade från uppgiften att spekulera över begreppet anseende.) Drygt hälften deklarerar en uppfattning om alla åtta företagens inbördes anseende. Det ligger nära till hands att anta att eleverna vid Handels-högskolan besitter viss detaljkunskap om individuella företag. Därmed borde de ha bättre förutsättningar än övriga studenter att särskilja företagen i fråga om produktionsinriktning, ägarförhållanden, expansionstakt och annat som påverkar anseendet. Trots (eller kanske t.o.m. på grund av) detta föreligger emellertid inte några större skillnader mellan studenter från olika skolor ifråga om benägenhet att rangordna.

Hur är då bilden av de åtta företagens inbördes anseende? Påfallande många studenter har låtit två eller flera företag dela förstaplatsen. Suverän etta är Asea. 43 procent av studenterna låter detta företag toppa listan. En tredjedel placerar Stockholms Enskilda Bank i täten. Därefter kommer Folksam. Var femte student sätter detta företag högst. Var sjätte student har satt Findus först på listan.

När det gäller uppfattningarna inom olika skolor kan noteras att socionomerna sätter Folksam lika högt som Asea och Stockholms Enskilda Bank. Odontologerna har däremot mycket litet till övers för Folksam. Medicinarna och odontologerna visar en mar-

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

TABELL 4. *Har Du någon gång avstått från ett köp enbart därför att Du ogillat det säljande eller tillverkande företaget? Procentuell fördelning av svaren på fråga 28 a.*

Studentgrupper	Ja	Nej	Ej svarat
Samtliga studenter	26	69	5
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>			
Ekonomer	26	73	1
Medicinare	35	57	8
Odontologer	31	67	3
Socionomer	25	75	—
Teknologer	22	74	4
Humanister	26	67	7
Jurister	18	78	4
Naturvetare	25	67	8
Samhällsvetare	28	69	3
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>			
Vpk	28	58	14
S	34	65	1
Fp	25	74	2
C	15	80	5
H	25	75	0
Ingen pol. uppfattn.	22	58	20
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>			
1967 och senare	25	70	5
1966	28	66	6
1965 och tidigare	25	70	5
<i>Studenterna efter kön</i>			
Män	28	68	3
Kvinnor	20	74	6

kant högre uppskattning av Astra än övriga studenter, vilket stöder tesen att med större kunskap följer större förståelse.

Svaren på enkätens första fråga antyder att studenterna i stor utsträckning känner till och har uppfattningar om individuella företag. Detta konstaterande leder osökt till följdfrågan: vilken intensitet har studenternas värderingar? Enkäten tar upp en aspekt av detta stora problem; nämligen om aversioner mot individuella företag leder till privata bojkotter.

Har Du någon gång avstått från ett köp enbart därför att Du ogillat det säljande eller tillverkande företaget? (fråga 28 a).

På denna fråga svarar var fjärde student "ja". Svarsmönstret framgår av tabell 4. Det är som synes små variationer mellan olika studentgrupper.

Majoriteten av dem som svarar "ja" har på härför avsedd plats också angivit vilket eller vilka företag de bojkottat. Många som nämner till synes — om uttrycket tillåts — okontroversiella butiker och reparationsverkstäder kan förmodas ha blivit besvikna i samband med något köp. Nästan var tredje av dem som någon gång avstått från ett köp *enbart* på grund av aversioner mot säljaren nämner ett kooperativt företag. Näst vanligast bojkottobjekt är fruktförsäljare med Frukcentralen i spetsen. Att det ofta är saluförandet av sydafrikansk frukt studenterna ogillat framgår av svaren.

Näringslivskarriär

Såväl svenska som utländska undersökningar visar att nybörjare vid universitet och högskolor som regel har diffusa föreställningar om vad de skall ägna sig åt efter studierna. Studietiden är av stor betydelse för valet av levnadsbana. För hela samhället är det ett vitalt intresse att företagen får sin beskärda del av de begåvade och välutbildade ungdomar som utexamineras. Som ett talande exempel på konsekvenserna av en ojämn begåvningsfördelning på olika sysselsättningar brukar Storbritannien anföras. Många be-

dömaren menar att ett av kärnproblemen för detta lands näringsliv är bristen på duktiga ledare.

Hur ser då stockholmsstudenten på sin framtid? Är ett arbete inom näringslivet ett attraktivt alternativ? De som deltog i enkäten fick ta ställning till detta i fråga 2:¹

Vilken typ av anställning ter sig attraktivast respektive näst attraktivast för Dig? (Markera med 1 resp. 2)

Anställning i enskilt storföretag

Anställning i enskilt småföretag

Anställning i kooperativt företag

Egen rörelse, freelancer o.d.

Anställning i statlig tjänst

Anställning i kommunal tjänst

Den följande redogörelsen inskränks till att gälla de mest attraktiva alternativen. Praktiskt taget alla studenter — 98 procent — anger en preferens för framtida arbetsgivare. Cirka en tiondel markerar två eller fler alternativ som likvärdiga. Det torde kanske överraska att cirka var tredje student helst vill bli sin egen. Den procentuella fördelningen av sympatierna på anställningsalternativen är i övrigt denna:

Enskilt storföretag	25 procent
Enskilt småföretag	11 „
Kooperativt företag	5 „
Statlig tjänst	16 „
Kommunal tjänst	6 „

Helt naturligt följer arbetsgivarpreferenserna vissa skolmönster. Medicinare och socionomer är sålunda de enda grupper som har kommunal tjänst som ett frekvent alternativ, 17 resp. 19 procent. Mer än två tredjedelar av de blivande tandläkarna tänker öppna egen praktik. Ekonomer och teknologer har de högsta procenttalen för anställning i enskilda företag.

¹ Som framgår av redogörelsen i bilaga 2 var detta en splithalf-fråga för vilken ordningsföljden varierades (s. 151).

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

Det kan synas något överraskande att lusten att starta egen rörelse eller arbeta som freelancer är så utbredd. Detta alternativ har placerats i första rummet i följande utsträckning:

Ekonomer	37 procent
Medicinare	24 „
Odontologer	65 „
Socionomer	18 „
Teknologer	32 „
Humanister	40 „
Jurister	48 „
Naturvetare	32 „
Samhällsvetare	34 „

I övrigt kan noteras att cirka 15 procent av juristerna sätter statlig tjänst som första alternativ, vilket måste anses vara en låg andel. Cirka var tredje samhällsvetare tycker att anställning i enskilt storföretag ter sig attraktivast.

Preferenserna följer också partimönster. Studenter med socialistiska sympatier attraheras inte av en näringslivskarriär i samma utsträckning som övriga studenter. Hela 90 procent av dem som placerar anställning i enskilt storföretag i främsta rummet har deklarerat borgerliga sympatier eller ingen politisk uppfattning. Å andra sidan är mer än 75 procent av dem som placerar kooperativa företag främst socialistsympatisörer. Var femte kommunist och var tionde socialdemokrat vill helst arbeta i kooperativ tjänst. Var tredje kommunist tänker sig en framtid i egen rörelse eller som freelancer, vilket kanske förvånar någon.

Vi har inget som helst underlag för en bedömning av svarens prognosvärde. Många faktorer spelar in vid det slutliga valet av framtida verksamhet.

Akademiker är väl i allmänhet inriktade på att göra karriär, dvs. att med tiden få pröva sina krafter i alltmer ansvarsfulla befattningar. I konkurrensen om begåvningarna är det tänkbart att företagen har ett litet försteg, som följd av anseende för mindre formalism. ”Anciennitet”, ”nådig tågordning” och ”formell behörighet” är termer som åtminstone tidigare förknippats med offentlig

TABELL 5. Släktförbindelser har mycket stor betydelse för en snabb karriär inom näringslivet. Procentuell fördelning av svaren på fråga 5.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hålllet	tvekan		tvekan	uppfattning	
Samtliga studenter	24	33	16	13	8	7
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	17	30	21	20	9	3
Medicinare	30	30	16	11	4	9
Odontologer	24	32	15	11	13	6
Socionomer	29	39	13	13	5	1
Teknologer	20	35	11	15	10	9
Humanister	26	34	18	7	8	6
Jurister	21	23	20	14	12	10
Naturvetare	23	34	13	17	5	9
Samhällsvetare	23	33	16	13	7	7
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	42	31	11	4	2	10
S	32	36	16	8	3	6
Fp	23	37	15	12	9	3
C	13	23	33	11	7	14
H	16	31	14	21	12	6
Ingen pol. uppfattn.	19	31	16	7	7	20
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	23	35	17	14	9	3
1966	28	31	20	10	6	6
1965 och tidigare	23	32	13	13	8	10
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	25	29	15	16	8	7
Kvinnor	22	32	18	13	7	8

tjänst. En faktor som bör verka till den offentliga förvaltningens fördel är reglerna om att befordran skall ske efter förtjänst och skicklighet. Utrymmet för godtycke och olika slags personliga hänsyn torde många anse vara klart störst i privat tjänst. De allt talrikare förstagenerationstudenterna har i allmänhet inga släktband med eller andra relationer till de ledande grupperna i samhället; ämbetsmännen, läkarna, företagsledarna, professorerna etc. Det är fråga om personer som för sin karriär är helt hänvisade till sin egen förmåga. De bör därför vara benägna att undvika verksamhetsområden där nepotism kan tänkas förekomma. Anser studenterna näringslivet vara ett dylikt på grund av den roll de ärvda förmögenheterna och därmed den ärvda makten spelar? Vi ställde studenterna inför påståendet

Släktförbindelser har mycket stor betydelse för en snabb karriär inom näringslivet (fråga 5).

Observera den starka formuleringen ”mycket stor”. Svaren framgår av tabell 5.

Totalt instämmer 57 procent av studenterna. Variationen mellan olika skolor och fakulteter är begränsad. Ekonomer och socionomer har signifikant olika svarsfördelningar. Den senare gruppen tror mest på utbredd nepotism inom näringslivet.

Svaren följer klart partilinjer. Skillnaderna måste dock betecknas som relativt små. Nästan varannan högerstudent tror att släktförbindelser har mycket stor betydelse för en snabb karriär inom näringslivet.

Samhällsansvar och maktkoncentration

Företagens samhällsansvar och maktkoncentrationen inom näringslivet är ett par vanliga ämnen i den mer ideologiskt betonade samhällsdebatten. De fyra frågor som behandlar dessa ämnen redovisas i följande ordning (som avviker från den ordning i vilken de framställdes). Vad som först kommer i blickpunkten är vad studenterna anser om företagets samhällsansvar, när det medför en upp-

offring att se till det allmänna bästa. Påståendet tog upp en lättfattlig konfliktsituation.

De enskilda företagen åsidosätter alltför mycket samhällets intressen, när dessa kommer i konflikt med de egna vinstintressena (fråga 13).

Nästa steg är att ställa studenterna inför en känslig beslutssituation och be om ett ställningstagande. Syftet därmed är att få belyst hur pass enhetlig den ungdomliga opinionen är; vilket handlingsalternativ den skjuter i förgrunden.

Svenska företag bör inte starta fabriker utomlands, när det är arbetslöshet i samma bransch i Sverige (fråga 25).

En annan intressant aspekt är hur en jämförelse mellan svenska och utländska företag utfaller.

Svenska företag visar större samhällsansvar än företag i andra länder (fråga 19).

När det gäller den s.k. maktkoncentrationen gjordes ett rättframt påstående.

Maktkoncentrationen inom det svenska näringslivet är för stor (fråga 4).

Låt oss börja med att kommentera tabell 6. Därvid bör hållas i minnet den skarpa formuleringen "alltför mycket". 47 procent eller praktiskt taget varannan student instämmer i det klandrande påståendet att de enskilda företagen i alltför hög grad sätter de egna vinstintressena före samhällets intressen. Var fjärde respondent tar avstånd och var fjärde är tveksam eller saknar uppfattning.

Påståendet är klart partiskiljande. Den helt dominerande delen av de socialistiska partiernas sympatisörer instämmer. Folkpartister och centerpartister återfinns "som sig bör" i mitten med 45 resp. 36 procent "instämmare". Cirka var femte högerstudent instämmer. De borgerliga studenterna har emellertid höga andelar för svarsalternativen "tveksam" och "ingen uppfattning". Som en följd härav är det relativt få borgerliga studenter som tar avstånd från det skarpa påståendet. Absolut avstånd tar bara 6 procent av

TABELL 6. De enskilda företagen åsidosätter alltför mycket samhällets intressen när dessa kommer i konflikt med de egna vinstintressena. Procentuell fördelning av svaren på fråga 13.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hället	tvekan		tvekan		fattnin
Samtliga studenter	24	23	17	14	12	10
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	18	26	14	21	17	4
Medicinare	32	12	17	17	10	11
Odontologer	15	32	15	11	13	14
Socionomer	42	23	14	8	5	8
Teknologer	16	29	18	12	15	10
Humanister	26	24	15	14	10	12
Jurister	16	25	16	13	22	9
Naturvetare	26	24	19	15	6	10
Samhällsvetare	26	21	20	14	11	9
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	87	6	5	—	—	2
S	53	32	8	2	0	4
Fp	13	32	26	14	6	10
C	12	24	33	12	14	5
H	4	14	18	26	29	9
Ingen pol. uppfattn.	17	25	16	11	5	26
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	26	20	14	16	14	12
1966	28	13	24	16	8	11
1965 och tidigare	22	29	18	12	11	8
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	26	23	18	15	12	7
Kvinnor	23	22	20	10	14	12

folkpartisterna, 14 procent av centerpartisterna och 29 procent av högerstudenterna.

Trots variationerna mellan de olika partiernas svarsfördelningar är det inga större skillnader när studenterna skiktas efter andra variabler. Med undantag av socionomerna faller samtliga skolors andelar för "instämmer" mellan 40 och 50 procent.

Som ett sammanfattande omdöme kan sägas att studenterna har låga tankar om företagens känsla för samhällsansvar. Från näringslivets sida ligger det därvid nära till hands att påpeka att det bästa sätt ett företag som regel kan visa sitt samhällsansvar på är att sätta vinststrävandena i högsätet. Endast ett väl konsoliderat och effektivt företag kan klara sig i konkurrensen och därmed erbjuda trygghet i anställningen. Företagen frågar sig på vilka andra sätt de kan sätta samhällets intressen i högsätet.

Det beslutsproblem som studenterna tar ställning till i tabell 7 är inte ovanligt för dagens svenska företag. Av olika skäl — närhet till marknaderna, billig arbetskraft, fördelar som följd av verksamhet inom en ekonomisk union — visar företagets investeringskalkyler att det ibland är lönsammare att bygga en fabrik utomlands än att utvidga rörelsen i Sverige. Vad är i en sådan situation samhällets respektive företagets intresse? Byggs fabriker i Sverige kan sysselsättningen på kort sikt öka i en bransch med arbetslöshet. Å andra sidan är förekomsten av en besvärlig arbetslöshet inom en industribransch i fullsysselsättningsområdet ett indicium på att branschen har svåra problem. Svenska textil- och skofabrikanter har sedan länge haft svårt att klara sig mot den utländska konkurrensen. Att utvidga en dylik rörelse i Sverige kan leda till att företagets hela existens på sikt äventyras. — I en sådan här beslutsituation ingår också en bedömning av de problem som är förbundna med export av kapital och know-how från Sverige, teknologisk utveckling etc.

Mycket talar för att studenter bör ha lättare att se problem globalt än de flesta andra grupper. Med hänsyn till att ett fabriksbygge i ett annat land, kanske i ett u-land, ger sysselsättning och inkomster åt dem som där får anställning bör svenskar med stark känsla för internationell solidaritet se positivt på utlandsetable-

TABELL 7. Svenska företag bör inte starta fabriker utomlands, när det är arbetslöshet i samma bransch i Sverige. Procentuell fördelning av svaren på fråga 25.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hålllet	tvekan		tvekan		fattning
Samtliga studenter	18	15	17	22	23	6
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	4	7	7	29	50	4
Medicinare	20	12	19	18	19	10
Odontologer	29	18	15	17	17	4
Socionomer	25	19	27	14	13	1
Teknologer	8	12	16	31	30	3
Humanister	25	15	18	20	16	7
Jurister	12	22	13	21	27	5
Naturvetare	18	14	20	24	17	7
Samhällsvetare	17	14	16	20	26	7
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	36	12	21	13	14	4
S	16	19	22	23	17	3
Fp	17	15	21	26	16	5
C	29	14	11	24	16	7
H	11	14	15	24	33	3
Ingen pol. uppfattn.	18	14	8	13	26	21
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	20	18	16	22	18	5
1966	20	15	16	18	22	10
1965 och tidigare	15	13	17	24	25	6
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	16	11	17	22	28	6
Kvinnor	19	19	18	22	15	7

ringar. Studenternas svar tyder på en utbredd förståelse för nödvändigheten att låta företagen själva bestämma etableringsort. Nästan varannan student tog avstånd från påståendet att svenska företag inte bör starta fabriker utomlands, när det är arbetslöshet i samma bransch i Sverige. Var tredje student instämde. Siffrorna återges i tabell 7.

Två grupper framstår som särskilt intressanta, nämligen kommunisterna och de blivande civilekonomerna. (Dessa grupper har en obetydlig "överlapping".) Kommunisterna ansåg som nämnts mangrant att de enskilda företagen alltför mycket åsidosätter samhällets intressen, när dessa kommer i konflikt med de egna vinstintressena (tabell 6). I det konkreta fall som här redovisats finns det ingen homogen kommunistuppfattning; hälften instämmer, en fjärdedel tar avstånd och en fjärdedel vet inte hur de skall ställa sig. I viss mening framstår kommunistympatisörerna som den mest nationalistiskt sinnade gruppen.

Ekonomerna, ofta blivande affärsmän, tar avstånd med en kraftig majoritet; 79 procent. Vi har här ett tecken på att gruppen merkantilt inriktade personer är starkt internationellt orienterad. De mest nationella studentkåreerna är i detta fall Tandläkarhögskolan och Socialhögskolan.

Tabell 7 visar även att de kvinnliga studenterna är mer benägna än de manliga att se restriktivt på svenska företags utlandsetableringar.

Nästa påstående som skall kommenteras rör studenternas uppfattning om hur de svenska företagen sköter sig vid jämförelse med företag i andra länder: om svenska företag visar större samhällsansvar än företag i andra länder. 57 procent av samtliga studenter återfinns under svarsalternativen "tveksam" och "ingen uppfattning". Inte mindre än 43 procent anser sig kompetenta att fälla ett omdöme. Av dessa instämmer huvudparten. Bara 10 procent av samtliga studenter tar avstånd.

Nu är det ekonomernas tur att framstå som mest chauvinistiska med 46 procent "instämmer", de flesta dock "med viss tvekan". På den andra kanten återfinns kommunisterna. Markant många kommunister — 25 procent — tar avstånd.

TABELL 8. Svenska företag visar större samhällsansvar än företag i andra länder. Procentuell fördelning av svaren på fråga 19.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen upp- fattning
	helt och hållet	med viss tvekan		med viss tvekan	absolut	
Samtliga studenter	11	21	23	5	5	34
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	14	32	17	5	4	28
Medicinare	13	20	22	4	7	33
Odontologer	17	14	15	7	7	40
Socionomer	14	18	29	4	6	30
Teknologer	10	24	25	8	7	28
Humanister	7	15	30	7	4	37
Jurister	18	20	17	5	5	35
Naturvetare	13	20	17	5	4	42
Samhällsvetare	10	27	22	3	5	33
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	2	24	30	7	18	19
S	8	19	31	6	4	32
Fp	11	25	20	4	3	36
C	10	20	21	5	3	41
H	14	25	20	6	2	33
Ingen pol. uppfattn.	8	8	27	4	8	44
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	11	30	21	4	5	29
1966	16	22	22	6	6	28
1965 och tidigare	9	16	25	5	4	40
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	13	22	21	5	6	33
Kvinnor	5	16	24	8	3	43

Tabell 8 indikerar att svarsfördelningarna påverkats av ålder — och könseffekter. Studenter inskrivna 1965 och tidigare och kvinnliga studenter är två grupper med låga andelar ”instämmer”.

I Tarschys uppsats betonas starkt den roll som föreställningen om maktsituationen spelar för vänsterradikalerna. Bl.a. i samband med publiceringen av koncentrationsutredningens betänkanden har maktförhållandena inom näringslivet blivit föremål för uppmärksamhet. Ett dussin debattböcker har under senare år haft ordet makt på titelbladet. En maktfråga ansågs motiverad i enkäten. I denna talas om ”maktkoncentrationen inom det svenska näringslivet”. Därmed kan naturligtvis avses flera förhållanden. Ett alternativ är koncentrationen av makt till ett mindre antal enskilda personer, som genom att de sitter i ett stort antal bolagsstyrelser har överblick och inflytande. Allmänhetens föreställningar om makt kan vara starkt koncentrerade till de familjer som utpekats såsom utnyttjande de möjligheter till inflytande som större ägarintressen medger. Maktbegreppet kan också vara knutet till ett antal koncerner och storföretag med dominerande ställning på ett antal marknader. En annan aspekt på makten erbjuder företagens interna beslutsmekanismer, där ”medbestämmanderätt” och ”företagsdemokrati” är nyckelord.

Vad svarar studenterna på påståendet att maktkoncentrationen inom det svenska näringslivet är för stor? 45 procent instämmer och 34 procent tar avstånd. Se tabell 9.

Klara skillnader föreligger mellan de olika partiernas svarsfördelningar. Praktiskt taget alla kommunister har en uppfattning och denna manifesteras i form av instämmanden i påståendet. 90 procent instämmer t.o.m. ”helt och hållet”. Socialdemokraterna instämmer till 75 procent. Som framgår av tabell 9 redovisar även de borgerliga partierna rätt många som kryssat för en ruta med texten ”instämmer”; folkpartiet 39 procent, centerpartiet 43 procent och högern 23 procent.

Variationerna mellan olika skolor och fakulteter följer de flesta övriga partiskiljande frågor med socionomerna som mest näringslivskritiska och med juristerna, teknologerna samt ekonomerna på den andra flygeln. Det är uppenbart att ”maktkoncentrationen

TABELL 9. *Maktkoncentrationen inom det svenska näringslivet är för stor. Procentuell fördelning av svaren på fråga 4.*

Studentgrupper	Instämmer helt och hållet	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	24	21	15	18	16	7
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	14	20	18	23	22	3
Medicinare	22	20	17	15	19	5
Odontologer	18	29	14	25	8	6
Socionomer	43	24	12	16	4	2
Teknologer	18	16	16	25	18	7
Humanister	30	19	10	12	16	14
Jurister	12	20	18	27	22	1
Naturvetare	23	30	14	15	13	6
Samhällsvetare	26	20	18	18	14	4
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	90	6	—	1	—	3
S	43	32	8	9	2	6
Fp	18	21	23	21	13	4
C	9	34	9	25	15	7
H	8	15	16	25	32	4
Ingen pol. uppfattn.	13	21	22	14	10	20
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	27	23	15	17	11	8
1966	25	20	15	15	21	5
1965 och tidigare	22	20	16	20	17	7
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	22	18	14	18	19	8
Kvinnor	25	23	17	19	9	7

inom det svenska näringslivet” är en företeelse som inte enbart bekymrar vänsterradikaler. De problem som ryms under denna mångtydiga fras tycks engagera många.

Moral i utrikesaffärer

Få länder är för sitt välstånd lika beroende av kommersiella förbindelser med utlandet som Sverige. I konsekvens härmed för Sverige en med internationella mått mycket liberal handelspolitik.

Ett väsentligt inslag i denna är att svenska företag har rätt att driva handel med alla länder som Sverige inte genom bindande internationella åtaganden har förpliktat sig att begränsa sina ekonomiska kontakter med. För närvarande förekommer ett enda fall av ekonomiska sanktioner. Sverige följer de av FN:s säkerhetsråd rekommenderade åtgärderna mot Sydrhodesia.

Under senare år har det blivit allt vanligare att krav rests på att företagen skall ta moraliska och politiska hänsyn i sina utrikeskontakter. Genom att t.ex. avbryta sina förbindelser med Sydafrika demonstrerar företagen svenska folkets avsky för apartheidpolitiken. Man föreställer sig t.o.m. att bojkotten av svenska företag genom sina effekter på det drabbade landets ekonomi skall påverka det politiska skeendet i demokratisk och humanitär riktning.

Från näringslivets sida har, med statsmakternas instämmande, framförts att Sverige måste följa gällande spelregler för världshandeln. Det har vidare hävdats att om avsteg skall göras från dessa är det statens uppgift att fastlägga nya riktlinjer. Företagen skall inte vidta åtgärder som kan leda till utrikespolitiska komplikationer. Den intresserade hänvisas för ytterligare argumentation till SNS-boken *Företagsmoral och utrikespolitik*.

Vad anser nu studenterna om hur företagen bör uppträda i internationella sammanhang? Som en tribut till det engagemang ungdomen visat ägnar enkäten inte mindre än sju frågor åt moral i utrikesaffärer.

Den första fråga som skall kommenteras är om, och i så fall med vilka länder, svenska företag skall avböja handel. Studenterna hade

möjlighet att markera följande länder: Portugal, Uruguay, Koministkina, Grekland, Sydafrika, Sovjetunionen, Israel (fråga 7 i formuläret). Det är som synes i huvudsak fråga om välkända "diskussionsländer". På ett par punkter kan dock urvalet länder behöva en förklaring. Israel är med som en konsekvens av den yttersta vänsterns solidarisering med arabstaterna i krisen i Främre Orienten. Uruguay ansågs vid enkätens utformning av tillfrågade bedömare som en av de minst kontroversiella staterna i Latinamerika. Vi antog att många studenter har en känsla av att Latinamerika rymmer ett opreciserat antal ganska reaktionära regimer. Skulle dessa som en följd av schablonuppfattningen om Latinamerika markera Uruguay som ett lämpligt objekt för handelsbojkott?

Inte mindre än två tredjedelar av samtliga studenter anser att svenska företag bör avstå från handel med något av de nämnda länderna. Blott en tredjedel ansluter sig till den officiella synen att företagen inte skall blanda ihop affärer och politik.

Det genomsnittliga antalet markeringar per "aktivistisk" student är ungefär tre. Praktiskt taget alla vill att företagen skall bojkotta Sydafrika. Drygt 80 procent av dem anser att Grekland skall ges samma behandling. Drygt 60 procent anser att Portugal, den genom EFTA-medlemskapet favoriserade handelspartnern, skall svartlistas av företagen. En femtedel av de "aktivistiska" studenterna tycker att företagen bör avstå från handel med Koministkina.

De återstående tre länderna väcker avsevärt mindre emotioner. Sju procent markerar Uruguay. Exakt lika många, fem procent, (men ej samma personer) anser att svenska företag bör avstå från handel med Sovjetunionen respektive Israel!

Vilka medvetna och omedvetna överväganden ligger bakom dessa svar? Varför bedöms handel med diktaturerna Portugal och Grekland så annorlunda än handel med diktaturerna Kina och Sovjetunionen? Svarsmönstret illustrerar också utmärkt företagets dilemma. Det finns ingen enig "allmän opinion". Vilken av många motstridiga opinioner skall vara vägledande?

Svarsmönstren för "aktivisterna" skiljer sig mycket litet mellan

olika skolor och fakulteter. Däremot varierar andelen "aktivister". 90 procent av socionomerna anser att svenska företag bör avstå från handel med åtminstone något av de uppräknade länderna. Bland ekonomer och teknologer är andelen 50 procent.

Debatten om ekonomiska sanktioner har två vanliga inslag. För det första att fjärran länder bedöms hårdare än närliggande länder. "Indignationen växer med kvadraten på avståndet" har det träffande sagts. För det andra antas sanktioner ha diametralt olika effekt i olika länder. Den som vill stödja liberaliseringstendenserna i östblocket bör arbeta för ökad handel och överhuvud ökade kontakter med länderna där. När det däremot gäller länder som Sydafrika, Portugal och Grekland anses demokratiska reformer påskyndas om folket utarmas och isoleras.

Svaren på enkätens fråga 7 tyder på att dylika föreställningar är vanliga bland studenterna. Vi påstod ytterligare.

Svenska företag bör inte starta fabriker i diktaturstater (exempelvis Portugal) (fråga 17);

Svenska industrieföretag bör om tillfälle ges ingå samarbetsavtal med motsvarande industrier i öststaterna (fråga 20).

Enligt sedvanliga kriterier är t.ex. både Portugal och Östtyskland klart kvalificerade för epitetet diktaturstat. Studenterna svarar dock inte på ett sätt som innebär att de allmänt betraktar öststaterna såsom diktaturstater. Blott 12 procent är negativa till utvidgade affärskontakter med öststaterna medan 43 procent är emot direkta investeringar i diktaturstater.

Hur studenterna svarar framgår av tabellerna 10 och 11. Variationerna mellan olika gruppers svar är större för den förra än för den senare frågan. Observera att de kvinnliga studenterna är mer negativa än de manliga till såväl investeringar i diktaturstater som till samarbetsavtal med öststatsindustrier.

Hur moraliskt uppträder då studenterna själva i köpsituationer? Vi frågade:

Har Du någon gång avstått från ett köp enbart därför att Du ogillat ursprungslandet? (fråga 28 b).

TABELL 10. Svenska företag bör inte starta fabriker i diktaturstater (exempelvis Portugal). Procentuell fördelning av svaren på fråga 17.

Studentgrupper	Instämmar helt och hället	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	32	11	16	12	23	6
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	20	14	14	16	34	3
Medicinare	42	14	9	9	21	4
Odontologer	38	8	17	6	21	11
Socionomer	52	13	14	4	13	4
Teknologer	24	9	16	11	31	10
Humanister	42	8	18	8	17	7
Jurister	27	8	21	8	31	5
Naturvetare	28	14	13	21	15	10
Samhällsvetare	26	12	15	16	26	4
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	81	9	3	3	1	3
S	57	14	11	4	10	4
Fp	31	9	20	17	18	5
C	23	15	27	14	16	5
H	8	10	20	18	40	5
Ingen pol. uppfattn.	26	8	9	9	28	20
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	32	9	16	13	22	8
1966	36	11	15	11	23	4
1965 och tidigare	31	12	16	12	23	7
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	29	9	16	15	26	5
Kvinnor	39	11	19	7	14	11

TABELL 11. Svenska industrieföretag bör om tillfälle ges ingå samarbetsavtal med motsvarande industrier i öststaterna. Procentuell fördelning av svaren på fråga 20.

Studentgrupper	Instämmer helt och hållet	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan	Ingen uppfattning	
Samtliga studenter	40	22	14	7	5	12
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	48	19	10	5	3	15
Medicinare	45	19	9	2	6	18
Odontologer	40	13	10	6	6	26
Socionomer	43	19	14	2	4	18
Teknologer	54	19	9	4	4	11
Humanister	40	20	14	9	8	9
Jurister	40	20	18	4	5	13
Naturvetare	41	21	14	4	5	16
Samhällsvetare	32	26	18	9	4	10
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	59	20	11	3	—	7
S	47	25	12	3	4	10
Fp	39	23	13	9	7	9
C	14	26	22	11	4	23
H	36	22	18	8	8	9
Ingen pol. uppfattn.	40	15	9	3	4	29
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	34	23	20	8	4	10
1966	41	30	9	5	6	10
1965 och tidigare	43	18	12	6	6	14
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	48	23	13	5	3	8
Kvinnor	35	20	14	6	8	17

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

TABELL 12. *Har Du någon gång avstått från ett köp enbart därför att Du ogillat ursprungslandet? Procentuell fördelning av svaren på fråga 28 b.*

Studentgrupper	Ja	Nej	Ej svarat
Samtliga studenter	29	61	9
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>			
Ekonomer	32	64	4
Medicinare	39	50	11
Odontologer	32	60	8
Socionomer	49	44	7
Teknologer	20	76	4
Humanister	33	54	13
Jurister	22	65	13
Naturvetare	24	62	14
Samhällsvetare	31	63	7
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>			
Vpk	69	17	14
S	56	40	5
Fp	22	70	8
C	21	67	12
H	13	80	7
Ingen pol. uppfattn.	19	59	22
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>			
1967 och senare	27	62	10
1966	34	58	8
1965 och tidigare	29	62	9
<i>Studenterna efter kön</i>			
Män	30	62	8
Kvinnor	36	54	10

Svaren framgår av tabell 12. Det visar sig därvid att mindre än en tredjedel — 29 procent — av studenterna någon gång utövat privat bojkott emot något lands import. (Däremot anser, som ovan nämnts, två tredjedelar av studenterna att företagen bör bojkotta handelspartners studenterna inte gillar.)

69 procent av kommunist sympatisörerna mot 13 procent av högerstudenterna säger sig någon gång ha avstått från köp på grund av aversioner mot ursprungslandet. Variationerna mellan olika skolor och fakulteter ligger mellan 20 (teknologerna) och 49 (socio-ekonomerna) procent.

Vilka länder har varit objekt för studenternas manifesterade missnöje? Sydafrika toppar listan. Nära 80 procent av dem som någon gång bojkottat har tagit avstånd från sydafrikanska varor. Detta innebär att av samtliga studenter har 23 procent någon gång avstått från köp av sydafrikanska varor. Cirka 5 procent har på detta sätt demonstrerat mot Portugal, Spanien och Grekland. Därefter följer med vardera en handfull bojkottare: USA, Sovjetunionen och Kina.

Vid enkätens utformning tog vi för givet, som också visade sig riktigt, att Sydafrika skulle toppa impopularitetslistan. Vi medtog därför några konsekvensfrågor om just Sydafrika.

Man bör bojkotta de affärer som för sydafrikanska varor (fråga 14);

All handel med Sydafrika bör förbjudas (fråga 6);

Om ett svenskt företag lägger ner ett dotterföretag i Sydafrika för att tillmötesgå hemmaopinionen, bör svenska staten dela den eventuella förlusten? (fråga 22).

Efter att ha undersökt egna faktiska handlingar frågade vi alltså om den allmänna inställningen till köpbojkott av sydafrikanska varor. Nästa fråga gäller staten som beslutsfattare och den därpå följande näringslivet. Svarsfrekvenserna redovisas i tabellerna 13, 14 och 15.

Ovan konstaterades att 23 procent av studenterna sade sig någon gång ha avstått från att köpa sydafrikanska varor. En betydligt större andel — 41 procent — anser emellertid att man bör bojkotta

TABELL 13. *Man bör bojkotta de affärer som för sydafrikanska varor. Procentuell fördelning av svaren på fråga 14.*

Studentgrupper	Instämmer helt och hället	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	30	11	16	9	29	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	23	9	16	11	40	1
Medicinare	33	10	15	13	27	2
Odontologer	31	8	18	8	26	8
Socionomer	42	23	14	7	12	2
Teknologer	15	11	20	11	36	7
Humanister	39	12	20	5	21	4
Jurister	25	4	17	10	40	4
Naturvetare	24	13	15	14	30	5
Samhällsvetare	33	12	12	10	29	4
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	77	9	10	4	0	—
S	57	15	8	10	11	—
Fp	23	15	26	11	22	2
C	27	6	22	17	23	5
H	13	8	15	9	50	5
Ingen pol. uppfattn.	19	9	15	7	33	17
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	31	9	16	10	30	4
1966	31	16	19	8	26	0
1965 och tidigare	29	11	16	10	29	6
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	30	9	16	11	32	3
Kvinnor	30	13	13	12	22	11

TABELL 14. *All handel med Sydafrika bör förbjudas. Procentuell fördelning av svaren på fråga 6.*

Studentgrupper	Instämmer helt och hålllet	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut uppfattning	Ingen uppfattning
Samtliga studenter	41	13	14	9	19	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	39	7	14	13	27	1
Medicinare	47	16	13	7	15	1
Odontologer	53	8	15	8	8	7
Socionomer	66	12	10	4	7	2
Teknologer	34	11	14	11	23	7
Humanister	41	16	16	8	16	4
Jurister	36	9	21	9	20	5
Naturvetare	38	16	14	9	19	5
Samhällsvetare	45	12	9	10	22	3
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	84	9	2	—	5	0
S	69	14	4	3	9	1
Fp	42	15	19	8	13	3
C	18	27	20	18	14	3
H	21	8	15	16	34	6
Ingen pol. uppfattn.	32	14	16	6	21	11
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	42	10	12	13	19	4
1966	42	21	12	4	19	2
1965 och tidigare	40	13	15	8	19	5
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	41	13	12	8	23	3
Kvinnor	43	13	16	8	15	4

TABELL 15. Om ett svenskt företag lägger ner ett dotterföretag i Sydafrika för att tillmötesgå hemmaopinionen, bör svenska staten dela den eventuella förlusten? Procentuell fördelning av svaren på fråga 22.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hållet	tvekan		tvekan		fattning
Samtliga studenter	28	17	16	8	22	8
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	38	24	11	7	14	7
Medicinare	29	18	14	8	24	7
Odontologer	32	24	9	8	21	7
Socionomer	23	18	23	12	19	6
Teknologer	31	20	14	9	21	6
Humanister	29	14	15	6	25	12
Jurister	27	21	23	9	14	5
Naturvetare	28	20	18	9	15	10
Samhällsvetare	26	16	15	10	27	6
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	11	9	24	9	42	5
S	26	23	15	10	23	3
Fp	32	16	21	6	16	9
C	36	17	21	4	16	6
H	34	16	14	12	17	6
Ingen pol. uppfattn.	16	17	10	4	32	21
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	28	19	13	11	21	8
1966	37	13	11	5	28	7
1965 och tidigare	26	17	20	8	21	8
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	27	19	15	8	25	6
Kvinnor	24	18	17	12	22	7

de affärer som för sydafrikanska varor (tabell 13). När alternativet är att all handel med Sydafrika bör förbjudas instämmer 54 procent (tabell 14). Fråga 7 registrerar som ovan nämnts 59 procent som anser att svenska företag bör avstå från handel med Sydafrika. — Denna sekvens av stigande procentsatser motsäger inte den gamla iakttagelsen att benägenheten att vara moralisk ökar ju mer andra svarar för besvär och kostnader.

Vilka kostnader är då förenade med sanktionshandlingar? Konsumenter som avstår från att köpa produkter från ett visst land måste kanske för det alternativa köpet betala en smula mer och/eller finna sig i en något lägre kvalitet. I allmänhet är det dock en mycket liten del av budgeten som berörs. Ett företag som vill utöva sanktioner på egen hand ställs inför ekonomiska och moraliska följdproblem av en helt annan storlek. I ytterlighetsfallet sätts företagets hela existens på spel med allvarliga konsekvenser för ägare och anställda.

Hur ställer sig studenterna till statsbidrag till företag som drar på sig moraliskt motiverade förluster? Tabell 15 ger besked. 45 procent är positiva. För en gångs skull visar socialdemokrater och högerstudenter praktiskt taget identiska svarsfördelningar. Varannan student i respektive grupp instämmer i påståendet att svenska staten bör dela förlusten med företag som lägger ner verksamheten i Sydafrika.

Sammanfattningsvis kan sägas att studenternas inställning till moral i utrikesaffärer har en del förbryllande inslag. Det finns många studenter inom alla partier som har invändningar mot handel med EFTA-partnern Portugal, men däremot inte mot handel med det av Sverige icke diplomatiskt erkända Östtyskland. Vidare vill många studenter att företagen skall vidta sanktionsåtgärder samtidigt som de själva inte en enda gång utfört en personlig bojkotthandling.

U-länder

Dagens ungdom är påtagligt engagerad i de underutvecklade ländernas problem. Då det gäller företagens u-landskontakter är det

främst investeringsverksamheten som kommit i blickpunkten. Denna är visserligen av mycket ringa omfång, men har ändå som en konsekvens av det intresse den tilldragit sig ägnats tre frågor.

Svenska dotterföretag i u-länderna betalar för låga löner till infödda anställda (fråga 8);

Svenska dotterföretag i u-länderna bör betala en svensk och en infödd samma lön för samma arbete (fråga 9);

Ett svenskt företag som startar en fabrik i ett u-land bör få garantier från svenska staten att det inte förlorar allt det investerat om fabriken nationaliseras (fråga 27).

De två förstnämnda frågorna behandlar en sak som av allt att döma intresserar ungdomen, nämligen löneförhållandena vid svenska dotterföretag i u-länderna. Den tredje frågan (fråga 27) tar upp ett problem som bekymrar företagen mer än ungdomarna, nämligen skydd mot de politiska risker som är förknippade med u-landsinvesteringar.

Lönefrågorna bör ses mot bakgrund av föreställningarna att privata företags u-landsinvesteringar representerar en form av "utsugning" av dessa länder. Ett sätt varpå denna "utsugning" menas ske är genom ett hänsynslöst utnyttjande av den illitterata och oorganiserade infödda arbetskraften.

För att kunna fälla ett odoktrinärt omdöme i frågan om svenska dotterföretag i u-länderna betalar för låga löner till infödda anställda måste man ha en uppfattning om de löner som faktiskt betalas. Av samtliga studenter kryssade inte mindre än 27 procent för "ingen uppfattning" och 16 procent "tveksam". Se tabell 16. Detta betyder att 57 procent ansåg sig kompetenta att uttala en åsikt.

En tredjedel av samtliga studenter instämde i påståendet att svenska dotterföretag i u-länderna betalar för låga löner till infödda anställda. Det ligger nära till hands att undra på vilka grunder en dylik åsikt är grundad. Någon lönestatistik finns sålunda inte sammanställd. Endast enstaka uppgifter från ett fåtal arbetsplatser har publicerats i böcker med karaktär av debattinlägg.

I den mån studenterna givit uttryck för en reflekterad uppfattning bör gissningsvis följande två alternativ dominera.

ÄBELL 16. Svenska dotterföretag i u-länderna betalar för låga löner till infödda anställda. Procentuell fördelning av svaren på fråga 8.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen upp- fattning
	helt och hållet	med viss tvekan		med viss tvekan	absolut	
Samtliga studenter	20	13	16	11	13	27
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	9	17	12	24	17	21
Medicinare	26	16	15	6	7	30
Odontologer	17	19	18	10	11	25
Socionomer	43	19	12	5	6	16
Teknologer	8	12	14	20	15	31
Humanister	31	18	14	5	4	28
Jurister	9	4	20	18	21	29
Naturvetare	20	10	16	10	11	34
Samhällsvetare	18	12	20	10	20	21
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	62	19	8	3	2	6
S	33	14	15	8	8	22
Fp	19	17	23	11	9	22
C	7	15	21	15	7	35
H	6	10	14	14	25	32
Ingen pol. uppfattn.	20	6	16	10	11	37
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	21	14	12	13	15	26
1966	18	18	19	7	13	24
1965 och tidigare	21	11	18	11	12	28
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	16	14	14	13	16	26
Kvinnor	31	12	17	6	6	28

För det *första* kan de som instämmer anse att arbetsmarknadens lönebildning lider av starka imperfektioner. Företagen har genomgående ett övertag över okunniga och dåligt organiserade anställda. Det verkar rimligt att anta att företagen handlar rationellt och utnyttjar sitt överläge. Vore parterna mer jämspelta skulle lönerna vara högre. Att mot bakgrund av en dylik verklighetsuppfattning konstatera att företagen "betalar för låga löner till infödda anställda" torde i allmänhet innebära ett fördömande av företagens handlingssätt. Att skapa betingelser för en bättre fungerande arbetsmarknad kan emellertid anses vara en uppgift för u-landets myndigheter. Det finns goda exempel på att svenska företag verkamma i u-länderna har aktivt medverkat till skapandet av fackföreningar och utbildning av fackliga förtroendemän.

Den *andra* grundvalen för ett omdöme att lönerna är för låga i u-länderna är av något annan art. Även om lönebildningen försiggår på marknader som fungerar hyggligt, anses lönerna vara för låga. I detta fall är jämförelsenormen lönenivån i något annat land, varvid Sverige ligger nära till hands. För ytterligare synpunkter på kravet att svenska företag i sin u-landsverksamhet bör tillvarata arbetskraftens intressen utöver vad som är företagsekonomiskt motiverat hänvisas till SNS-skriften *Företagsmoral och utrikespolitik* s. 80 ff.

Tabell 16 visar att för de politiska grupperna sjunker andelen "instämmer" från vänster till höger. Av kommunisterna instämmer cirka 80 procent i påståendet att svenska dotterföretag i u-länderna betalar för låga löner till infödda anställda. För högerstudenterna är motsvarande andel 16 procent.

Även variationerna mellan olika skolor och fakulteter är betydande. Som i så många andra fall återfinns socionomerna och juristerna på var sin extrem med 62 respektive 13 procent instämmande. Teknologerna är försiktigast; bara varannan tar ställning genom att instämma eller ta avstånd.

För ovanlighetens skull tycks vi här ha en fråga där männens och kvinnornas svarsfördelningar klart skiljer sig. Av männen är det 30 procent som instämmer och 29 procent som tar avstånd. För kvinnorna är motsvarande procenttal 43 och 12.

TABELL 17. Svenska dotterföretag i u-länderna bör betala en svensk och en infödd samma lön för samma arbete. Procentuell fördelning av svaren på fråga 9.

Studentgrupper	Instämmer helt och hället	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	56	9	9	8	13	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	46	10	14	11	16	3
Medicinare	63	8	9	8	6	5
Odontologer	53	15	6	13	13	1
Socionomer	67	8	7	5	12	1
Teknologer	48	11	11	11	17	3
Humanister	68	8	2	7	7	7
Jurister	48	10	13	8	18	3
Naturvetare	52	9	11	11	12	6
Samhällsvetare	52	9	12	7	16	3
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	74	6	9	3	3	5
S	67	7	10	7	7	2
Fp	56	10	6	10	16	2
C	62	15	12	10	1	—
H	47	9	12	11	19	3
Ingen pol. uppfattn.	52	10	7	2	12	17
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	50	9	13	9	14	4
1966	65	6	3	7	11	8
1965 och tidigare	57	10	9	8	12	4
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	52	8	10	8	17	5
Kvinnor	61	10	6	10	9	4

Låt oss så övergå till studenternas åsikter om vad ett svenskt företag verksamt i u-land bör betala en infödd anställd. Det gällde som nämnts att ta ställning till påståendet att en svensk och en infödd bör ha samma lön för samma arbete (fråga 9). Den som vill utsätta denna slagordsmässiga formulering för kritik har en lätt uppgift. Huvudinvändningen är att påståendet inte är tillräckligt preciserat. Två personer kan ha samma arbete men utföra det olika *effektivt* och följaktligen ha olika lön. Genom ackordslöner har denna princip satts i system.

Frågans brist på precision tycks emellertid inte nämnvärt bekymra studenterna. Blott 4 procent, vilket är en jämförelsevis låg andel, står för "ingen uppfattning", vilket framgår av tabell 17.

Det verkar rimligt att anta att många har satt likhetstecken mellan "samma arbete" och "samma arbetsprestation". Av samtliga studenter instämmer nämligen cirka två tredjedelar i påståendet. Skillnaderna mellan partierna är påfallande små. Endast mellan kommunisterna och högerstudenterna är de statistiskt säkerställda. Även svarsfördelningarnas variationer mellan olika skolor och fakulteter framstår som obetydliga. Mest benägna att instämma är humanister och socionomer. Lägsta andelarna för "instämmer" har ekonomerna, juristerna och teknologerna.

Liksom för föregående fråga noteras en större andel "instämmande" kvinnor än män. Det ligger nära till hands att tolka detta som att uttrycket "samma lön för samma arbete" har en djupare innebörd för kvinnorna än för männen.

Från näringslivets sida har det sedan länge framhållits att privata investeringar i u-länder är utvecklingsbefrämjande. Alltför ofta har det dock hänt att svenska företag avstått från u-lands-engagemang därför att förlustriskerna på grund av politiska ingripanden bedömts för stora. 1968 beslöts att investeringsgarantier i begränsad skala skulle introduceras som ett medel i den officiella svenska biståndsverksamheten. Den viktigaste inskränkningen avser urvalet länder. Endast investeringar som sker i det fåtal u-länder som speciellt prioriterats kan komma i fråga för garantier.¹

¹ Dessa länder är Etiopien, Indien, Kenya, Pakistan, Sudan, Tanzania och Tunisien.

TABELL 18. *Ett svenskt företag som startar en fabrik i ett u-land bör få garantier från svenska staten att det inte förlorar allt det investerat om fabriken nationaliseras. Procentuell fördelning av svaren på fråga 27.*

Studentgrupper	Instämmer helt och hållet	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut uppfattning	Ingen uppfattning
Samtliga studenter	22	19	13	11	25	10
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	34	31	14	9	8	5
Medicinare	20	20	11	11	26	11
Odontologer	28	10	19	15	19	8
Socionomer	18	13	20	11	29	10
Teknologer	31	21	12	14	17	5
Humanister	25	19	8	5	30	13
Jurister	21	21	9	17	26	7
Naturvetare	19	19	17	12	22	11
Samhällsvetare	17	16	17	12	26	12
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	19	9	11	12	49	0
S	18	26	19	13	21	3
Fp	22	22	16	10	18	12
C	21	29	13	16	11	9
H	25	15	13	11	28	8
Ingen pol. uppfattn.	18	12	9	12	24	25
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	25	20	16	8	23	9
1966	22	15	9	12	30	13
1965 och tidigare	22	19	13	12	24	10
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	25	18	12	10	28	7
Kvinnor	18	16	17	12	26	12

Huvudparten av de svenska företagens u-landsinvesteringar berör emellertid andra länder. När detta skrivs, den 7 februari 1969, har inte en enda ansökan om investeringsgaranti för prioritetsländerna inlämnats.

Hur ser nu studenter på detta problem? De ställdes som nämnts inför påståendet att svenska staten bör hjälpa till att bära de risker, som är förbundna med nationalisering av egendom i u-länderna. Av samtliga studenter är det 41 procent som instämmer och 36 procent, dvs. ungefär lika stor andel, som tar avstånd. Se tabell 18.

Variationerna mellan olika politiska grupper är mindre än man skulle vänta på grundval av den offentliga debatten. Ovanligt många kommunister (28 procent) och socialdemokrater (44 procent) instämmer, och ovanligt många högerstudenter (39 procent) tar avstånd. Garantier av denna typ bör stimulera till privata u-landsinvesteringar. Svaren tyder på att argumentationen om privata investeringar som en form av utsugning inte slagit igenom till hundra procent bland vänsterstudenterna. Vad som ligger bakom de borgerliga studenternas svala intresse för att skydda företagen mot politiska risker är svårt att förklara.

Ett genomgående problem i denna uppsats är i vilken grad svaren betingas av politiska sympatier respektive skoltillhörighet samt interaktionen däremellan. I de flesta fall tycks de politiska sympatierna väga klart tyngst. Tabell 18 visar dock ett intressant exempel på motsatsen. Inte mindre än två tredjedelar av handelshögskoleiterna instämmer i påståendet; en klart högre andel än något politiskt parti uppvisar. Inom alla partierna är det ekonomerna som i särskilt hög grad instämmer.

I övrigt noteras att män och kvinnor tar avstånd i samma utsträckning. Männerna är dock mer benägna att ta ställning, vilket resulterar i en större andel ”instämmer”.

Statens inflytande över näringslivet

Den senaste statliga långtidsutredningen 1966 angav på följande sätt betingelserna för statens ekonomiska planering:¹

¹ Svensk ekonomi 1966—1970 med utblick mot 1980, SOU 1966:1.

Fritt konsumtionsval och fri konkurrens, fritt yrkesval och fri etableringsrätt är med de modifieringar som senare berörs allmänt accepterade basprinciper för den svenska ekonomiska politiken. Dit hör också struktur- och ägarförhållandena inom näringslivet — med dominans för företag som självständigt fattar beslut om produktion, investeringar etc. — samt ekonomins starka beroende av utlandsmarknaderna i förening med ett klart hävdande av en liberal handels- och tullpolitik. En planering inriktad på att i detalj reglera konsumtion och produktion är därför inte aktuell. Den huvudlinje som i stället följs är att med generella finans- och kreditpolitiska, närings- och handelspolitiska medel skapa eller ändra de nödvändiga yttre betingelserna för en utveckling vilken bedöms som önskvärd.

Dessa satser gäller fortfarande, även om en påtaglig ökning av statens näringspolitiska aktivitet skett sedan långtidsutredningen publicerades. Ett viktigt inslag är upprättandet av ett särskilt näringsdepartement, som bl.a. skall vara central instans för huvudparten av de statliga företagen. En viss utökning av statens industriengagemang ägde rum 1968 på bl.a. verktygsmaskin- och atomområdena. Inom byggnadsmaterialbranschen skedde däremot en avveckling av statliga ägarintressen.

För att få en uppfattning om studenternas inställning till enskilt kontra offentligt företagande ställde vi dem inför dessa påståenden:

Ett enskilt näringsliv är en garanti för hög levnadsstandard (fråga 3);

Staten bör styra det enskilda näringslivet hårdare (fråga 12);

Affärsbankerna bör förstatligas (fråga 15);

Läkemedelsindustrin bör vara statlig (fråga 18).

Syftet med det förstnämnda påståendet (fråga 3) var att få en uppfattning om hur studenterna värderar ett enskilt näringsliv. Innebörden av detta begrepp ansåg vi inte behöva särskilt utmärkas. Som påståendet är formulerat har det karaktären av ett kun-

skapsprov. Även om begreppet levnadsstandard är mycket om-
diskuterat kan man rent operationellt bestämma sig för att låta
bruttonationalprodukten, den privata konsumtionen eller någon
annan nationalräkenskapsstorhet utgöra ett närmevärde på ett
folks materiella levnadsstandard. De tabeller över olika länders
bruttonationalprodukt etc. per capita, som sammanställts av bl.a.
Världsbanken, toppas regelbundet av ett antal stater där det en-
skilda företagandet är av stor betydelse. Till denna grupp hör även
Sverige. Bland länderna med måttlig eller låg levnadsstandard i
denna bemärkelse finns såväl centralplanerade kommuniststater
som ekonomier baserade på enskilt företagande.

Statistik av denna typ visar alltså att världens högsta levnads-
standard återfinns i länder med enskilt näringsliv, men att ett dylikt
inte givet ”är en garanti för hög levnadsstandard”. Även om ett
enskilt näringsliv skulle vara ett nödvändigt villkor är det dock inte
även ett tillräckligt villkor för en hög levnadsstandard. Ett infor-
merat svar bör därför innebära ett absolut avståndstagande till
påståendet. Att attityder betytt mer än kunskaper vid besvarandet
är dock uppenbart. 93 procent av kommunisterna mot 6 procent
av högerstudenterna tar avstånd.

Totalt instämmer varannan student i påståendet. Cirka 30 pro-
cent tar avstånd, vilket alltså innebär att 20 procent faller under
rubrikerna ”tveksam” eller ”ingen uppfattning”. Det finns tecken
som tyder på att de 30 procenten avståndstagare även innefattar
personer med en positiv inställning till näringslivet, vilka av kun-
skapsskäl inte ansett sig kunna instämma. Näst efter socionomerna
har sålunda ekonomer den största andelen avståndstagare, näm-
ligen 35 procent. När det gäller rena attitydfrågor visar annars
ekonomerna genomgående svarsfördelningar som är bland de mest
positiva till näringslivet.

Svaren på fråga 3 (tabell 19), är som framgått av ovanstående
svåra att tolka. De är därför inte ointressanta, utan av särskilt
värde för att de så klart visar hur svårt det är för studenterna —
liksom för oss alla — att hålla isär fakta och värderingar.

I den allmänna politiska debatten spelar propåer om att staten
bör styra det enskilda näringslivet hårdare en växande roll. Det

TABELL 19. *Ett enskilt näringsliv är en garanti för hög levnadsstandard. Procentuell fördelning av svaren på fråga 3.*

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hållet	tvekan		tvekan		fattning
Samtliga studenter	22	30	14	9	20	5
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	25	33	7	10	25	1
Medicinare	22	30	12	7	26	3
Odontologer	29	38	17	4	7	6
Socionomer	11	25	17	18	27	2
Teknologer	28	30	13	7	14	9
Humanister	20	24	16	10	23	7
Jurister	31	29	20	5	13	3
Naturvetare	19	35	14	13	16	4
Samhällsvetare	19	32	13	8	23	4
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	0	2	0	13	80	5
S	4	14	18	21	38	5
Fp	23	38	20	9	8	2
C	28	31	9	3	22	7
H	37	42	13	3	3	2
Ingen pol. uppfattn.	19	30	14	4	16	18
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	22	29	16	9	18	7
1966	20	27	12	13	20	7
1965 och tidigare	21	31	14	8	21	4
<i>Studenter efter kön</i>						
Män	23	30	12	7	23	4
Kvinnor	15	29	14	10	22	11

TABELL 20. *Staten bör styra det enskilda näringslivet hårdare. Procentuell fördelning av svaren på fråga 12.*

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hållet	tvekan		tvekan		fattning
Samtliga studenter	14	9	13	13	47	5
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	10	11	14	17	46	2
Medicinare	17	11	10	11	47	3
Odontologer	6	11	13	11	60	—
Socionomer	29	14	19	11	25	2
Teknologer	9	8	17	14	49	4
Humanister	19	6	10	9	48	7
Jurister	7	8	13	17	55	1
Naturvetare	10	11	17	11	47	6
Samhällsvetare	15	9	12	15	45	4
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	81	12	0	—	5	2
S	30	25	25	8	6	6
Fp	3	5	15	24	49	3
C	6	0	17	26	52	—
H	0	2	4	8	85	1
Ingen pol. uppfattn.	6	6	18	15	38	16
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	15	5	11	12	53	4
1966	16	9	12	6	48	8
1965 och tidigare	12	11	15	16	43	4
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	14	10	14	12	46	5
Kvinnor	15	6	9	21	44	5

kan röra sig om skatt på reklam, representanter för staten i storbolagens styrelser, krav på speciell insyn i företag som erhåller lokaliseringsbidrag, strängare kontroll av kapitalrörelser över gränserna etc. Fråga 12 pejar studenternas allmänna inställning. Av samtliga studenter är det så pass få som 23 procent som instämmer i påståendet att staten bör styra det enskilda näringslivet hårdare. 60 procent tar avstånd, medan övriga är tveksamma eller deklarerar ”ingen uppfattning”.

Tabell 20 visar att fråga 12 är klart partiskiljande. Praktiskt taget alla kommunist sympatisörer och högersympatisörer instämmer respektive tar avstånd. Folkpartisterna och centerpartisterna skiljer sig från högerstudenterna genom de större andelarna tveksamma. Den allra största andelen tveksamma — 25 procent — har dock socialdemokraterna.

Variationerna mellan olika skolor och fakulteter framstår som ganska måttliga. Om vi bortser från socionomernas 36 procent ligger andelarna avståndstagare mellan 57 (humanisterna) och 72 (juristerna) procent.

I den mån nationalisering av hela branscher har diskuterats i Sverige har det rört sig om kreditväsendet, i synnerhet affärsbankerna, samt läkemedelsindustrin. I det förra fallet är motiven hämtade från den socialistiska teorin. Skall staten successivt men snabbt skaffa sig insyn i och kontroll över näringslivets utveckling bör den börja med att överta affärsbankerna. I det senare fallet syns motiven vara mer pragmatiska med inslag av moraltänkande. I Sverige sköter det allmänna praktiskt taget all sjukvård. Sjukförsäkringen är obligatorisk. Apoteksväsendet är hårt centraliserat. En socialisering av läkemedelsindustrin brukar motiveras som ett led i en konsekvent utveckling; ingen skall göra profiter på andras sjukdomar!¹

Studenterna har en ganska olikartad inställning till statsdrift av affärsbankerna respektive läkemedelsindustrin. 67 procent av samtliga stockholmsstudenter tar avstånd från tanken att affärsbanker-

¹ En utmärkt översikt över hithörande problem ger Karl Arne Wegerfelt i Läkemedelsindustrin och samhället, Industriförbundets tidskrift, oktober 1968.

TABELL 21. Affärsbankerna bör förstatligas. Procentuell fördelning av svaren på fråga 15.

Studentgrupper	Instämmer helt och hållet	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	13	4	9	8	59	7
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	8	6	5	11	69	2
Medicinare	14	6	8	6	58	7
Odontologer	—	4	10	8	64	14
Socionomer	19	8	12	12	38	11
Teknologer	7	4	5	6	73	6
Humanister	18	2	10	8	51	10
Jurister	7	3	9	5	74	3
Naturvetare	13	4	10	5	59	10
Samhällsvetare	13	7	10	9	56	5
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	82	5	4	—	3	6
S	23	15	20	14	19	8
Fp	3	3	8	9	72	5
C	2	2	20	9	63	4
H	1	—	2	3	91	3
Ingen pol. uppfattn.	5	3	12	10	52	19
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	16	4	9	7	55	9
1966	15	6	7	5	59	8
1965 och tidigare	10	4	10	8	62	6
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	13	4	5	7	61	9
Kvinnor	12	9	12	6	53	7

TABELL 22. *Läkemedelsindustrin bör vara statlig. Procentuell fördelning av svaren på fråga 18.*

Studentgrupper	Instämmer heltoch hället	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	35	12	9	12	25	7
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	24	14	11	10	38	4
Medicinare	21	8	12	10	46	2
Odontologer	24	11	10	17	36	3
Socionomer	60	11	8	5	10	7
Teknologer	30	11	11	13	30	6
Humanister	34	14	9	10	20	13
Jurister	21	16	13	14	33	4
Naturvetare	38	11	10	12	23	7
Samhällsvetare	44	10	7	12	22	7
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	87	6	3	2	—	2
S	70	12	7	5	3	4
Fp	36	12	12	10	22	8
C	21	25	14	9	16	15
H	6	9	9	17	52	8
Ingen pol. uppfattn.	25	15	15	16	18	11
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	36	10	10	12	24	8
1966	39	10	9	12	25	4
1965 och tidigare	33	13	9	12	25	8
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	34	9	10	11	27	10
Kvinnor	37	13	9	9	25	7

na bör förstatligas (tabell 21). Motsvarande siffra för frågan om läkemedelsindustrin är 37 procent (tabell 22).

Endast kommunisterna går helhjärtat in för ett förstatligande av affärsbankerna. Knappt 40 procent av de socialdemokratiska och praktiskt taget inga av de borgerliga studenterna stöder denna tanke.

När det däremot gäller påståendet att läkemedelsindustrin bör vara statlig är svarsfördelningen helt annorlunda. 82 procent av socialdemokraterna, 48 procent av folkpartisterna och 46 procent av centerstudenterna instämmer. För kommunisterna och högerstudenterna är procentsatserna 93 respektive 15 (tabell 22). När det gäller variationerna mellan olika skolor och fakulteter har vi redan pekat på det anmärkningsvärda förhållandet att medicinarerna, som i andra frågor framstår som en av de mest kritiska grupperna, har den lägsta andelen "instämmare" och den högsta andelen "avståndstagare" (s. 58).

Tidigare konstaterades att majoriteten av studenterna tar avstånd från tanken att staten bör styra det enskilda näringslivet hårdare. Med hänsyn härtill ter det sig onekligen överraskande att nästan varannan student anser att en hel industrigren som läkemedelsindustrin bör vara statlig. En socialisering representerar ju den hårdast tänkbara formen av statlig styrning. Är många av studenterna — och det gäller då främst folkpartisterna och centerpartisterna — inkonsekventa? Ansluter de sig till allmänna paroller utan att närmare tänka sig in i deras konkreta innebörd? Eller upplever de läkemedelsindustrin som naturligen tillhörande den offentliga sektorn?

Vi kan bara spekulera över orsakerna till de stundom förbryllande svarskombinationerna. Förresten, det vore kanske mer förbryllande om en enkät av detta slag visade resultat som vore fria från inre motsägelser därför att respondenterna allmänt hade genomtänkta samhällsuppfattningar.

Till slut några ord om svarsfrekvenserna för gruppen "ingen politisk uppfattning". Det är alltså fråga om de 13 procent av studenterna som inte deklarerar några näringspolitiska sympatier (tabell 1). Man har diskuterat i vilken utsträckning de underlåtit

ståndpunktstagande på grund av bristande uppskattning av de givna partialalternativen. En sann studentrevoltör bör ju stå lika främmande inför det existerande samhällssystemet som inför det kommunistiska alternativet (s. 133 ff). Det mest utmärkande för gruppen "ingen politisk uppfattning" är de höga procenttalen för svarsalternativen "tveksam" och "ingen uppfattning". De svarsfördelningar som gruppen "ingen politisk uppfattning" visar på frågorna 3, 12, 15 och 18 påminner för övrigt mest om centerpartisternas. Därmed är också sagt att studenterna med anarkistiska böjelser är få inom denna grupp.

Reklam

Reklamen är den mest uppmärksammade av företagens metoder att kommunicera med sina faktiska och presumtiva kunder. För att kunna fullgöra sina uppgifter måste reklamen fånga och vidmakthålla intresset hos många människor som har en förhandsattityd av likgiltighet. En annons som inte blir observerad eller en reklamfilm som får åskådarna att gäspa och blunda fyller ingen funktion. Det är därför utmärkande för reklamen att förmedla budskap som har stort uppmärksamhetsvärde och lättförståeligt innehåll. Men i och med att reklamen med stora rubriker, skrikiga färger och enkel argumentation exponerar sig för offentligheten attraherar den också kritiker.

Få kommersiella företeelser är så kritiserade som reklamen. Denna kritik berör naturligtvis i första hand de företag som framställer reklam riktad till allmänheten. Därtill kommer emellertid att reklamen blivit något av en symbol för det blandekonomiska system vi har i västerlandet. Hela näringslivet får klä skott för reklamens oarter och övertramp. Detta förhållande ansåg vi motivera fyra frågor om studenternas inställning till reklamen.

Reklamen fördyrar varorna (fråga 10);

Reklamen ger värdefull och relevant information (fråga 26);

Reklamen är i allmänhet påträngande och smaklös (fråga 16);

Reklamen får ofta folk att köpa vad de egentligen inte vill ha (fråga 23).

I USA och Storbritannien har ganska nyligen publicerats undersökningar om allmänhetens inställning till reklamen med bl.a. snarlika frågor. En mer detaljerad jämförelse mellan SNS-materialet och dessa undersökningar utkommer våren 1969 i form av en uppsats i en skrift om konsumentforskning som utges av Konsumentrådet. Den följande framställningen är därför översiktlig.

Reklamens kritiker framhåller genomgående att en stor del av de cirka två miljarder kronor som de årliga reklamkostnaderna beräknas uppgå till representerar ett samhällsekonomiskt slöseri som höjer priserna. Standardsvaret från reklamens företrädare är att reklamen utgör billig masskommunikation i syfte att skapa efterfrågeunderlag för massproduktion. Av de långa seriernas ekonomi följer låga priser; reklamen förbilligar alltså varorna.

Av tabell 23 framgår att de som anser reklamen vara en pris-sänkande faktor har ringa stöd bland studenterna. Huvudparten — 58 procent — instämmer i påståendet att reklamen *fördyrar* varorna. Blott en femtedel tar avstånd.

Skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer är inte stora. Ungefär varannan borgerlig student anser att reklamen fördyrar varorna. Socialdemokraterna instämmer till 67 procent och kommunisterna till 79 procent.

Även variationerna i svarsfördelningarna mellan olika skolor och fakulteter är begränsade. Handelshögskoleiterna avviker dock genom en så pass låg andel "instämmer" som 38 procent. De högsta andelarna har humanisterna med 69 procent och socionomerna med 67 procent.

I övrigt noteras att kvinnorna i klart större utsträckning än männen anser att reklamen fördyrar varorna.

Innan vi vidare kommenterar de olika studentgruppernas svarsfördelningar på fråga 10 skall svaren på övriga reklamfrågor redovisas.

Tabell 24 återger studenternas uppfattning om reklamen som förmedlare av information. 30 procent avstår från att ta stånd-

TABELL 23. Reklamen fördyrar varorna. Procentuell fördelning av svaren på fråga 10.

Studentgrupper	Instämmer helt och med viss hället tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan		Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	39	19	17	15	6	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	17	21	24	26	9	3
Medicinare	43	15	19	10	7	5
Odontologer	47	14	22	7	7	3
Socionomer	55	12	10	13	7	4
Teknologer	31	20	30	10	3	7
Humanister	52	17	8	12	5	6
Jurister	35	16	14	22	9	4
Naturvetare	37	17	15	22	4	6
Samhällsvetare	31	24	22	14	9	—
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	60	19	11	8	—	2
S	38	29	17	11	3	3
Fp	42	19	17	16	6	0
C	31	18	26	16	3	5
H	38	12	18	17	12	3
Ingen pol. uppfattn.	31	21	16	15	6	12
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	39	17	21	14	5	3
1966	38	15	14	19	10	3
1965 och tidigare	38	21	16	14	7	5
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	33	19	18	16	9	4
Kvinnor	48	20	13	9	2	7

TABELL 24. *Reklamen ger värdefull och relevant information. Procentuell fördelning av svaren på fråga 26.*

Studentgrupper	Instämmer helt och med viss hålllet tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan upp- fattning		Ingen
Samtliga studenter	3	16	26	23	28	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	4	31	32	19	14	1
Medicinare	4	15	24	24	31	3
Odontologer	—	13	29	26	29	3
Socionomer	2	11	26	19	41	1
Teknologer	3	14	32	28	20	3
Humanister	2	15	17	22	39	6
Jurister	4	22	27	22	22	3
Naturvetare	2	15	29	22	28	4
Samhällsvetare	4	17	27	23	26	3
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	—	2	17	19	60	2
S	4	7	22	25	42	—
Fp	2	16	30	23	27	1
C	5	16	31	32	16	—
H	4	25	25	23	19	2
Ingen pol. uppfattn.	—	19	26	19	20	17
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	4	15	26	23	30	2
1966	1	14	21	23	36	5
1965 och tidigare	3	18	27	23	25	4
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	5	19	27	20	26	3
Kvinnor	0	11	19	34	32	4

TABELL 25. Reklamen är i allmänhet påträngande och smaklös. Procentuell fördelning av svaren på fråga 16.

Studentgrupper	Instämmer		Tveksam	Tar avstånd		Ingen
	helt och	med viss		med viss	absolut	upp-
	hället	tvekan		tvekan		fattning
Samtliga studenter	20	25	14	18	21	3
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	8	23	16	23	29	1
Medicinare	19	22	17	20	17	3
Odontologer	17	21	15	26	21	—
Socionomer	30	24	10	16	17	5
Teknologer	11	28	13	27	17	4
Humanister	31	29	8	12	16	4
Jurister	8	20	17	20	33	4
Naturvetare	21	23	19	15	16	6
Samhällsvetare	17	23	16	19	25	1
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	53	24	13	4	3	3
S	31	33	15	10	11	1
Fp	20	25	10	22	21	2
C	7	24	7	41	21	—
H	8	22	15	21	32	2
Ingen pol. uppfattn.	17	24	22	10	17	10
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	18	25	15	19	20	4
1966	28	21	8	18	22	2
1965 och tidigare	18	26	15	18	20	3
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	20	23	15	17	22	3
Kvinnor	25	21	16	19	16	4

punkt. Varannan student tar avstånd från påståendet att reklamen ger värdefull och relevant information. Blott 19 procent instämmer.

Svarsmönstret från föregående fråga går igen. Kommunisterna är mest kritiska mot reklamen som informationsförmedlare. Den mest positiva gruppen är handelshögskoleiterna. Det kan förtjäna nämnas att av 278 tillfrågade kvinnor instämde blott 2 helt och hållet i påståendet att reklamen ger värdefull och relevant information.

Ovan har nämnts att ett av reklamens problem är att överhuvud bli observerad av presumtiva köpare. Det ligger därför i sakens natur att de rent uppmärksamhetsväckande inslagen ges stort utrymme i reklambudskapen. Som framgår av tabell 25 reagerar nästan varannan student med att instämma i påståendet att reklamen i allmänhet är påträngande och smaklös. 39 procent tar avstånd, medan 17 procent ställer sig tveksamma eller saknar uppfattning.

Det gäller här reklamens språkliga och estetiska sidor. Trots detta finner vi klara skillnader mellan olika gruppers svarsfördelningar. Kommunisterna och socialdemokraterna är betydligt mer kritiska än de borgerliga studenterna. Ekonomerna är bland de mest positiva. Till skillnad från övriga reklamfrågor finns inga signifikanta skillnader mellan männen och kvinnornas svarsfördelningar.

Den sista reklamfrågan behandlar reklamen som övertalare. Svaren ter sig intressanta med hänsyn till den genomslagskraft som utmärkt den amerikanske ekonomen J. K. Galbraiths teser om reklamen som ett av företagets viktigaste instrument att manipulera efterfrågan med. Forskningen erbjuder emellertid inget stöd åt den som instämmer i påståendet: reklamen får ofta folk att köpa vad de egentligen inte vill ha.

I likhet med de engelska och amerikanska undersökningar som har genomförts avser frågan hur respondenterna tror att *andra* människor påverkas av reklambudskapen. Att fråga huruvida de svarande själva ofta övertalats av reklamen att göra oöverlagda köp bedömdes inte som meningsfullt.

Svaren i tabell 26 pekar på en hög tilltro till reklamen som över-

TABELL 26. Reklamen får ofta folk att köpa vad de egentligen inte vill ha. Procentuell fördelning av svaren på fråga 23.

Studentgrupper	Instämmer helt och med viss hället tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan		Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	29	32	15	13	7	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	14	33	17	18	16	1
Medicinare	33	28	18	8	9	4
Odontologer	21	51	11	7	7	3
Socionomer	49	21	14	14	1	—
Teknologer	24	34	20	14	4	4
Humanister	35	39	10	5	6	4
Jurister	25	25	20	21	8	3
Naturvetare	32	25	14	14	10	6
Samhällsvetare	27	30	17	18	6	3
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	63	17	6	3	5	6
S	32	37	16	12	3	0
Fp	30	38	15	11	6	1
C	14	42	11	23	5	5
H	25	28	17	18	9	2
Ingen pol. uppfattn.	23	28	19	8	9	14
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	31	32	14	15	5	2
1966	33	30	16	11	10	0
1965 och tidigare	28	32	15	12	7	5
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	25	31	16	17	8	3
Kvinnor	37	33	12	11	4	4

talare. 61 procent av samtliga studenter anser att reklamen ofta får folk att köpa vad de egentligen inte vill ha. Observera ordet ”ofta” som ger påståendet skärpa.

Hur skall nu denna stora tro på reklamens övertalningsförmåga och pessimistiska syn på medmänniskornas motståndskraft förklaras? Gissningsvis spelar följande förhållanden in. För många studenter verkar det rimligt att anta att när folk dagligen och stundligen omges av reklam kan de inte undgå att bli påverkade. Och varför skulle företagen satsa så många miljoner på reklam, om denna ej vore ett effektivt instrument att övertala konsumenterna att köpa deras varor? I den populära debatten är det närmast ett axiom att reklamen är ett manipulationsredskap.¹

När det gäller olika studentgruppers inställning kan noteras att humanisterna tror mest och ekonomerna minst på reklamens övertalningsförmåga. Inga skillnader föreligger mellan socialdemokrater och folkpartister. Männen är mer skeptiska än kvinnorna.

Slutligen skall här göras några sammanfattande kommentarer till reklamfrågorna. Reklam är ett totalbegrepp för tusentals och åter tusentals kommersiellt motiverade budskap; från simpla upprepan- den av namnet på varumärken till ambitiösa tekniska beskrivningar. Detta hindrar dock inte studenterna att uttala uppfattningar om reklamen. Mycket tyder på att reklamen är en företeelse som man tar ställning till som totalitet. Av de fyra frågorna är två av kunskapskaraktär. I princip går det att med forskningens hjälp klarlägga om reklamen fördyrar varorna och om reklamen ofta får folk att köpa vad de egentligen inte vill ha. På som det brukar heta ”vetenskapens nuvarande ståndpunkt” är dock inga slutsatser i dessa frågor möjliga. Detta hindrar emellertid inte majoriteten av studenter att ta ståndpunkt. De två övriga reklamfrågorna — om informationsinnehållet respektive uttryckssättet — är direkt inriktade på tyckande.

En hel rad svarskombinationer är i princip konsistenta. Det är inget motsägelsefullt i att t.ex. vara tveksam om att reklamen fördyrar varorna, instämna i att den ger god information, instämna i

¹ Se t.ex. Tage Erlander, Konsumenterna och blandekonomin, Affärsvärlden/Finanstidningen, 50/1968.

att den är vulgär och ta avstånd från att den manipulerar konsumenterna. Det är ju fråga om fyra olika aspekter; reklamens ekonomiska effekter, reklamens informationsinnehåll, reklamens estetiska sidor och reklamens kommunikationseffekter. — Ett studium av olika gruppers svar visar att det tydligen finns de som är allmänt positiva respektive negativa till reklamen och genomgående svarar i konsekvens härmed.

Humanisterna anser till 69 procent att reklamen fördyrar varorna, till 60 procent att den är påträngande och smaklös och till 74 procent att den ofta får folk att köpa vad de egentligen inte vill ha. Motsvarande procenttal för ekonomerna är 38, 31 och 47.

Att humanister är allmänt negativa till reklam medan ekonomerna är mer positiva torde stämma med mångas förutfattade meningar. Likaså verkar det naturligt att socialisters och högerstudenters syn på reklamen skall skilja sig åt. Däremot är det inte lika uppenbart varför de kvinnliga studenterna är mer reklamkritiska än de manliga.

Miljöförstöring

På senare tid har miljöfrågorna tilldragit sig ett växande intresse. Helt naturligt har ungdomen särskilt skrämts av de hotfulla framtidsperspektiv som öppnas av en fortsatt förödelse av jord, vatten och luft. I en nyligen utkommen SNS-skrift ges en översikt över fakta och förslag i svensk miljödebatt.¹ De som önskar en fyllig bakgrundsinformation till de frågor som behandlas i det följande hänvisas till denna skrift.

Då det gäller folks inställning till miljöproblemen är det främst två aspekter som intresserar företagen, ”syndabocksfrågan” och ”betalningsfrågan”.

Näringslivet, och då särskilt industrin, framstår som en viktig nedsmutsare av luft och vatten. När företagen förebrås för detta svarar de regelbundet att de håller sig inom de regler som utstakas

¹ Erik Dahmén: *Sätt pris på miljön*. Samhällsekonomiska argument i miljöpolitiken, 1968.

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

av lagar och förordningar. Det tillhör undantagen att ett företag inte lojalt följer direktiv utfärdade av hälsovårdsnämnder, vattendomstolar och andra offentliga organ. Många företag kan peka på att de på eget initiativ satsat hårt på miljövård och därvid visat större miljöansvar än de kommuner där deras rörelse är förlagd. Företagens problem är att de flesta miljöskyddande åtgärder som avfallsrening, bullerisolering etc. är kostsamma. Den som visar större omsorg om miljön än konkurrenterna kommer i ett kostnadsmissigt underläge.

Ur näringslivets synvinkel är det alltid myndigheterna, som måste bära det yttersta ansvaret för miljövården. Skapar näringslivet intolerabla miljöförhållanden är det givna korrektivet en skärpning av de regler som begränsar företagets handlande. Det är dock av vikt att myndigheterna har förståelse för företagets behov av långsiktig planering och undviker ryckiga åtgärder. Vidare önskar man naturligtvis från näringslivshåll att hänsyn tas till att svensk industri i stor utsträckning säljer på internationella marknader, där konkurrenterna kanske inte belastas i samma utsträckning.

Vissa företag anser att de får bära skulden för miljöförstöring som andra orsakar. Ett typexempel är nedskräpning med emballage. När kampare och andra lämnar efter sig skräp i naturen har vissa företag kommit i skottgluggen som medansvariga. Företagens kritiker menar att den som tillverkar och säljer engångsemballage ytterst "orsakar" den fula och farliga nedskräpningen. Tusentals människor och djur skär sig varje år på bortslängda plåtburkar och glasflaskor.

I SNS-enkäten ägnades två frågor åt miljöproblemen:

Industrin har större ansvar än de lagstiftande organen för den tilltagande miljöförstöringen (fråga 24);

Tillverkare av engångsglas bör bidra till att täcka de ökande renhållningskostnaderna (fråga 11).

Fråga 24 ingick i splithalf-arrangemanget. Varannan student ställdes inför ovanstående formulering. Den övriga hälften av respondenterna fick ta ställning till påståendet "De lagstiftande organen har större ansvar än industrin . . .". Som närmare beskrivs på

TABELL 27. *Industrin har större ansvar än de lagstiftande organen för den tilltagande miljöförstöringen. Procentuell fördelning av svaren på fråga 24.*

Studentgrupper	Instämmert helt och hället	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	15	13	23	19	23	7
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	11	9	20	27	31	3
Medicinare	9	15	17	21	33	4
Odontologer	21	11	24	10	25	10
Socionomer	23	13	19	18	24	4
Teknologer	16	10	24	22	23	6
Humanister	18	13	26	18	20	6
Jurister	21	14	10	25	27	3
Naturvetare	17	18	15	14	23	14
Samhällsvetare	10	13	28	20	22	7
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	21	22	18	23	10	5
S	16	15	29	18	18	4
Fp	12	17	20	20	26	5
C	11	9	38	25	12	5
H	14	9	22	20	30	4
Ingen pol. uppfattn.	20	8	20	11	20	22
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	16	10	25	18	21	9
1966	20	19	15	23	16	6
1965 och tidigare	13	13	23	19	25	6
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	15	12	20	22	25	5
Kvinnor	12	14	30	16	17	11

s. 152 finns skäl att anta att svarsfrekvenserna i någon utsträckning kan ha påverkats av vilket subjekt som nämns först.

Nära en tredjedel av studenterna är tveksamma eller deklarerar ”ingen uppfattning” i ansvarsfrågan (tabell 27). Drygt 40 procent tar avstånd från påståendet att industrin har större ansvar än de lagstiftande organen, medan knappt 30 procent instämmer.

Vi har här att göra med en fråga där svaren inte följer några entydiga skol- eller politiska mönster. Jurister och socionomer, som i så många andra fall återfinns på var sin ytterflygel, har mycket lika svarsfördelningar på ansvarsfrågan. Variationerna mellan olika skolor och fakulteter liksom mellan olika politiska grupper är små.

Den andra miljöfrågan är ganska intrikat. För det första kan den tänkas innebära att bruket av engångsglas medför högre renhållningskostnader än om returglas vore regel, vilket inte behöver vara givet. För det andra att tillverkarna av engångsglas inte kan (eller kommer att) vältra över samtliga renhållningspålagor på hushållen. Dessa vagheter har dock inte uppammat någon större tveksamhet hos studenterna. Blott 13 procent har, som framgår av tabell 28, underlåtit att ta ställning för eller emot.

Svarsfördelningarna kan te sig något förbryllande. Ovan nämndes att mindre än en tredjedel av samtliga studenter tycker att industrin har större ansvar än de lagstiftande organen för den tilltagande miljöförstöringen. Cirka två tredjedelar instämmer där- emot, som framgår av tabell 28, i att tillverkare av engångsglas bör bidra till att täcka de ökande renhållningskostnaderna. Man kan nu undra om det inte är ologiskt att — som många studenter gör — anse att den part som har mindre ansvar skall betala för eventuell nedskräpning. Emellertid innebär det ingen inkonsekvens att tycka att de lagstiftande organen har mer ansvar för ett förhållande än en annan part, men att den senare parten ändå skall bära kostnaderna för att få en bättre ordning till stånd. De lagstiftande organens försummelse kan ju anses ligga i att de inte utfärdat påbuden om den andra partens betalningsskyldighet.

En klar skillnad föreligger mellan kommunist sympatisörernas och högerstudenternas svarsfördelningar. Den förra gruppen in-

TABELL 28. *Tillverkare av engångsglas bör bidra till att täcka de ökande renhållningskostnaderna. Procentuell fördelning av svaren på fråga 11.*

Studentgrupper	Instämmer helt och hållet	med viss tvekan	Tveksam	Tar avstånd med viss tvekan	absolut	Ingen upp- fattning
Samtliga studenter	48	17	9	7	16	4
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>						
Ekonomer	42	20	14	2	16	5
Medicinare	58	13	6	3	17	2
Odontologer	44	18	7	7	22	1
Socionomer	52	14	11	8	11	4
Teknologer	46	15	11	8	19	2
Humanister	49	19	9	3	15	5
Jurister	40	17	5	16	20	3
Naturvetare	57	21	3	3	12	4
Samhällsvetare	45	13	12	11	17	3
<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>						
Vpk	77	16	5	—	2	—
S	58	16	4	9	8	4
Fp	49	17	9	9	14	1
C	45	23	7	3	18	5
H	39	12	13	8	26	2
Ingen pol. uppfattn.	38	26	6	0	16	13
<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>						
1967 och senare	46	18	9	8	17	3
1966	50	16	5	9	18	2
1965 och tidigare	49	16	10	6	15	5
<i>Studenterna efter kön</i>						
Män	51	16	7	7	16	2
Kvinnor	45	19	10	5	16	5

stämmer till över 90 procent i att tillverkare av engångsglas bör betala renhållning. Varannan högerstudent är av denna mening. För övriga partier ligger andelen instämmare omkring två tredjedelar.

Svarsfördelningarna i tabell 28 mellan olika skolor och fakulteter uppvisar i de flesta fall inga signifikanta skillnader.

Sammanfattningsvis kan slås fast att miljöförstöringen utgör ett problemområde där studentopinionen kan karakteriseras som ganska homogen.

Skoleffekt kontra partieffekt

I det föregående har vi flera gånger diskuterat hur svaren varierat med hänsyn till studenternas skoltillhörighet respektive partisympatier. Svaren på vissa frågor kan karakteriseras som klart partibundna. I några fall har svaren från en eller flera skolor starkt avvikit från vad som vore att vänta med hänsyn till partistrukturen inom skolan. Med hänsyn till att grupperna skulle bli mycket små har ingen samtidig uppdelning på skola och parti redovisats. Att t.ex. spalta upp enkätens 62 kommunister på olika skolor vore en statistisk meningslöshet. Å andra sidan vore det otillfredsställande om inte någon av enkätmateriallets illustrationsmöjligheter utnyttjades. I det följande skall därför ett exempel ges på en mer detaljerad analys av skol- kontra partieffekt.

De grupper som har granskats är folkpartister vid Handelshögskolan och Socialhögskolan samt socialdemokrater vid Handelshögskolan. Antalet svarande studenter i grupperna är i nämnd ordning 37, 18 och 21. För att enkelt kunna jämföra de olika gruppernas svarsfördelningar på en viss fråga, har vi räknat fram genomsnittssvar på grundval av följande poängvärden för svarsalternativen:

Instämmer helt och hållet	+ 2
Instämmer med viss tvekan	+ 1
Tveksam	0

Tar avstånd med viss tvekan — 1

Tar absolut avstånd — 2

Dessa genomsnittssvar återges i diagram 1 och 2. Innan kurvorna kommenteras bör diagrammen introduceras. På den vågräta axeln anges en skala från + 2 till — 2. Efter den lodräta axeln återges samtliga påståenden. I en del fall har påståendena omformulerats till negationer. På så sätt har ett instämmande genomgående fått karaktären av negativism till näringslivet. Ju längre till vänster ett genomsnittsvärde ligger desto mer företagsnegativt är det. De olika gruppernas svar har följande markering:

den genomsnittlige folkpartisten vid Handelshögskolan = hel-
dragen linje;

den genomsnittlige folkpartisten vid Socialhögskolan = strec-
kad linje;

den genomsnittlige socialdemokraten vid Handelshögskolan =
punkterad linje.

Vad visar nu diagram 1? Den genomsnittlige folkpartisten vid Socialhögskolan ligger längst till vänster. Den genomsnittlige socialdemokraten vid Handelshögskolan visar i dessa ämnen större förståelse för näringslivet än den genomsnittlige folkpartisten vid Socialhögskolan. Längst till höger återfinns den genomsnittlige folkpartisten vid Handelshögskolan. Det är denna ordning som inspirerat till diagramrubriken "Skolan viktigare än partiet?" Diagram 1 pekar alltså på förekomsten av en skoleffekt. Folkpartisterna vid Socialhögskolan är i dessa frågor klart "radikalare" än partikamraterna vid Handelshögskolan. I vilken utsträckning var den förra gruppen "radikalare" redan vid de högre studiernas början? Var det kanske som en följd av sin "radikalism" de attraherades av Socialhögskolan? Har "vänstervridningen" accentuerats under studiernas gång? Är ekonomerna mer moderata därför att de har mer insikt i de problem som frågorna berör? Jämför medicinarnas inställning till förstatligandet av läkemedelsindustrin (s. 58). Tyvärr har vi inget underlag för att kunna besvara dylika frågor.

På vilka punkter är då Socialhögskolans folkpartister "radika-

DIAGRAM 1. Skolan viktigare än partiet?

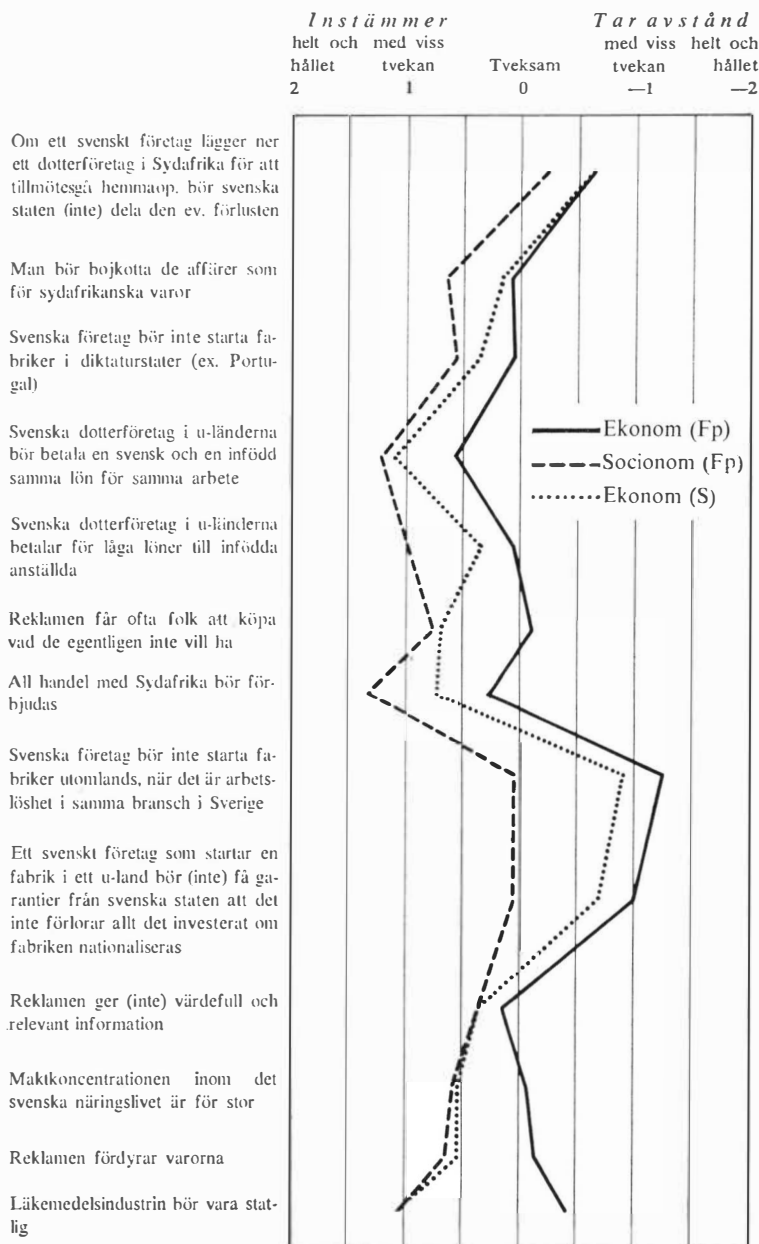
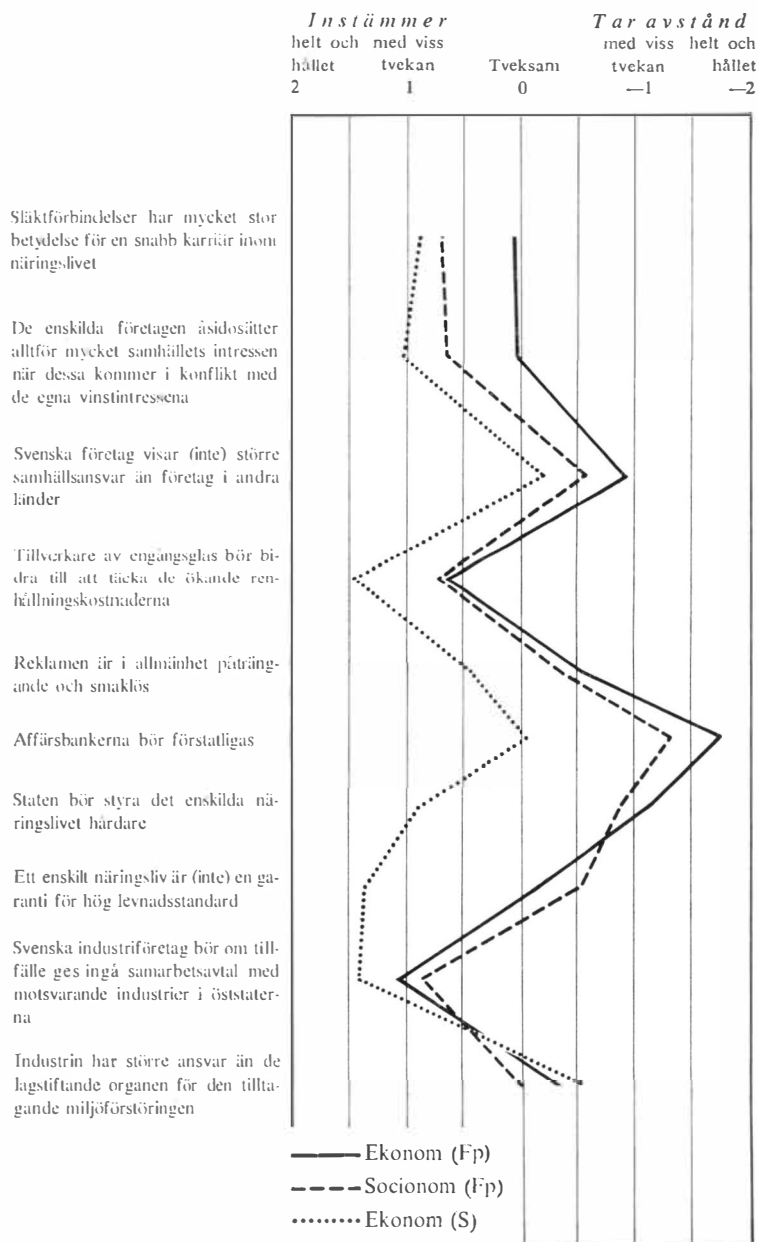

DIAGRAM 2. *Partiet viktigare än skolan?*

lare” än Handelshögskolans socialdemokrater? Som framgår av diagrammet är några nyckelord Sydafrika, u-länder, miljö och reklam.

För huvudparten av påståendena i diagram 2 ligger den genomsnittlige socialdemokraten vid Handelshögskolan längst till vänster, den genomsnittlige folkpartisten vid Socialhögskolan i mitten och den genomsnittlige folkpartisten vid Handelshögskolan längst till höger. Följaktligen är diagramrubriken i detta fall ”Partiet viktigare än skolan?” Nyckelord: förstatligande och styrning av näringslivet.

En kontrollundersökning

Den föregående redovisningen av stockholmsstudenternas inställning till näringslivet initierar osökt dessa tre kommentarer:

1. Vilken roll spelar egentligen påståendenas formulering? Enkäten visar att 17 procent av samtliga studenter instämmer i påståendet ”Affärsbankerna bör förstatligas” (tabell 21). Inte mindre än 47 procent instämmer däremot i påståendet ”Läkemedelsindustrin bör vara statlig” (tabell 22). Vi har kommenterat dessa svar som om de reflekterade en olikartad inställning till förstatligande av de två branscherna. Man kan emellertid ställa frågan om inte de skilda formuleringarna påverkat svaren. Det innebär ju en kraftigare formulering att bruka verbet förstatliga än adverbet statlig. Som tidigare nämnts har flera formuleringar testats genom ett s.k. splithalf-förfarande utan att några klara tendenser kunnat beläggas (s. 56). Trots detta kvarstår viss tvekan.
2. Inför varje studentsvar kan man fråga efter andra gruppers inställning. Hur skiljer sig studenterna från förvärvsarbetande ungdomar, från den medelålders befolkningen etc?
3. Inför varje studentuppfattning om näringslivet kan man undra hur andra samhällsföreteelser skulle bedömas. Folk kanske är

TABELL 29. *Läkemedelsindustrin... Procentuell fördelning av svaren på SIFO:s veckobussar och SNS enkät.*

	Instämmer helt och med viss hållet tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan		Ingen upp- fattning
<i>Hela befolkningen</i>						
bör förstatligas ¹	48	12	13	6	15	7
bör vara statlig ²	43	17	15	9	13	4
<i>Stockholmsstudenterna</i>						
bör vara statlig	35	12	9	12	25	7

¹ Veckobuss B 839 23/9 1968² Veckobuss B 840 30/9 1968TABELL 30. *Affärsbankerna... Procentuell fördelning av svaren på SIFO:s veckobussar och SNS enkät.*

	Instämmer helt och med viss hållet tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan		Ingen upp- fattning
<i>Hela befolkningen</i>						
bör vara statliga ¹	16	12	22	8	30	12
bör förstatligas ²	11	9	16	14	39	11
<i>Stockholmsstudenterna</i>						
bör förstatligas	13	4	9	8	59	7

¹ Veckobuss B 839 23/9 1968² Veckobuss B 840 30/9 1968

lika kritiska mot fackföreningarna, Kooperationen, undervisningsväsendet etc.?

För att i någon mån få dessa kommentarer empiriskt belysta beslöt vi att utnyttja SIFO:s omnibusundersökningar. En s.k. veckobuss omfattar ca 600 besöksintervjuer med ett slumpmässigt urval personer i åldern 18—80 år bosatta över hela riket. Intervju-

STUDENTERNA OM NÄRINGSLIVET

TABELL 31. *Maktkoncentrationen är för stor . . . Procentuell fördelning av svaren på SIFO:s veckobussar och SNS enkät.*

	Instämmer helt och med viss hållet tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan		Ingen upp- fattning
<i>Hela befolkningen</i>						
inom fackförenings- rörelsen ¹	25	15	19	12	17	13
inom det svenska näringslivet ²	34	17	17	9	11	12
<i>Stockholmsstudenterna</i>						
inom det svenska näringslivet	24	21	15	18	16	7

¹ SIFO:s veckobuss B 839, 840 23/9, 30/9 1968

² SIFO:s veckobuss B 840, 841 30/9, 7/10 1968

Påståendena löd: Maktkoncentrationen inom fackföreningsrörelsen (inom det svenska näringslivet) är för stor.

erna ägde rum månadsskiftet sept./okt. 1968. Svarskort användes¹

I tabellerna 29 och 30 har svaren på socialiseringsfrågorna i veckobussarna sammanställts med SNS studentenkät (jfr tabell 21 och 22). Vi skall avstå från att hårdra olika skillnader i procent-satser. När det gäller tabell 29 kan dock konstateras att de två formuleringsalternativen ger ungefär samma svarsfördelningar. En ansevärd del av den vuxna befolkningen uttalar sig för en socialisering av läkemedelsindustrin. Liksom bland studenterna är det bland hela befolkningen en minoritet som är för en socialisering av affärsbankerna.

I tabell 31 återges svaren på frågorna om maktkoncentration. Som synes representerar fackföreningsrörelsen en ytterligare samhällsinstitution. SIFO-påståendena riktades till två veckobussar, dvs. 1 200 personer. Enligt SIFO finns en viss skillnad i den vuxna befolkningens inställning till maktkoncentrationen inom närings-

¹ För ytterligare information om veckobussens undersökningsform se Hans L. Zetterberg, System veckobuss, Sociologisk forskning, årg. 4 (1967) nr 3 (september).

TABELL 32. *I alltför hög grad före samhällets intressen sätter . . . Procentuell fördelning av svaren på SIFO:s veckobussar och SNS enkät.*

	Instämmer helt och med viss hället tvekan		Tveksam	Tar avstånd med viss absolut tvekan		Ingen upp- fattning
<i>Hela befolkningen</i>						
LO medlemmarnas inkomstintressen ¹	14	17	27	12	16	14
de enskilda företagen de egna vinstintressena ²	35	19	13	11	13	9
<i>Stockholmsstudenterna</i>						
de enskilda företagen de egna vinstintressena	24	23	17	14	12	10

¹ SIFO:s veckobuss B 840, 841 30/9, 7/10 1968

² SIFO:s veckobuss B 839, 840 23/9, 30/9 1968

Påståendena löd: LO sätter medlemmarnas inkomstintressen (de enskilda företagen sätter de egna vinstintressena) i alltför hög grad före samhällets intressen.

livet respektive fackföreningsrörelsen. Man är något mer kritisk till näringslivet.

I tabell 32 är det uppfattningarna om företagens och landsorganisationens egoism som redovisas. SIFO-påståendena riktades till två veckobussar om sammanlagt 1 200 personer. Den högre uppskattningen av LO är enligt SIFO faktisk.

Sammanfattningsvis tyder vår anspråkslösa kontrollundersökning på, att själva formuleringen av de återgivna påståendena spelar mindre roll, att studenterna möjligen uppskattar näringslivet något mer än den vuxna befolkningen i övrigt och att allmänheten har en något mer kritisk inställning till näringslivet än till fackföreningsrörelsen.

Efterskrift

En till synes ny politisk kraft har under senare år vuxit fram och fått stor publicitet: studentoppositionen. Några händelser från 1968 får illustrera dess betydelse. Paris studenter var nära att lyckas med vad ingen politisk motståndargrupp förmått: att bringa president de Gaulle på fall. Genom sin uppslutning bakom senator Eugene McCarthys primärvalskampanj blev några tusental studenter en central faktor i det demokratiska partiets nomineringsprocess. Demonstrerande studenter i Mexico City satte sommarolympiaden på spel. Till och med i vår egen — även i detta avseende dock relativt lugna — vrå av världen hade studentuppträden visst inflytande på såväl utbildningspolitik som idrottsutbyte.

I ett historiskt och globalt perspektiv är det inget nytt med studerande ungdom som rubbar de äldres politiska cirklar. Många länders historia rymmer episoder där studenter har spelat en viktig roll. Vissa stater i Sydamerika och Asien har alltid haft en särskilt hög frekvens av dylika episoder. Det nya och särpräglade med dagens studentopposition är dels att den samtidigt gör sig hörd över hela världen, dels att den uppträder i en rad högt utvecklade länder, där den akademiska ungdomen hittills stått främmande inför samhällsengagemang baserat på militant massuppträdande.

Studentoppositionen har många rent paradoxala inslag. Om vi håller oss till Sverige har under 1900-talet en enastående social och ekonomisk utveckling ägt rum. De demokratiska institutionerna har successivt reformerats. Tidigare eftersatta grupper har med fredliga och demokratiska metoder kämpat sig till ett avgörande inflytande på samhällsutvecklingen. Studenterna är ingen eftersatt grupp. De tillhör välfärdssamhällets mest privilegierade invånare. Ändå anser de sig berättigade att lansera kampmetoder som varit väsensfrämmande för fackföreningsrörelsen, Kooperationen och andra organisationer som med framgång verkat för de eftersattas sak. Så här presenterar en licentiand i statskunskap studentrevolterernas resonemang:¹

¹ Erik Furumark, Studentrörelsen — den nya internationalen?, Nya Perspektiv 4/1968.

Att studentrörelsen arbetar utomparlamentariskt betyder att den inte ser något partipolitiskt alternativ som motsvarar dess krav, och att en av dess vägledande principer säger att den makt som kan förvandla samhället endast kan växa underifrån. Att inskränka sig till legala aktioner skulle vara att döma sig själv till maktlöshet. Om man tog legaliteten som riktmärke skulle man bara agera utifrån motståndarens villkor, dvs. underkasta sig det bestående samhällets uppfattning om vilka aktionsformer som är riktiga.

Många bedömare menar att studentrörelsens framträdande bidragit till eller rent av medfört en kris för den västerländska, borgerliga demokratin. Beträffande demokratin finner man en punkt hos rörelsen som genast träder i förgrunden: utan socialism ingen demokrati.

Av citatet framgår också att den västliga studentoppositionen inte anses passa in i det etablerade partimönstret. Detta följer av att studenterna opponerar mot *alla* maktgrupper i samhället. Det må vara Arbetsgivarförningens styrelse, LO:s representantskap, Försvarsstaben eller Statsrådsberedningen. Enligt en vanlig tes drivs dessa maktgrupper till samarbete. En gruppgemenskap för makteliten uppstår. Den politiska demokratin blir en skendemokrati.

Ett ytterligare skäl varför det är svårt att sätta partietikett på studentoppositionen är dess avsaknad av konkret program. Inte ens de studenter som ledde anstormningen mot den femte republiken kunde peka på vad de ville ersätta det nuvarande systemet med. En god illustration härtill erbjuder följande replikväxling mellan en gammal och en ung salongsrevolutionär:¹

Sartre: Vad många människor inte förstår är att ni inte har försökt utarbeta ett program och ge er rörelse en struktur. De förebrår er att ni river ner allt utan att veta — eller i varje fall utan att säga — vad ni vill sätta i stället för vad ni river ner.
Cohn-Bendit: Precis! Alla människor skulle bli mycket lug-

¹ Ur ett samtal i *Nouvel Observateur* 20 maj 1968 sådant det återgivits i *Ord & Bild* 5/1968.

nare, Pompidou först och främst, om vi grundade ett parti och kungjorde: "Det här är människorna som står bakom oss, det här är våra mål och det här är de metoder med vilka vi tänker nå dem..." Då skulle man veta vad man hade att göra med och kunna bygga upp en front emot oss. Man skulle inte längre stå inför "anarki", "oordning", "okontrollerbara utbrott".

Men styrkan i vår rörelse ligger just i att den stöder sig på en "okontrollerbar spontanitet". Uppenbarligen har vi i dag två möjligheter. Den första består i att samla ihop fem personer med en hyggligt fungerande politisk skolning och be dem formulera ett program, ställa upp realiserbara krav som också verkar väl motiverade, och säga: "Detta är studentrörelsens ståndpunkt, gör nu vad ni vill!" Det vore den falska lösningen. Den andra möjligheten är att göra totalsituationen begriplig. Jag tror inte det är möjligt att skapa en sådan insikt hos samtliga studenter eller ens hos samtliga demonstranter. Men det räcker att en stor del av dem förstår. För att uppnå detta måste man avstå från att genast skapa en organisation och lägga fast ett program. Det skulle ofrånkomligen bara verka förlamande. Rörelsens enda chans är just denna oordning som tillåter folk att tala fritt och som till slut kan frambringa en form av "självorganisation". Till exempel måste man nu avstå från de stora, spektakulära massmötena. I stället måste man försöka skapa arbets- och aktionsgrupper. Och det var det vi försökte göra i Nanterre.

Den västliga studentoppositionen har sin egen tankevärld där fransmannen André Gorz och tysk-amerikanen Herbert Marcuse är de stora profeterna. De praktiska politiker som blivit mångas förebild är Fidel Castro, Ho Chi-minh och Mao Tse-tung. Något av en idolställning tillkommer den under revolutionsförberedelser i Bolivia dödade Che Guevara. I ideologiskt hänseende är det alltså fråga om en vänsterrörelse.

Men en riktningsangivelse med bruk av vänster- och högerbegreppen blir som bekant relativ. Från sovjetkommunistisk syn-

punkt är studenternas inspiratörer falska profeter. Särskilt utmanande inslag i läran är förringandet av klasskampens betydelse, bannstrålarna mot det industriella konsumtionssamhället och tesen att upplysta intellektuella — och inte strängt organiserade arbetar-massor — skall börja att störta det gamla samhället.

Den studentrörelse som här presenterats engagerar aktivt blott en liten del av studenterna. I SNS-undersökningen av stockholms-studenterna återfinns de av allt att döma bland de åtta procenten kommunistympatisörer. Som tidigare påpekats verkar inte de som avstått från att deklarerera politisk sympati att vara några samhälls-omstörtare. Numerärt sett utgör de kristna studenterna, de konser-vativa studenterna, de aktivt idrottande studenterna och många fler kategorier mer betydelsefulla ”studentrörelser”. Det ligger nära till hands att fråga hur det kommer sig att den nya student-vänstern varit mäktig att i så stor utsträckning dra till sig uppmärk-samheten. Svaret är flerfaldigt.

För det *första* har vi den av Segerstedt skisserade utvecklingen från universitet via multiversitet till megaversitetet. Om en så pass anse-nlig styrka som tusen studenter ockuperar en byggnad i Stock-holm väcker detta stort uppseende. I relativa termer innebär hän-delsen dock blott att en minoritet på 2—3 procent av huvudstadens studenter ägnar sig åt biaktiviteter. Den våldsamma studentexpansionen har i dubbel mening givit studentrörelsen inflytande. Mega-versitetets studentmassor har givit absolut tyngd åt relativa mino-riteter. Vidare har det gamla undervisningssystemet brutit samman under studentanstormningens tryck och därmed skapat grogrund för missnöje.

Ett *andra* skäl till att studentrörelsen i flera fall haft sådan fram-gång är att den lyckats aktivera stora grupper odeciderade studen-ter. Den har tagit ledningen i kampen mot universitetsbyråkrati och föråldrade undervisningsmetoder. När incidenter uppstått vil-ka resulterat i diciplinåtgärder eller fysiskt våld har studentlojaliteteten visat sig stark; de moderata kamraterna har strömmat till undsättning. Martyrer har som bekant alltid haft en central uppgift vid olika slags omvälvningar. SNS-undersökningen visar att många studenter från alla partier och skolor har bestämda åsikter ifråga

om handelsbojkotter, nedskräpning, reklam etc. De är därmed potentiella efterföljare till den som tar för dem lockande initiativ i just dessa frågor.

För det *tredje* är studentprotesterna — med spektakulära och viktiga undantag — en anhopning upptåg och därmed rena kvasihändelserna. De dramatiska yttringarna och det förmodade djupsinnet har emellertid fångslat massmedia. Studenterna har också visat sig ha en utomordentlig förmåga att skapa goda relationer med massmedia. I och med att små episoder av TV och tidningar behandlas som viktiga nyheter framstår de också så småningom som viktiga nyheter.

Vänsterstudenterna har i växande grad börjat angripa företagen. Deras medel har bl.a. varit tidningsinsändare, antagande av resolutioner vid möten, demonstrationer utanför det misshagliga företagens anläggningar och i några fall "ockupation" av lokaler tillhöriga företag. Aktiviteterna har som regel givits stor publicitet. Detta har fokuserat företagets intresse på de vänsterradikala studentgrupperna. Något som dessa av allt att döma har uppskattat.

Från de berörda företagens synpunkt är det naturligtvis viktigt att noggrant följa vad som planeras mot dem. Det gäller att vara förberedd och ha funderat igenom vad som kan göras när en butik eller banklokal plötsligt är proppfull av folk som skanderar resolutioner. Mycket tyder på att studentvänstern är en expanderande rörelse som särskilt anger tonen. Företagsledarna har stor anledning att känna till vänsterargumentationen. I denna bok har följdriktigt en fyllig uppsats ägnats häråt.

Det gäller dock att inte förlora övriga ungdomsgrupper ur sikte. Det finns många tecken som tyder på att det i dag genom hela studentvärlden inklusive de yngre lärarna går en våg av misstänksamhet och aversion mot företagen. Några siffror från SNS studentenkät är en god illustration. Av Stockholms studenter *instämmer*

45 procent av samtliga

i att maktkoncentrationen inom det svenska näringslivet är för stor;

54	procent av samtliga		i att all handel med Sydafrika bör förbjudas;
47	„ „ „	„ „	de enskilda företagen alltför mycket åsidosätter samhällets intressen när dessa kommer i konflikt med de egna vinstintressena;
55	„ „ teknologerna	„ „	släktförbindelser har mycket stor betydelse för en snabb karriär inom näringslivet;
62	„ „ ekonomerna	„ „	tillverkare av engångsglas bör bidra till att täcka de ökande renhållningskostnaderna;
65	„ „ socionomerna	„ „	affärer som för sydafrikanska varor bör bojkottas;
53	„ „ högerstudenterna	„ „	reklamen fördyrar varorna;
68	„ „ folkpartisterna	„ „	reklamen ofta får folk att köpa vad de egentligen inte vill ha.

Av skäl som tidigare nämnts anser jag att företagsledningarna bör ta allvarligt på dylika siffror. Vi har att göra med en policy-uppgift som redan vuxit företagens informations- och PR-avdelningar över huvudet. Företagsledningarna måste själva engagera sig.

Det är av vitalt intresse för dem att inför studenterna — och sig själva — klargöra motiven till sitt beteende. Det svenska samhället har inte råd med att en stor del av den duktiga ungdomen, på grund av egna vanföreställningar och företagens bristande reformvilja, avstår från att söka sig en verksamhet inom näringslivet.

Radikala organisationer och opinionstidskrifter

Organisationer

Aktionsgruppen för fredstjänst, grupp som syftar till att skapa en aktivt krigförebyggande tjänstgöring i stället för militär tjänstgöring.

Alternativt samhälle, f.d. Alternativ jul, arbetar efter Konstfack-arrangemanget julen 1968 med en aktion mot cityplanen och bostadsbristen i Stockholm.

American Deserters Committee, aktionsorgan för de politiskt mest aktiva och radikala amerikanska desertörerna i Sverige. I stark konflikt med vissa svenska biståndsgupper.

Organ: *The Second Front Review*.

Amnesty International — svenska sektionen, en internationell organisation som verkar för frigivning av politiska fångar och för försvar av mänskliga fri- och rättigheter enligt FN:s rättighetsförklaring. Amnesty agerar i både öst, väst och den tredje världen för att

1. verka för de politiska fångarnas frigivning
2. hjälpa fångarnas familjer
3. bevaka politiska rättegångar
4. rapportera om förhållanden i fängelser
5. kräva att ingen utsätts för tortyr
6. yrka att dödsstraff för politiska brott avskaffas.

Arbetsgruppen för Afrikas befrielseörelser, anknuten till Väns-terns Ungdomsförbund i Stor-Stockholm. Arbetar för stöd åt befrielseörelser såsom FRELIMO, SWAPO, MPLA, ZANU m.fl.

Arbetsgruppen för stöd åt amerikanska Vietnamkrigsvägrare, sammanslutning som hjälper amerikanska krigsvägrare genom bistånd i utbildningsfrågor, arbetsförmedling, kontakt med övriga myndigheter, juridisk hjälp, kurser i svenska språket. Bildad av följande organisationer: Amnesty International, De förenade FNL-grupperna, Stockholmskonferensen om Vietnam, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, Svenska Kommittén för Vietnam, Svenska Tribunalkommittén, Sveriges Ungdomsorganisationers Landsråd, Unga Filosofer, Vietnamdagskommittén.

Arkiv Samtal, (f.d. Aktion Samtal), centrum för aktioner i miljöfrågor. Arkivet har pressklipp om den aktuella miljö- och medbestämmandebatten, samlar dokumentation om närmiljöaktioner och lånar ut sitt material till aktionsgrupper.

Bildaktivisterna, "fotografer som med bilden som vapen solidariskt med andra grupper arbetar för ett socialistiskt samhälle". Bildaktivisterna har gemensamt arkiv för negativ och kopior.

De förenade FNL-grupperna, bildades i april 1966 för att förena Vietnam- och FNL-grupper på olika orter i landet. Medlemskap innebär att man anslutit sig till målsättningen:

1. USA ut ur Vietnam
2. Stöd Vietnams folk på dess egna villkor
3. Bekämpa USA-imperialismen.

I april 1968 var 70 lokalgrupper anslutna.

Organ: Vietnambulletinen.

De socialdemokratiska Spanien-kommittéerna, bildade fr.o.m. 1964, främst inom SSU. Samverkar med Juventudes Socialistas de España.

Organ: Spanien-information.

Filmcentrum, intresseorganisation för produktion och distribution av icke-kommersiell film. Filmcentrum utger s.k. filmpamfletter och informationsbulletinen Rapport från Filmcentrum.

Folkets ateljé, politisk affischateljé skapad efter mönster av Atelier Populaire i Paris.

RADIKALA ORGANISATIONER

Föreningen för socialistisk kultur (FiSK), socialistisk förening för kulturarbetare. FiSK verkar genom möten, manifestationer, utställningar och aktionsgrupper med preciserade målsättningar. En arbetsgrupp inom FiSK är Aktionsgruppen för socialistiska teaterarbetare (ASTA). FiSK har lokalgrupper i Skåne, Göteborg-Borås, Luleå och Boden.

Kommittén mot nynazism och rasfördomar, bildad 1963 med syftet att genom opinionsmöten, uppvaktningar, konferenser etc. arbeta mot fascism och rasism. Tar ståndpunkt i många utrikespolitiska och enstaka inrikespolitiska frågor.

Latinamerikakommittén, bildad 1967 av svenskar och latinamerikaner i Stockholm med målsättningen att

1. stödja och solidarisera sig med de latinamerikanska antiimperialistiska befrielseörelserna och den kubanska revolutionen
2. råda bot på den ofta undermåliga svenska nyhetsförmedlingen från Latinamerika genom att sprida information. Samarbetar med latinamerikanska grupper i Lund och Uppsala och med Svensk-Cubanska föreningen.

Organ: Latinamerika: Information, dokumentation, en kvartals-tidskrift.

Medicinska hjälpkommittén för Vietnam, bildad efter mönster av en fransk aktion för att skaffa medel till inköp av sådan medicinsk materiel som begärs av Nordvietnams regering och FNL.

Nu-grupperna, "aktionsinriktad" sammanslutning, främst intresserad av u-landsproblem och miljövård. Ställde upp med egna listor i vissa valkretsar i 1968 års val.

Socialistiska förbundet, organisation bildad i syfte att ena arbetarörelsen ("Samling i mångfald i stället för splittring i enfald"). Dominerat av nyvänstern. Valsamarbete med vänsterpartiet kommunisterna 1968. 1.1.1969 ombildat till "Socialistiska institutet".

Socialistiska Institutet, f.d. Socialistiska förbundet, skall enligt sina stadgar:

1. Sammanställa fakta för agitation i huvudsakligen inrikespolitiska frågor och publicera pamfletter och skrifter kring dessa.

2. Upprätta ett arkiv av tidskrifter, rapporter och böcker om väsentliga inrikespolitiska frågor.
3. Anordna studiecirkelar och föreläsningsserier för att på marxistisk grund analysera den svenska kapitalismen.

Svenska Clartéförbundet, "Clartés syfte är att kritiskt undersöka vår tids sociala idéer, samhällsinstitutioner och kulturella grundvalar och bana väg för en socialistisk samhällsordning; att arbeta bland akademiker och andra intellektuella för att vinna dem för socialismen. Clarté är till sin verksamhet oavhängigt av varje politiskt parti och tar ej ståndpunkt i stridsfrågor mellan olika socialistiska organisationer. Med detta förbehåll arbetar Clarté med arbetarrörelsen mot kapitalismen." Clartés "oavhängighet" tar sig f.n. uttryck i att förbundet med samma förakt vänder sig mot socialdemokraterna och kommunisterna. De ledande clarteisterna är marxister-leninister (maoister).

Svenska Fredskommittén, löslig sammanslutning för samarbete med det 1949 bildade Världsfredsrådet.

Svenska kommittén för Greklands frihet, bildad 1967 av bl.a. Amnesty International, FPU, CUF, VUF, med målsättningen att

1. stödja alla strävanden att skapa ett demokratiskt, parlamentariskt styrelsesätt med fria val i Grekland
2. sprida upplysning om politiska, ekonomiska och sociala förhållanden i Grekland
3. söka förmå FN och andra internationella organ, Sveriges regering, riksdag och allmänhet att verka för ovannämnda syften. Kommittén samverkar med grekiska organisationer i Sverige och har lokalkommittéer på drygt 25 platser.

Svenska kommittén för Vietnam, bildades 1967 för att följa upp de beslut och rekommendationer som gjordes av Stockholmskonferensen om Vietnam. Förenar enskilda och organisationer bl.a. FPU, CUF, socialdemokratiska arbetarkommunen i Stockholm. Medlemskap innebär anslutning till målsättningen att

1. solidarisera sig med Nordvietnam (DRV) och Sydvietnams nationella befrielsefront (FNL) i deras kamp för nationellt oberoende, frihet och fred

2. markera sitt politiska och moraliska avståndstagande från militärjuntan i Saigon med dess förtryck, terrorismetoder och förakt för mänskliga rättigheter
 3. verka för en kraftfull politisk, ekonomisk och social insats från svensk sida för Nordvietnam (DRV) och FNL
 4. stödja den amerikanska oppositionen i dess kamp mot Johnson-regeringens angreppspolitik i Vietnam
 5. stödja amerikanska vietnamkrigsvägrare i deras krav på politisk asyl och en säkrad fristad i Sverige.
- Kommittén är partipolitiskt och religiöst obunden.

Sveriges socialdemokratiska studentförbund, "Förbundet vill verka för en samhällsutveckling i överensstämmelse med socialismens principer och vill bryta den akademiska isoleringen genom att bereda kontakt mellan de intellektuella och folkrörelserna." Förbundet ingår i SAP men står åsiktsmässigt till vänster om partiet. Organ: Libertas.

Svenska Spanien-kommittén, samverkar med den Internationella kommittén för de mänskliga rättigheterna i Spanien. Målsättningen är att utveckla solidaritetsrörelsen i Sverige för den spanska motståndsrörelsen, dess medlemmar och familjer och för hela det demokratiska Spanien.

Svenska Sydafrikakommittén, bildad 1960. Bedriver information främst genom enskilda medlemmar, uppvaktar myndigheter, arrangerar möten. Samarbetar med en rad lokala sydafrikakommittéer.

Organ: Södra Afrika, utges av Sydafrikakommittén i Lund.

Sveriges Ungdomsorganisationers Landsråd (SUL), samarbetsorgan för svenska ungdomsorganisationer i internationella frågor. Landsrådet domineras av de politiska ungdomsförbunden (HUF, CUF, FPU, SSU) som i tur och ordning nominerar landsrådets ordförande. Landsrådet har tagit initiativ till bojkottaktioner mot sydafrikanska varor och har aktivt deltagit i diverse internationella upplysningskampanjer.

27 maj-rörelsen, studentrörelse bildad efter franskt mönster ("22 mars-rörelsen") i samband med kårhusockupationen med målsättning att stoppa Ukas-reformen och framdriva en radikal reform av universitetsväsendet.

Organ: 27 maj-bulletinen.

Totalvägrarna, grupp av värnpliktsvägrare med syfte att informera och propagera för totalvägran på socialistisk grund.

U-aktionen, aktionsgrupper för ökad hjälp till u-länderna på socialistisk grundval. U-aktionen driver studiecirkel och engagerar sig i enskilda aktioner, t.ex. mot ASEA:s deltagande i Cabora Bassa-projektet.

Organ: Frelimo-bulletinen.

Ungdomens Fredsförbund, milt radikal riksorganisation för fredsdiskussion och internationellt samarbete.

Organ: Unga Vägar.

Unga Filosofer, sammanslutning för dokumentation och kritiska studier i socialistisk anda.

Tidskrifter: Kommentar, Häften för Kritiska studier.

Vänsterns Ungdomsförbund, f.d. Demokratisk Ungdom, vänsterpartiet kommunisternas ungdomsorganisation med fristående ställning. Valsamverkade med moderpartiet 1968.

Organ: Stormklockan.

Tidskrifter

Arbetaren. Veckotidning, utgiven av Sveriges Arbetares Centralorganisation, den syndikalistiska fackorganisationen. Redaktör: Evert Arvidsson.

Black-Power-bulletinen. Utges av Scan-SNCC, skandinavisk filial till den militanta amerikanska negerorganisationen SNCC.

Clarté. Organ för studentförbundet Clarté. På senare år maoistiskt inriktad. Upplaga 3 000. Redaktör: Johan Mannerheim.

RADIKALA TIDSKRIFTER

Dialog. Teatertidskrift utgiven av en stiftelse. I redaktionen: Jonas Cornell, Lars Kleberg, Leif Zern.

Frihet. Organ för Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund. Redaktör: Bosse Ringholm.

Gnistan. Marxistiskt-leninistiskt (maoistiskt) organ. Redaktör: Nils Holmberg.

Häftet för Kritiska studier. Publikation med vetenskapliga ambitioner utgiven av Unga Filosofer. Redaktör: Roger Fjellström.

Kommentar. Tidskrift med främst utrikespolitiskt innehåll, utgiven av Unga Filosofer. Redaktör: Erik Eriksson.

Konkret. Allmänsocialistisk tidskrift med bred inriktning. Redaktör: Nordal Åkerman.

Latinamerika: information, dokumentation. Utgiven av Latinamerikakommittén.

Libertas. Organ för Sveriges Socialdemokratiska Studentförbund. Redaktör: Bengt Liljenroth.

Marxistiskt forum. Marxistiskt-leninistiskt (maoistiskt) organ. Redaktör: Bo Gustafsson.

Ny Dag. Veckotidning, organ för Sveriges kommunistiska parti. Redaktör: Per Francke.

Ord och Bild. Kulturtidskrift, på senare år alltmer vänsterinriktad. Redaktör: Lars Bäckström.

Puss. Politisk-pornografisk månadstidning. Redaktör: Lars Hillersberg.

Röda fanan. "Dubbel-maoistisk" tidskrift. Redaktör: Mats Andersson.

Socialistisk debatt. Teoretisk idé-tidskrift utgiven av VPK. I redaktionen: Lars Herlitz, Jörn Svensson, Per Olov Zennström.

Stormklockan. Organ för Vänsterns Ungdomsförbund. Redaktör:
Lorens Olsson.

Södra Afrika. Nyhetsbulletin utgiven av Sydafrikakommittén i
Lund.

Tidsignal. Veckotidning av allmän nyvänsterinriktning. Redaktör:
Bo Hammar.

Uttryck. Tidskrift om böcker och media utgiven av Bonniers. Redaktör: Marina Stenius Aschan.

Vietnambulletinen. Organ för de förenade FNL-kommittéerna, den mer vänsterorienterade av de båda vietnamorganisationerna.

Zenit. Nordisk tidskrift för den nya vänstern, tidigare syndikalistisk idé-tidskrift. Redaktör: Gunnar Olofsson.

Undersökningens uppläggning och genomförande

AV SIGVARD HERBER

Bakgrund

Den 19 mars 1968 anordnade SNS i Göteborg en av sina regelbundet återkommande studentkonferenser. De 27 deltagarna representerade de olika politiska studentförbunden. I slutet av konferensen följde en diskussion med rubriken "Ungdomsattityder till näringslivet". Tidigare hade man intervjuat deltagarna och resultatet av denna intervju låg till grund för diskussionen. Intervjuformuläret hade i hast utarbetats av docent Bengt Rundblad, Göteborgs universitet, och fil. lic. Göran Albinsson, SNS. Resultatet skulle enbart tjäna som underlag vid den kommande diskussionen och några vetenskapliga aspekter lades naturligtvis inte varken vid formuläret eller vid utfallet. Resultatet av undersökningen visade sig vara mycket intressant. Frågan om en större undersökning som dels skulle kartlägga detta område, dels testa vissa hypoteser om den akademiska ungdomens attityder till näringslivet väcktes.

Undersökningen

Den 9 april hade en nybildad arbetsgrupp sitt första sammanträde. Då diskuterades resultatet av undersökningen i Göteborg och uppläggningsplanerna för en större undersökning. Den nya undersökningen skulle enligt de planer som då fastslogs genomföras under våren innan sommaruppehållet skingrade de grupper som undersökningen berörde. Detta medförde att allt arbete med den måste göras

under stor tidspress. Den 24 april anordnade SNS en studentkonferens i Uppsala och vi fick där ett utomordentligt tillfälle att testa vårt intervjuformulär. Mellan den 24 april och 16 maj skedde en omarbetning av formuläret, populationen definierades slutgiltigt, stickprovsstorlek bestämdes och sampling genomfördes.

Population

Populationen definierade vi som de studenter som läsåret 1967/68 var inskrivna vid följande studentkårer i Stockholm:

- Handelshögskolans Studentkår (HHSS)
- Medicinska Föreningen (MF)
- Odontologiska Föreningen (OF)
- Socialhögskolans Studentkår (SS)
- Tekniska Högskolans Studentkår (KTHS)
- Universitetets Studentkår (SUS)

Stratifiering

Eftersom vi ville ha möjlighet att jämföra resultaten för de studerande vid en kår med resultaten för de studerande vid en annan kår var vi tvungna att stratifiera populationen. Varje studentkår utgör ett stratum med undantag av SUS, som delas upp i fyra strata motsvarande universitetets fyra fakulteter. Den ungefärliga storleken för delpopulationerna framgår av uppställningen s. 148.

Stickprovsstorlek

Bestämningen av stickprovets storlek vid en sociologisk undersökning är ju alltid en balansgång mellan å ena sidan den säkerhet man önskar vid de statistiska beräkningarna och å andra sidan

UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

kostnaden för undersökningen. Vid stratifierade undersökningar tillkommer ytterligare svårigheter. Vi ville nämligen dels ha ett värde för hela stickprovet, från vilket vi sedan kunde estimerat ett värde för hela populationen, dels ville vi ha möjlighet att jämföra resultaten för de olika strata sinsemellan. Den balansgång som tillkommer är att få stickproven för strata i ungefär samma storlek, samtidigt som man av beräkningstekniska skäl inte vill ha alltför många kvoter att laborera med när man bestämmer värdet för hela stickprovet. Vi bedömde att en någorlunda väl avvägd stickprovstorlek torde vara ca 100 per stratum. Detta skulle innebära följande:

Stratum	N	% av pop.	n:N	n
HHSS	1 300	3,4	1: 10	120
MF	1 600	4,0	1: 15	108
OF	500	1,3	1: 5	84
SS	800	2,1	1: 10	92
KTHS	4 700	12,0	1: 40	115
SUS-h	10 200	26,0	1: 80	128
j	2 600	6,7	1: 30	88
n	4 800	12,2	1: 40	119
s	12 700	32,3	1: 90	141
Summa	39 200	100,0		995

Sampling

Jag fick av de berörda studentkårerna tillstånd att gå in och sampla direkt från de magnetbandsregister som finns upplagda över kårens medlemmar. Sampling skedde helt maskinellt med hjälp av en datamaskin av typ Bull Gamma 30. Magnetbandsregistren är upplagda i folkbokföringsnummerordning. Med hjälp av slumpaltabell bestämde jag den första individen som skulle samplas och tog därefter var n:te individ i populationen, där n är beroende av stratats speciella kvot.

Utsändning

Den 16 maj var formulären färdigstencilerade, adresslapparna färdigtryckta på datamaskin och allt klart för utsändning. Den 17 maj var allt slutlevererat till posten. När vi sände ut vår första påminnelse den 5 juni hade vi fått in 666 svar. En andra påminnelse sändes den 25 juni till 186 personer, som då ännu ej hade svarat. Totalt fick vi in 860 svar. Bortfallet blev 11,5 procent.

Bearbetning

Varje formulär som återkommit till oss ifyllt har granskats och kodats. Data har överförts till hållremsa genom manuell stansning efter de kodade formulären. Denna hållremsa har sedan kontrollstansats före inläsning i datamaskin och konvertering till magnetband. Bearbetningen har gjorts med en elektronisk databehandlingsmaskin av typ RCA 501. De program som använts har skrivits speciellt för denna undersökning.

Bortfall

I urvalet ingick ursprungligen 995 studerande. Av dessa var 9 utomlands på längre tid (inkl. emigrerade) och 14 var ej möjliga att nå. Av de återstående 972 svarade 860 eller 88,5 procent. Bortfallet 11,5 procent fördelade sig på olika orsaker enligt följande:

Vägrade att medverka	0,6 %
Inget svar	10,9 %
	<hr/>
Summa	11,5 %

Bortfallet fördelade sig, som framgår av följande tabell, mycket ojämnt mellan de olika strata:

UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

	Svar		Bortfall		S:a T
	T	%	T	%	
HHSS	104	89,0	13	11,0	117
MF	98	92,5	8	7,5	106
OF	72	86,8	11	13,2	83
SS	84	93,3	6	6,7	90
KTHS	105	92,1	9	7,9	114
SUS-h	96	78,0	27	22,0	123
j	77	88,5	10	11,5	87
n	103	87,3	15	12,7	118
s	121	90,3	13	9,7	134
Samtliga	860	88,5	112	11,5	972

Största bortfallet redovisar humanisterna. Största svarsfrekvensen finner vi hos Socialhögskolans studentkår, Medicinska föreningen och Tekniska högskolans studentkår.

Vi har analyserat bortfallet med hjälp av de data som finns till hands:

	Genomsnittlig ålder (år)		Andel kvinnor (%)		Andel ej sv. medb. (%)
	Stickprov	Bortfall	Population	Bortfall	
HHSS	25,6	25,5	16	8	0
MF	25,4	23,1	28	50	0
OF	23,8	22,5	42	46	18
SS	25,7	24,2	63	100	0
KTHS	24,8	26,8	6	11	22
SUS-h	27,9	29,3	69	67	22
j	24,8	26,2	23	10	0
n	25,2	26,8	25	13	20
s	26,0	27,2	39	38	31

Resultatet av analysen är inte entydigt. Genomsnittliga åldern i bortfallet är genomgående lägre än den genomsnittliga åldern för stickprovet som helhet när det gäller fackhögskolorna med undantag av Tekniska högskolan. För universitetet gäller motsatsen.

Andelen kvinnor i bortfallet är genomgående större för fackhögskolorna med undantag av Handelshögskolan. Andelen kvinnor i bortfallet är genomgående lägre för universitetet. Intressant är förhållandet vid Socialhögskolan, där hela bortfallet består av kvinnor.

Andelen "ej svenska medborgare" i stickprovet vet vi ej. Bortfallet har vi dock analyserat och fått fram de värden som finns angivna i tabellen.

Av de svar vi inte fått in gäller 52,7 procent formulär A och 47,3 procent formulär B. (Angående formulären se nedan.) Inte heller här är resultatet entydigt. I fyra av de nio strata har vi fått fler formulär B än formulär A. I enkäten ingick 499 formulär A och 496 formulär B.

I bortfallet ingår även fyra svar, där mitt identifikationsbegrepp var utsuddat och svaren därigenom värdelösa.

Splithalf

Vi använde oss av splithalf-teknik för att undersöka om ordningsföljden i vissa frågor hade någon betydelse för slutresultatet. Detta gäller frågorna 1, 2, 7, 21 och 29.

Frågorna 10 och 24 har i formulär B fått motsatt innebörd mot vad de har i formulär A. (Formulär A återges i faksimil på s. 155 ff.)

Vi har vid beräkningarna använt oss av ett aritmetiskt medelvärde framräknat enligt följande:

Instämmer helt och hållet	+ 2
Instämmer med viss tvekan	+ 1
Tveksam	0
Tar avstånd med viss tvekan	— 1
Tar absolut avstånd	— 2

UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

Skalan är inte ekvidistant, varför det i princip är felaktigt att beräkna ett medelvärde på detta sätt. Detta hindrar dock inte att metoden ofta används.

Vi har även räknat ut ett ”medelvärde” på fråga 21, ”Vilket partis näringspolitik sympatiserar Du mest med?” Grupperingen har då skett från vänster till höger med följande värden:

	Form. A	Form. B
Vpk	+ 2	— 2
S	+ 1	— 1
Fp	0	0
C	— 1	+ 1
H	— 2	+ 2

Inte heller här är skalan ekvidistant.

Medelvärden för splithalf-frågor

Fråga	Medelvärde	
	Form. A	Form. B
10	0,70	0,73—
21	0,35—	0,36
24	0,12—	0,36

Fråga 10 och fråga 21 visar symmetriska svarsfördelningar. För fråga 24 är utfallet mer tveksamt. Avståndstagandet i formulär A är inte lika intensivt som instämmandet i formulär B.

En detaljanalys av de olika strata i medelvärde för fråga 24 visar följande (se nästa sida):

UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

	Form. A	Form. B
HHSS	0,59—	0,56
MF	0,45—	0,66
OF	0,17	0,35
SS	0,35	0,48
KTHS	0,20—	0,34
SUS-h	0,05—	0,15
j	0,06—	0,40
n	0,38	0,60
s	0,33—	0,34

Vi ser att uppfattningen för HHSS, MF, KTHS, SUS-h och SUS-s överensstämmer ganska väl oberoende av vilket formulär som använts. Största avvikelserna finner vi hos naturvetarna. Formuleringen i formulär B substituerar tydligen inte formuleringen i formulär A. När vi redovisar fråga 24 är de två alternativen behandlade som ett.

I fråga 29 frågar vi efter föräldrarnas utbildning. Fördelning av svaren i procent:

	Form. A	Form. B
Studentexamen	48	37
Realexamen	14	18
Folkskola	34	42
Vet ej	4	3
Summa	100	100

Ordningföljden har tydligen betydelse för svarsfördelningen. När studentexamen nämns först får vi 48 procent instämmanden mot 37 procent i det andra formuläret. Skillnaden är stor, ungefär 33 procent fler vid A-formuläret jämfört med B-formuläret.

Jämförelse med tidigare undersökningar

Någon tidigare attitydundersökning av detta slag bland svenska studenter har vi inte kunnat finna. De enda undersökningar vi har kunnat jämföra vårt material med är könsfördelningen enligt Statistiska meddelanden U 1968: 17, där antal närvarande studerande vid universitet och högskolor höstterminen 1967 redovisas. Vår population överensstämmer inte riktigt med dessa, eftersom nyinskrivna våren 1968 inkluderas i vår undersökning (se uppställning nedan i procent). Statistiska centralbyrån (SCB) redovisar närvarande, vi redovisar inskrivna vid kårerna. Trots detta är överensstämmelsen god.

	SCB		SNS undersökning		
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Ej angivet
HHSS	84	16	81	19	0
MF	72	28	73	26	1
OF	58	42	58	42	0
SS	37	63	33	67	0
KTHS	94	6	96	3	1
SUS-h	31	69	28	69	3
j	77	23	75	23	2
n	75	25	76	21	3
s	61	39	64	34	2

På följande sidor återges i faksimil enkätformulär A som det gick ut till studenterna.

UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

Sid. 1

1. Följande företag fanns med i en undersökning av allmänhetens attityder till svenska företag. Syftet var att få dem rangordnade efter deras "anseende". Om Du hade varit med i testet, vilken rangordning skulle Du ha gjort? (Markera med 1, 2, 3 etc. Om Du är indifferent mellan några företag ge dem samma placering.)

PLM
 Enskilda Banken
 Folksam
 Asea
 Findus
 Tetra Pak
 Epa
 Astra

2. Vilken typ av anställning ter sig attraktivast respektive näst attraktivast för Dig? (Markera med 1 resp. 2.)

Anställning i enskilt storföretag
 Anställning i enskilt småföretag
 Anställning i kooperativt företag
 Egen rörelse, freelancer o.d.
 Anställning i statlig tjänst
 Anställning i kommunal tjänst

3. Ett enskilt näringsliv är en garanti för hög levnadsstandard
4. Maktkoncentrationen inom det svenska näringslivet är för stor
5. Släktförbindelser har mycket stor betydelse för en snabb karriär inom näringslivet
6. All handel med Sydafrika bör förbjudas
7. Svenska företag bör avstå från handel med

Instämmer helt och hållet									
Instämmer med viss tvekan									
Tveksam									
Tar med viss tvekan avstånd									
Tar absolut avstånd									
Ingen uppfattning									

5 4 3 2 1 0

Portugal
 Uruguay
 Kommunistkina
 Grekland
 Sydafrika
 Sovjetunionen
 Israel

Följebrev

DEN AKADEMISKA UNGDOMENS ATTITYDER GENTEMOT
NÄRINGSLIVET

Resultatet av denna undersökning skall ligga till grund för mitt trebetygsarbete i företagsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Jag hoppas att Du vill hjälpa mig!

Trebetygsarbete

Undersökningen vill vetenskapligt belysa den akademiska ungdomens attityder gentemot näringslivet och närliggande problem. Undersökningen har avgränsats till kårerna i Stockholm.

Vetenskaplig undersökning

Genom ett stickprovsförfarande har Du utvalts att vara med. Jag har av kostnadsskäl måst begränsa antalet deltagare. För att undersökningen inte skall ge ett snedvridet resultat är det **MYCKET VIKTIGT ATT JUST DITT SVAR KOMMER MED.**

Stickprov

Alla svar behandlas naturligtvis konfidentiellt. Formulären är numrerade. Detta innebär att jag utan att bryta sekretessen kan erhålla hjälp med kodning och maskinell bearbetning. Anledningen till att jag överhuvudtaget har en identifikation är den att jag behöver veta vilka som eventuellt inte svarat. Detta för att senare kunna undersöka om bortfallet avviker från de svar som kommit in.

Anonymitets- skydd

Det tar inte mer än fem—tio minuter att fylla i frågeformuläret. Använd sedan bifogade portofria kuvert och sänd svaret till mig redan i kväll.

Svara i dag

Tack för hjälpen!
Med vänlig hälsning
Sigvard Herber

Påminnelsebrev 1

DEN AKADEMISKA UNGDOMENS ATTITYDER GENTEMOT
NÄRINGSLIVET

För någon vecka sedan fick Du ett brev från mig med frågeformulär.

Eftersom jag inte hört något från Dig förmodar jag att formuläret kommit bort och sänder Dig därför ett nytt. Vill Du vara bussig och returnera det ifyllt inom 3 dagar?

Tack på förhand!

Med vänlig hälsning

Sigvard Herber

UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

Påminnelsebrev 2

DEN AKADEMISKA UNGDOMENS ATTITYDER GENTEMOT NÄRINGSLIVET

Fortfarande saknas en del intervjuformulär. Bortfallet är för stort för att det skall gå att dra några säkra slutsatser ur det material som kommit in. För att få fram vetenskapliga resultat av undersökningen behövs därför ytterligare svar.

**Ytterligare svar
behövs**

Som jag nämnde i första brevet har du utvalts genom ett slumpmässigt urval. Populationen, som statistikerna kallar det, definierades som **ALLA DE SOM UNDER LÄSÅRET 1967/68 ÄR ELLER VARIT INSKRIVNA VID STUDENTKÅRERNA I STOCKHOLM**. Det innebär att ditt svar är oerhört viktigt för mig. Detta gäller

**Inget misstag
vid urvalet**

ÄVEN om du inte känner dig som, eller är "akademisk ungdom"

ÄVEN om du inte bor eller bott i Stockholm

ÄVEN om du slutat dina studier

ÄVEN om du förvärvsarbetar

DET ÄR ALLTSÅ INGET MISSTAG ATT JUST DU HAR BLIVIT UTVALD

Det tar inte lång tid för dig att fylla i formuläret och sända in det. För mig betyder ditt svar oerhört mycket! Var bussig och hjälp mig! Jag skickar denna påminnelse som expressbrev så att du förstår hur angeläget det är att ditt svar kommer in.

**Var bussig sänd
in svaret**

Tack för hjälpen!

Med vänlig hälsning

Sigvard Herber

PS! SKICKA SVARET REDAN I KVÄLL!!

Vissa statistiska fel

En undersökning av det här slaget är naturligtvis bemängd med "fel", jämfört med de "sanna" värden som man föreställer sig hör till de olika tabellerna som redovisas.

Man kan klassificera ett fel efter den felkälla som givit upphov till det. Härvid brukar man dela in felen i två klasser:

1. *samplingfel*, som är ett resultat av att man endast observerat ett stickprov av populationen;
2. *icke-samplingfel*, som härrör från andra felkällor, observationsfel på enskilda individer, bortfall, kodningsfel, bearbetningsfel etc.

Man brukar också skilja på två klasser av fel på grundval av felets natur från den statistiskt-metodologiska synpunkten, nämligen *systematiska fel* (bias) och *tillfälliga fel* (slumpfel).

Förekomsten av sådana olika fel i föreliggande utredning framgår av följande sammanställning:

Felkälla	Felets "natur"	
	Systematiskt fel (bias)	Tillfälligt fel (slumpfel)
Samplingfel	0	Redovisas i termer av slumpmarginaler
Icke-samplingfel	okänt	„

Den systematiska komponenten hos icke-samplingfelet redovisas som okänt. Det bör här framhållas att denna felkomponent, som beror på "snedvridande" bortfall och andra mätfel, inte utan vi-

dare kan betraktas som obetydlig. För att ge en viss uppfattning om dess betydelse redovisas i en föregående bilaga bortfallets storlek i olika grupper av stickprovet (s. 149 f).

Samplingsfelets systematiska komponent kan dock, med den kombination av urvals- och estimationsförfarande som har använts, betraktas som obetydlig.

Den slumpmässiga felkomponenten redovisas här i termer av slumpmarginaler avsedda för konstruktion av 95 procent konfidensintervall. Dessa slumpmarginaler ges i tabell B s. 164. Den approximativa formel som använts vid beräkningarna av slumpmarginalerna är:

$$1,96 \sqrt{\frac{p(100-p)}{n}}$$

Denna formel baserar sig på antagandet att estimatorn p är normalfördelad. Detta antagande är tveksamt i vissa fall. Dessa fall har markerats genom att slumpmarginalerna utelämnats i tabell B. Det kriterium som använts innebär att det minsta av $n \cdot p$ och $n \cdot (100-p)$ skall vara större än 500.

Av dessa slumpmarginaler konstrueras 95 procent konfidensintervall på följande sätt, vilket är tillämpligt på de allra flesta av de i resultattabellerna redovisade procenttalen:

1. läs av det aktuella procenttalet p i resultattabellen;
2. läs av i tabell A (s. 163) storleken n av den grupp av stickprovet som p är beräknat för;
3. läs av i tabell B (s. 164) den slumpmarginal (s) som förknippas med p och n ;
4. bilda konfidensintervallet $p \pm s$.

Exempel: Antag att procenttalet $p = 82$ procent observerats för alla ekonomer sammantaget. Av tabell A framgår att denna grupp innehåller 104 individer. Läs av slumpmarginalen i tabell B. Härvid erhålls för $n = 100$ och $p = 80$ värdet 7,8, vilket kan användas som en approximation. Konfidensintervallet för det förväntade procenttalet¹ blir $82 \pm 7,8$, dvs. dess undre gräns är 74,2 och dess övre gräns är 89,8.

¹ Dock inte nödvändigtvis det sanna procenttalet. Det sanna och det förväntade värdet är lika stora endast under förutsättning att inga systematiska fel förekommer.

Innebörden av ett konfidensintervall konstruerat på ovan beskrivna sätt är följande:

Sannolikheten för att ett 95 procent konfidensintervall skall komma att omsluta det förväntade värdet är 95 procent, sannolikheten för att det skall komma helt utanför det förväntade värdet är således 5 procent. Om man upprepade gånger konstruerar intervall av denna typ så kommer andelen intervall som omsluter det förväntade värdet att närma sig 95 procent.

TABELL A. *De olika särredovisningsgruppernas storlek.*

Samtliga studenter	860		
<i>Studenter vid olika skolor och fakulteter</i>		<i>Studenter med olika näringspolitiska sympatier</i>	
Ekonomer	104	Vpk	62
Medicinare	98	S	175
Odontologer	72	Fp	235
Socionomer	84	C	40
Teknologer	105	H	254
Humanister	96	Ingen politisk uppfattning	94
Jurister	77		
Naturvetare	103		
Samhällsvetare	121		
<i>Studenter efter kön</i>		<i>Studenter med olika inskrivningsår</i>	
Män	569	1967 och senare	241
Kvinnor	278	1966	158
Ej uppgivit	13	1965 och tidigare	461

VISSA STATISTISKA FEL

TABELL B. *Approximativa slumpmarginaler för olika procenttal och för olika storlekar av särredovisningsgruppen.*

Procenttal P (100—p)	Särredovisningsgruppens storlek						
	n = 20	n = 30	n = 40	n = 50	n = 60	n = 80	n = 100
50 (50)	22	18	16	14	13	11	9,8
40 (60)	22	18	15	14	12	11	9,6
30 (70)	20	16	14	13	12	10	9,0
25 (75)	19	16	13	12	11	9,4	8,5
20 (80)	—	14	12	11	10	8,8	7,8
15 (85)	—	—	11	9,9	9,0	7,8	7,0
10 (90)	—	—	—	8,3	7,6	6,6	5,9
5 (95)	—	—	—	—	—	—	4,3
2 (98)	—	—	—	—	—	—	—
1 (99)	—	—	—	—	—	—	—

Procenttal P (100—p)	Särredovisningsgruppens storlek					Hela materialet (n = 860)
	n = 150	n = 200	n = 300	n = 400	n = 500	
50 (50)	8,0	6,9	5,7	4,9	4,4	3,3
40 (60)	7,8	6,8	5,5	4,8	4,3	3,3
30 (70)	7,4	6,4	5,2	4,5	4,0	3,1
25 (75)	6,9	6,0	4,9	4,2	3,8	2,9
20 (80)	6,4	5,5	4,5	3,9	3,5	2,7
15 (85)	5,7	5,0	4,0	3,5	3,1	2,4
10 (90)	4,8	4,2	3,4	2,9	2,6	2,0
5 (95)	3,5	3,0	2,5	2,1	1,9	1,5
2 (98)	—	—	1,6	1,3	1,2	0,93
1 (99)	—	—	—	—	0,84	0,66

Ett konfidensintervall för skillnaden mellan två procenttal P_1 och P_2 konstrueras enligt följande formel:

$$P_1 - P_2 \pm 1,96 \sqrt{\frac{P_1(100-P_1)}{n_1} + \frac{P_2(100-P_2)}{n_2}}$$

där n_1 och n_2 är motsvarande stickprovsstorlekar.

Om man är intresserad av om de mot två procenttal P_1 och P_2 svarande förväntade värdena är lika stora eller inte kan man förfara på något av nedanstående två sätt:

1. Om det ovan beräknade konfidensintervallet inte innehåller 0 kan man på 5 procent risknivå förkasta hypotesen att de mot P_1 och P_2 svarande förväntade värdena är lika stora och att skillnaden $P_1 - P_2$ skulle vara ett tillfälligt fel.
2. En enklare men mindre effektiv metod (i den meningen att den har mindre sannolikhet att upptäcka signifikanta skillnader) består i att konfidensintervallen för P_1 och P_2 beräknas med hjälp av tabell B och hypotesen förkastas om dessa intervall är helt åtskilda.

Böcker från Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Albinsson, Göran

Företagsvinster — ett samhällsintresse? 60 s. 1956 Pris 4: —
Vinstens plats i det ekonomiska livet.

Albinsson, Göran — Rydén, Bengt m.fl.

Strukturproblem 504 s. 1968 Pris 23: 50
Sammanslagningar och samarbetsavtal 1965—67 för 2 000 företag inom 12 branscher.

Baude, Hans

Att söka ekonomisk litteratur 198 s. 1967 Pris 17: 50
En praktisk handledning för alla som sysslar med ekonomiskt utredningsarbete, forskare, studerande vid universitet och högskolor samt för bibliotek, såväl special- som universalbibliotek.

Bergqvist, Ivar — Thorburn, Th. m.fl.

När kommunen köper 192 s. 1968 Pris 21: 50 inb. 26: 50
Vilka sköter den kommunala upphandlingen? Det är de förtroendevalda som disponerar över de miljarder som går till köp av varor och tjänster. En studiegrupp inom SNS har undersökt förhållandena och det framgår att i de flesta fall fattas kommunernas viktiga och ekonomiskt betydelsefulla inköpsbeslut av personer som sällan är kunniga i inköpsfrågor.

Praktiskt taget alla de inköpsproblem som en kommun ställs inför möter även näringslivets inköpare, varför denna utredning och handbok är värdefull för alla inköpare.

*Blixt, Börje — Törnquist, Harry — Wahlsten, Folke —
Wirsäll, Nils-Erik*

Kommunernas ekonomiska planering 118 s. 1959 Pris 9: —
Studier över den kommunala självstyrelsens problem, expansion
och ekonomi i 5 kommuner i Västmanlands län.

Borgenhammar, Edgar

Makten över sjukhuset 238 s. 1968 Pris 23: 50 inb. 28: 50
En undersökning och en kritisk granskning av budgetpraxis inom
svensk sjukvård. Vänder sig till alla som sysslar med sjukvårds-
frågor men även till alla dem som i enskild eller offentlig tjänst
kommer i beröring med budgetfrågor.

Bouveng, C.-J. — Sannesson, Arne — Ögren, Sven

**Konsumtionskrediter
i Sverige** 200 s. 1963 (22: 50) nedsatt pris 9: 50
Konsumtionskrediternas framväxt, former, omfattning, kostnader
och betydelse för såväl konsumenter som företag och samhälls-
ekonomi.

Branschrationalisering 310 s. 1958 Pris 18: —
Mening — metoder — möjligheter inb. 22: —
En undersökning av en arbetsgrupp: Rune Höglund — Torsten
Carlsson — Gunnar Ericsson — Folke Kristensson — Sven H. Ås-
brink — Göran C.-O. Claesson.

En diskussion av branschrationaliseringarnas ideologi. Analyser
av branschutredningar som företogs åren 1946—1947 i möbel-, el-,
sko- och textilbranschen samt sten- och byggnadsindustrin.

Dahlström, Edm. — Holter, Harriet m.fl.

Kvinnors liv och arbete 550 s. 1962 (30: —) nedsatt pris 14: 50
Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem.

Detta anses vara standardverket i kvinnofrågan. Ur innehållet:
Analys av könsrollsdebatter. Kjönsroller og social struktur. Fra

barn til voksen. Familien och gifta kvinnors förvärvsarbete. Kvinnorna på arbetsmarknaden i Sverige. Företagen och den kvinnliga arbetskraften.

Dahmén, Erik

Sätt pris på miljön 94 s. 1969 Pris 19: 50 inb. 24: 50
Nationalinkomsten stiger — men samtidigt försämras vår levnadsmiljö genom luftföroreningar, naturförstörelse och på många andra sätt. Utvecklingen är på väg att snedvridas i förhållande till våra egentliga önsknings. Hur kan den snedvridningen förklaras? Vilken mekanism är det som verkar? Vad kan vi göra för att skapa en bättre utveckling? Forskningsrapporter och betänkanden om förgiftningar och luftföroreningar ger ständigt förnyad aktualitet åt dessa frågor. Boken innehåller också en katalog över olika typer av miljöförstörelse.

Ennerfelt, P. Göran

Handeln mellan öst och väst 127 s. 1966 Pris 13: 50
Det ekonomiska systemet i öst. Öst-västhandelns utveckling och betydelse — Problem — Framtidsperspektiv.

Fältström, Eric — Heijtz, Sven

Företags- och organisationspolitik 182 s. 1967 Pris 16: 50
Utgavs första gången 1959 under titeln ”Skriftlig organisationspolitik”, som snabbt slutsåldes. Här föreligger den fjärde starkt omarbetade och kompletterade upplagan.

För gammal? 142 s. 1963 (14: —) nedsatt pris 4: 75
Om de medelålders och äldre i samhälle och arbetsliv. Representeranter för näringsliv, universitet och förvaltning diskuterar nödvändiga åtgärder för anpassning till vår befolkningssituation — av Sveriges befolkning kommer år 1980 18 procent att vara över 65 år.

Företaget och forskningen 98 s. 1964 Pris 10: —

En arbetsgrupp diskuterar den industriella forskningens problem, expansion, klimat, uppgifter, planering, administration, redovisning och ekonomi.

Företagets långsiktsplanering 150 s. 1967 Pris 19: 50
inb. 24: 50

Denna bok diskuterar allmänna principer för långsiktigt planeringsarbete. Genom att systematisera och studera tänkbara handlingslinjer kan ett företag öka sin beredskap för framtida förändringar. Lämplig för både små och stora företag, oavsett verksamhetsområde.

Företagsledare om företagsledning 76 s. 1960 Pris 7: —

Vad tycker: Dir. Erland Waldenström, Dir. Tore Browaldh, Generallöjtnant Curt Göransson, Generaldirektör Martin E. Fehrm. Dir. Lennart Strömberg m.fl.

Företagsmoral och utrikespolitik 140 s. 1966 Pris 14: 50

Hur skall ett svensk företag handla när dess internationella engagemang tvingar fram moraliskt och ideologiskt känsliga beslut? Skall man driva egen utrikespolitik vid sidan av statens?

Grape, Lennart — Ysander, Bengt-Chr.

Säkerhetspolitik och försvarsplanering 235 s. 1967 Pris 18: —

Försvaret kan sägas vara landets största koncern och som sådan den svenska industrins viktigaste kund. Vad som händer inom försvaret är även ur ekonomisk synvinkel av betydande intresse. Här ges en analys av försvarets långsiktiga planeringsproblem som utmynnar i förslag till såväl principiella som konkreta lösningar av organisatoriska problem. Kan även ses som en studie i långsiktsplanering för offentliga aktiviteter överhuvudtaget.

Individen och arbetstiden

132 s. 1965 Pris 12: 50

Vårt nuvarande sätt att se på arbetstiden grundar sig på gamla traditioner men passar detta vårt industrialiserade och urbaniserade samhälle?

Johansson, Folke — Carlbom, Terry

Kan vi lita på TV?**Ideal — verklighet — kontroll**

174 s. 1966 Pris 13: 50

Hur skall TV bete sig i förhållande till konsumenterna — till publiken? Skall TV vara uppfostrande och opinionsbildande eller endast speglande och neutral? Får TV-medarbetarna aldrig tycka själva? Får de låta egna värderingar inverka på programmet? Hur bör TV bete sig mot olika partsintressen? Hur drar man gräns mellan producentintresse och konsumentintresse?

Johansson, Harry

Utländsk företagsetablering i Sverige 240 s. 1967 Pris 23: 50

Här presenteras mer än 550 utländska företag i Sverige i denna undersökning som gjorts branschvis. Hur stor del av svenskt kapital och svensk arbetskraft styrs direkt eller indirekt av utländska ägargrupper? Här får ni besked.

Lidén, Lars

Makten över företaget

198 s. 1966 Pris 15: 50

En analys av ansvarsfördelningen mellan bolagsstämma, styrelse och VD.

Liljefors, Åke O. — Braunerhielm, Erik

Världshandel**i omvandling**

2:a omarb. uppl. 170 s. 1968 Pris 22: 50

Syftar främst till att ge centrala data om den internationella handelskaraktären i dag och förutsättningarna för utvecklingen. Med aktuell statistik och många tabeller. Behandlar även de problem

som förelåg inför den andra världskonferensen som avslutades i New Delhi våren 1968.

Lundberg, Erik

Produktivitet och räntabilitet 286 s. 1961 Pris inb. 24: —
Studier i kapitalets betydelse inom svenskt näringsliv skriven av en forskare med sinne för det praktiska livets betingelser.

Malmenström, G. — Wiedenborg, B.

245 svenska storföretagsledare 60 s. 1958 Pris 5: —
Socialt ursprung, utbildning och karriärväg.

Morgondagens samhällsproblem 108 s. 1962 Pris 8: —
Problem i morgondagens samhälle på 14 skilda områden ventileras av bl.a. S. Burenstam Linder, E. Elinder, C.-S. Giesecke, O. Gulbrandsen, P. Holmberg, Göran Ohlin.

Neumeyer, Fredrik

Patent 96 s. 1958 Pris 6: —
Om patentinstitutionens uppkomst, utveckling och ställning i vår tid.

Nyström, Georg

Kommunen och vårt butiksnät 100 s. 1961 Pris 9: 50
En analys av problem vid kommunal planering och kontroll av butiksetablering.

Rydén, Bengt

**Sammanlagningar och samarbetsavtal
i svensk industri 1963—64** 112 s. 1965 Pris 12: 50

Segerstedt, Torgny — Lundquist, Agne

Fritidsliv och samhällsliv 560 s. ca 60 tab. 1955 Pris 25: —

(Del II av Människan i industrisamhället)

Betraktas som den klassiska studien av människans anpassning i dagens industrisamhälle, speciellt inriktad på fritidens användning. Analysen av klassmedvetandet i industrisamhället borde läsas och begrundas av alla industri- och personalchefer och sociologer.

The Changing Roles of Men & Women 205 s. 1967 Pris 31: 50

A comprehensive review, by a team of six Scandinavian experts, of the current relations of men and women at work and in the home.

Preface by Alva Myrdal.

Thorsell, Siv

Pryo 147 s. 1967 Pris 15: 50

Praktisk yrkesorientering i teori och verklighet. Representanter för näringsliv, skola och länsarbetsnämnd har studerat hur ”pryo” fungerar lokalt och konkret.

Westerberg, S. — Östberg, P. J.

Konkurrens på transportmarknaden 104 s. 1965 Pris 12: 50

Analys av den svenska transportpolitiken.

Åsbrink, Sven H.

Personaltjänsten i små och stora företag 52 s. 1967 Pris 10: —

En minneslista för personaltjänsten och en sammanfattning av modern erfarenhet av god personalpolitik i alla slag av företag. För kurser och utbildning.

SNS-böcker kan köpas i bokhandeln eller beställas direkt från SNS, Sköldungagatan 2, 114 27 Stockholm. Tel. 08/23 25 20.

Näringslivet utmanat

Kritiska röster särskilt från studenter har höjts både mot enskilda företag och näringslivet i stort.

Vad är det man reagerar mot i företagens verksamhet?
Är studentkritiken en följd av breddad universitetsrekrytering eller av en allmän "vänstervridning"?

Hur stora är de vänsterradikala grupperna?

Det är sådana frågor boken tar upp. Den består av tre huvudavsnitt.

Det första är skrivet av professor Torgny Segerstedt, rektor vid Uppsala universitet. Han beskriver den akademiska tillvarons omvandling. Kunskap om dagens universitetsmiljö är nödvändig för förståelse av dagens studenter: morgondagens statsråd, författare, företagsledare och TV-reportrar.

Det andra avsnittet bär titeln "Vänsterkritiken mot företagen" och är författat av fil. lic. Daniel Tarschys. Med tillbörlig akademisk respektlöshet katalogiseras och analyseras argumenten för och emot.

Fil. lic. Göran Albinsson refererar en enkätundersökning bland studenterna. Undersökningen belyser inställningen till konkreta frågor som nepotism, reklam, handelsbojkotter, u-landsinvesteringar, socialisering, maktkoncentration m.m.

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Distribueras av

Pris 17: 50, inb. 22: 50